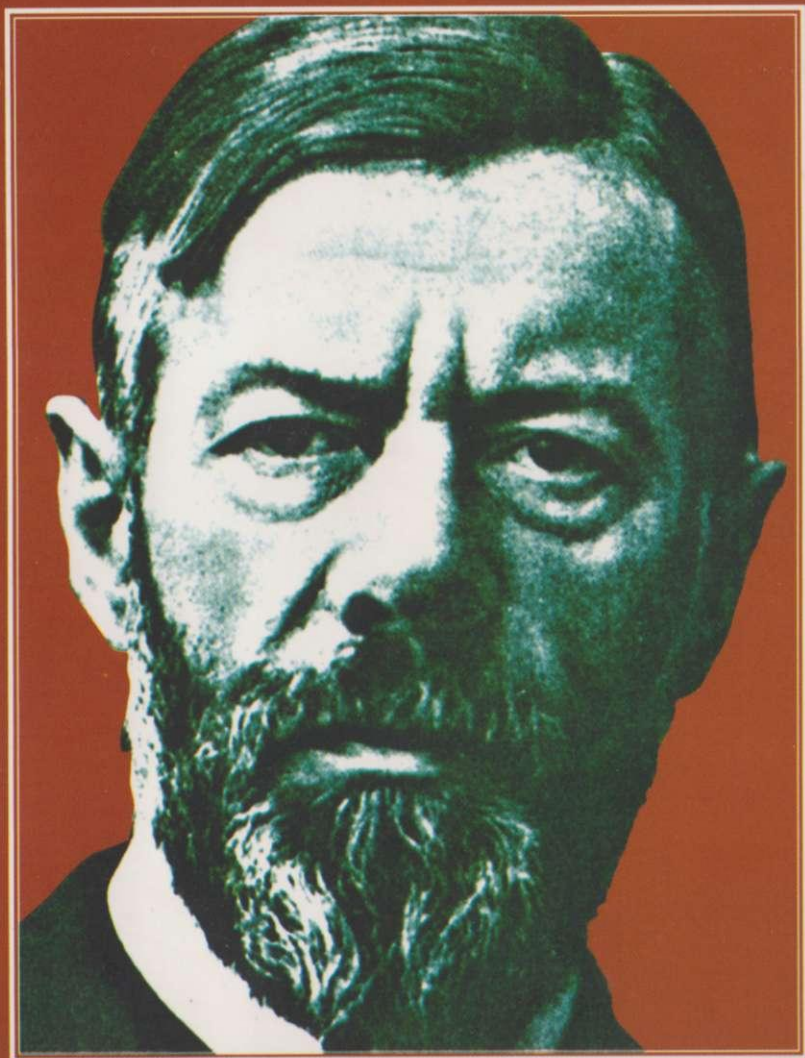
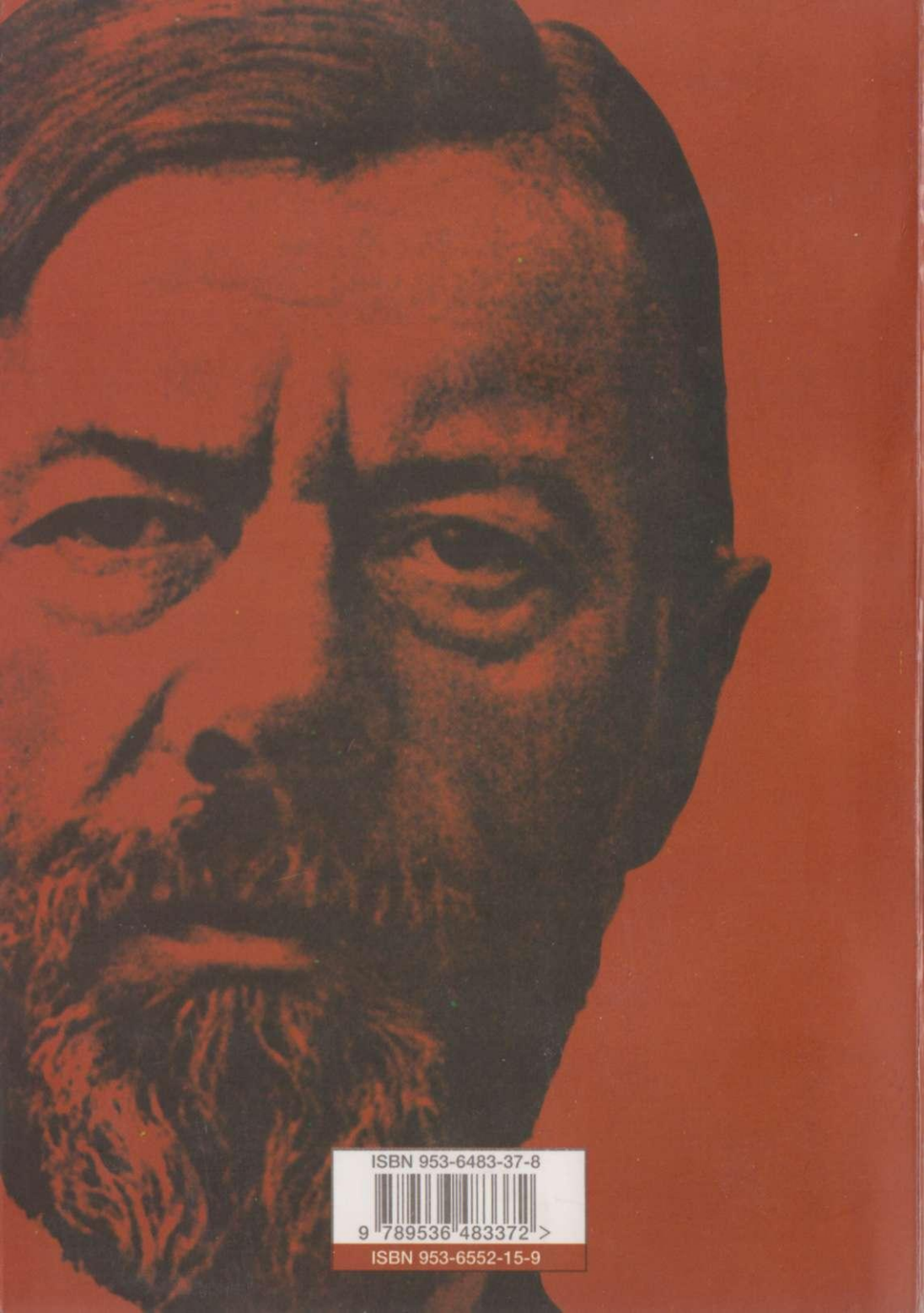

Max Weber

VLAST I POLITIKA

uredio: Vjeran Katunarić

ISBN 953-6483-37-8

9 789536 483372 >

ISBN 953-6552-15-9

Max Weber
VLAST I POLITIKA

uredio Vjeran Katunarić

Naklada Jesenski i Turk
Hrvatsko sociološko društvo
Zagreb, 1999

Naslov izvornika:

Max Weber

Grundriss der Sozialökonomik

Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1921.

Max Weber

Politik als Beruf

München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humbolt, 1926.

SADRŽAJ

Predgovor

WEBEROV PRESJEK DRUŠTVA I POLITIKE

(Vjeran Katunarić).....7

1. poglavlje

MOĆ, VLAST I POLITIČKO UDRUŽIVANJE49

2. poglavlje

PATRIMONIJALIZAM.....93

3. poglavlje

VOJNA DISCIPLINA.....147

4. poglavlje

POLITIČKE STRANKE.....159

5. poglavlje

POLITIKA KAO POZIV.....161

KAZALO POJMOVA.....215

Predgovor

WEBEROV PRESJEK DRUŠTVA I POLITIKE

FENOMEN POLITIKE: SUMNJE I NADE

Politika je sporna stvar i za one koji u njoj djeluju i one koji je motre izvana. Znanstvenici koji politiku proučavaju i najšira javnost podjednako su prožeti nedoumicom o tome kakva je narav i svrha politike. O sudionicima i vođama vlasti i politike u različitim povijesnim razdobljima bit će u ovoj knjizi najviše riječi u tekstovima Maxa Webera, gdje su ispisane i nenadmašne stranice o bitnim problemima suvremene politike.

Ti su problemi, naravno, u središtu zanimanja i drugih poznatih autora, kao i javnosti koju suvremena politička strategija nastoji osvojiti. Važan razlog opravdava takvo povezivanje, jer kao sjena prati najčešće obećavani proizvod suvremenoga političkog razvitka. To je **sumnja u domet političke demokracije**. Doduše, u našem vremenu, za razliku od prošlih, riječ "demokracija" postala je svetinja u ustavima gotovo svih zemalja svijeta. Stoga znanstvena i uopće javna sumnja ne dovodi u pitanje demokraciju kao načelo, već stvarne oblike političke vlasti koja se poziva na demokraciju. Weberova sumnja bila je dijelom i načelne prirode utoliko što je živio u Njemačkoj u doba kada su se demokratske ideje nesigurno probijale u intelektualnim krugovima i široj javnosti. Našao je da je demokracija nepraktična, "tehnički neizvediva", da se redovito rastvara u diktaturu moćnih manjina, ali je držao da je demokracija cilj kojemu valja težiti, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog javne, vanjske kontrole izvršne vlasti.

Sumnja u demokratski potencijal političkog djelovanja kod drugih autora koji također nisu pristalice ideje o vječnoj nejednakosti ljudi,

više je poslovičan glas razuma, negoli izraz sentimentalne vezanosti za prošlost. Ono što demokratski orijentiranom umu nedostaje, izvjesno je slaganje s činjenicama, neki dokaz koji bi takvu orijentaciju učinio manje kolebljivom. Postoji li uvjerljivo povijesno iskustvo o tome da bitne odluke za život zajednice ne donose samo elite nego i ostali članovi zajednice? Je li takvo iskustvo ponijelo staroatenske skupštine, talijanske gradove-republike, američki revolucionarni pokret za nezavisnost, francuske revolucionare iz trećeg staleža organizirane u 48 pariških okruga, ili također prve ruske sovjeta, bivša jugoslavenska samoupravna tijela, itd.? Napose, zbog čega su takvi oblici političkog odlučivanja, ako su i odgovarali ideji "neposredne demokracije", ubrzo bivali napušteni? Je li taj, u biti tautologijski izraz "neposredna demokracija" samo dimna zavjesa koju su stvorili, poput ostalih mitova, koristoljubivi rušitelji stare vlasti djelujući u uskom interesu grupe koja se tek uspinje na vlast? Ne ponavlja li se ista slika na svim drugim mjestima i vremenima gdje se vlast "vraća narodu"?

Od svih novovjekovnih sumnji koje, počam od Descartesa, otvaraju put novim spoznajama, sumnja u narav i svrhu političkog djelovanja svakako je najprepornija. Takvi plodovi na stablu spoznaje ne izgledaju privlačno, barem ne za većinu ljudi.

Sumnju u to da politika može imati širokogrudniji karakter, ne služiti isključivo samoodržanju vlasti i bogatih ljudi, gaji i dobar dio građana širom svijeta koji ne izlaze na izbore. Ostali ipak drže da politika koja suodređuje njihove životne šanse mora biti predmetom njihova interesa i participacije kako bi, unatoč ograničenjima, utjecali na političke ishode. Takva podijeljenost zdravorazumske javnosti u bitnome se podudara s dilemama moderne demokratske teorije.

Jedan od začetnika ideje liberalne demokracije i veliki demokratski optimist, John Stuart Mill, nije prihvatio ideju, koja je u biti socijalističko-komunistička, da politika mora ili može postati predmetom odlučivanja čitave zajednice odraslih ljudi. Doduše, našao je da je staroatenska *agora* (skupština) bila mjesto društvenog razgovora i odlučivanja kojom se zajednica djelotvorno štitila od samovolje pojedinca ili neke grupe. Tako je već onda vlast postala javnim poslom dostupnim velikom broju ljudi. Nasljednik staroatenske skupštine je moderni parlament s redovitim općim izborima i

referendumom na kojima građani daju ali i uvjetuju svoju podršku određenoj vlasti i politici. Ipak, posve izravno masovno odlučivanje Mill vidi kao opasnost od "tiranije većine" koja je za demokraciju štetna jednako kao i despotska vlast. U toj točki on se složio s aristokratskim republikancem Alexisom de Tocquevillom koji je ustvrdio da revolucija, imajući u vidu iskustvo francuske revolucije, najprije ruši svaki poredak, a potom uspostavlja tako snažno centraliziranu vlast kojoj stara monarhistička vlast nije bila ni sjena (Tocqueville, 1994.). Time je neposredna demokracija samu sebe opovrgla. Mill je, polazeći od britanskog iskustva u kojem je reformizam uvijek bio jači od radikalizma i revolucije, predložio kompromisno, u stvari polovično rješenje. Demokratska prava i mogućnosti trebalo bi čvrsto institucionalno uokviriti, a izravno odlučivanje ili sudjelovanje velikog broja ljudi, odakle dolaze i nasrtljivi diletanti koji hoće preuzeti vlast, treba podrediti posrednoj, predstavničkoj demokraciji (Mill, 1988.). Dakle, vladavina izabranika, koji će narod zastupati po vlastitu nahođenju, nema alternative.

Teško je reći služi li takvo rješenje zaštiti većine ili manjine, naroda ili stranaka, odnosno elita, stoga što se jedan teški problem zamjenjuje drugim, uz pretpostavku da naše interese, kao i razmišljanja, može zastupati netko drugi, da su naši brojni različiti stavovi zbroj ivi i protumačivi kao većina ili prosjek i uprizorivi u onome što na političkoj pozornici izgovara "naš" zastupnik. Ipak, kad je riječ o masovnoj demokraciji, valja priznati da do sada nije nađen bolji politički izum, od predstavničkog sustava. U najstarijim demokracijama taj sustav već dugo traje i nakon mnogih kušnji stabilizirao se kao najpouzdaniji. Doista, podjela na najbolje, ili barem najuspješnije, i one ostale održala se kao društveni obrazac i u umjetnosti (visoka kultura), znanosti (meritokracija), profesiji (tehnokracija), privredi (kapitalizam), kao i u politici (vodstvo, stranački pluralizam). Te činjenice elitama daju prvorazrednu ulogu. Ipak, takvu podjelu uloga ne valja brkati s drugim pojavama, s pobjedom konzervativizma ili rasizma, tj. ideologijama koje ovjekovječuju društvenu nejednakost. Nitko nije rođen da bi upravljao, vladao, poučavao ili liječio ljude. Takve se stvari ne mogu unaprijed uspješno programirati jer ishode određuju brojne društveno određene okolnosti. Ni u jednom talentiranom djelovanju, kao ni u

dobrim namjerama, nisu sadržani točni učinci: oni pripadaju nepreglednom spletu slučajnosti.

Stoga je pitanje koje se stalno provlači - kakvi su ljudi koji vode igru i imaju moć? - više društveno nego kadrovsko. Sposobnosti vođenja i upravljanja među ljudima, zahvaljujući brojnosti "prirodnih vođa", a još više silnom porastu broja školovanih menadžera i političara, mnogo su raširenije od upravljačkih položaja. Goruće je pitanje mogu li se unošenjem mehanizma konkurencije i selekcije, pri čemu i malo bitni kriteriji odlučuju o izboru ili neizboru, karijeri ili propasti najsposobnijih ljudi, poboljšati kvalitete upravljanja ili se tim putem favorizira samo jedna kvaliteta: borbenost i bezobzirnost.

S druge strane, borba za vlast i ugled danas prestaje biti revolucionarna. Smjena vlasti može biti spektakularno prikazana, ali ona nigdje ne donosi spektakularne rezultate. Borba za vlast ne vodi se više okomito, između kompetentnih i diletanata, između vlasti i neartikulirane mase, nego vodoravno, između podjednako kompetentnih, ne i nužno širokogrudnih, političara. Nju promatra javnost koja je mnogo bolje informirana od one u prošlosti ili barem iskusnija. U svakom slučaju, malobrojni predstavnici naroda nisu više suočeni s dezorijentiranom masom. Desetljeća demokracije škola su ne samo za borbene političare nego i za narod kao izbornu bazu ili makar za politički osjetljiv dio javnosti. Pokušavaju li politički predstavnici, međutim, zaustaviti taj proces? Unose li oni, kako bi osujetili sazrijevanje društvene većine, više pomutnje nego razuma, više dezinformacija nego informacija, više iracionalnih strasti negopromišljenih i javnoj raspravi podložnih ideja?

Danas je predstavnički elitizam službeni oblik političke demokracije. Elitizam je i neslužbeni oblik koncentracije moći i utjecaja (neformalni ili tajni vođe, klike, frakcije, lobiji, grupe za pritisak - od nacionalne do lokalne razine). Neposredna demokracija, ili ono što je od nje ostalo, stiješnjena je ponajprije vremenski - na čin političkih izbora za parlament ili predsjednika države, kao zastupnika naroda kojima se daje mandat da odlučuju u ime naroda. Podrazumijeva se da birači nakon izbora prestaju brinuti se i razmišljati za idućih četiri ili pet godina. Kompetenciju i odgovornost preuzimaju izabrani predstavnici. To je i blagodat, i najveća opasnost suvremene demokracije.

Ostali oblici neposredne demokracije pripadaju mitovima prošlosti među koje današnji teoretičari politike ubrajaju i marksističku koncepciju o "svršetku politike" (usp. Held, 1990.). Millov suvremenik Karl Marx bio je oštar kritičar liberalizma zbog njegove hipokrizije. Liberalizam brani slobodu vlasništva, tj. interese bogatih, a odbacuje jednakost pa Marx zaključuje da je parlament brbljaonica koja buržujima služi kao dimna zavjesa klasne eksploatacije. Umjesto građanskog parlamenta zagovarao je neposrednu demokraciju, "diktaturu proletarijata". U *Komunističkom manifestu* naglašava daje svrha izdizanja proletarijata u vladajuću klasu "dobiti bitku za demokraciju" (Marx i Engels, 1974.). Međutim, izrazi "vladajuća klasa" i "demokracija" u toj viziji više ne odgovaraju uobičajenim značenjima. Marx je pretpostavljao da će revolucijom proletarijata dotadašnja povijest prestati postojati kao i svi njezini pojmovi. Takvo spuštanje zavjese, međutim, baca sjenu na obje strane pozornice. Kako u novoj zajednici mogu odlučivati diletanti bez stručnih i upravnih specijalista? Marx to nije pojasnio jer nije smatrao potrebnim, vjerojatno ni mogućim. Odbacivao je ideju da radnici u upravljanju poduzećima i društvom sklapaju saveze s birokracijom, inteligencijom i drugim slojevima. Ne samo zato što je pretpostavljao da se nakon kapitalista neka nova vladajuća klasa više ni ne može uspostaviti. Marx je bio revoltiran svojim suradnicima koji su radnike namjeravali poučavati i voditi kao "marksisti". Sam se pak pokušao nametnuti na tadašnjoj lijevoj političkoj sceni u sučeljavanju s anarhistima, sindikalistima i ostalim strujama, ali nije imao uspjeha. I to je vjerojatno utjecalo na nedorečenost političkog dijela njegove vizije pravednijeg društva. Boljševici su tu prazninu nakon oktobarske revolucije popunili tako što su tekovine liberalne demokracije proglasili suvišnima i štetnima te izgradili centralizirani birokratski aparat koji donosi tajno pripremljene i bezuvjetne odluke o kojima se javno ne raspravlja. Čak je i Hruščov, koji je nakon smrti Staljina najprije dao likvidirati njegove suradnike iz tajne političke policije, svoje optužbe na račun Staljinove diktature i terora najprije iznio u tajnom referatu.

Proučavajući događanja u vrijeme i neposredno nakon oktobarske revolucije, Weber je zaključio da se radi o uzaludnom eksperimentu koji ne samo da neće spriječiti birokratizaciju političke, vojne ili industrijske uprave nego da će joj dati još većeg maha nego u

kapitalizmu. Stoga u boljševički socijalizam ne polaže nadu (Weber, 1971.). I doista, kad je sovjetski politički aparat šezdesetak godina kasnije počeo djelovati suprotno, uvodeći elemente tržišne privrede te prve višestranačke izbore, raspao se, ali opet nekako "eksperimentalno", na dijelove iz kojih su izrasle nove države u kojima se stara politička moć dijelom regenerirala a dijelom dopunila građanskim oblicima. To je među analitičarima te u javnosti tih zemalja opet izazvalo i nove nade, i staru podozrivost spram politike, podijelivši ih na one koji u političkom djelovanju vide jedini put u demokraciju i one koji novu političku scenu vide kao maskenbal starih antidemokratskih vampira (usp. Bystrycky *et al*, 1995.).

Kontroverza oko značenja političke moći u povijesti misli nadahnute liberalizmom ili socijalizmom ima premnogo da bi ih se i pobrojalo. Ovdje ćemo ukazati na dva poznatija pokušaja spašavanja obraza politike u očima intelektualaca. Jedan takav pokušaj predstavlja poimanje politike i moći Hannah Arendt. Za razliku od Webera, ali i glavnine liberalnih mislilaca koji slobodu vlasništva i ekonomske utakmice drže temeljem demokracije a upletanje države ograničavanjem demokracije, ona politiku smatra pravim poljem slobode. Štoviše, u njoj vidi čudotvornu mogućnost odlučivanja i izgradnje novog i boljeg u ljudskoj povijesti. Prava politička moć je suprotna nasilju, odnosno upotrebi fizičke sile. Upotreba sile je dokaz nemoći (Arendt, 1996.). Ipak, ključni argument Hannah Arendt ne leži u tako idealiziranom određenju politike, nego u užasnom političkom iskustvu našeg doba, iskustvu totalitarizma, tj. fašizma i staljinizma, što ga liberalni i socijalistički klasici političke misli u prošlom stoljeću nisu bili predvidjeli. Ona totalitarizam označuje kao "antipolitički" pokret. Taj je pokret upravo zahvaljujući masovnom odustajanju ljudi od politike i njihovu pasiviziranju, razuvjeravanju da su sloboda i moć individualni posjed te uvjeravanju da su to darovi odozgo, izgradio monstruoan sustav vladavine nad ljudima. Doista, takvom se argumentu - o depolitizaciji masa kao putu k neslobodi i porobljavanju - teško suprotstaviti. Ipak, repolitiziranje masa tek je minimalan uvjet demokracije. Postoji mnoštvo autoritarnih i poludemokratskih režima s ne toliko politički zastrašenom koliko apatičnom, nezaintersiranom masom, koji se već toliko dugo recikliraju da se postavlja pitanje

kako iz njih uopće mogu nastati demokratski oblici političkog djelovanja koji podrazumijevaju interes za političkim sudjelovanjem. Kako sudjelovati u politici, koja se nikada, ni u najrevolucionarnijim trenucima, nije odrekla sile, da bi se moglo oblikovati njezino ljudske lice? Može li se bez starih mamaca, od sinekure do podmićivanja, privući ljude u vlast i politiku, osobito u siromašnim i demokraciji nevičnim zemljama? Dakako, takva pitanja koja ciljaju na politički realizam, kojega se držao i Weber, mogu biti dvosmislena pa i nekorektna. Takvim razmišljanjem ne samo da se ne može doći do lijeka protiv političke bolesti, nego se čini da takav lijek niti ne postoji. Stoga je naći mjeru u ocjenjivanju važnosti političkog djelovanja u zajednici mnogo teže nego posegnuti za krajnostima: potpuno se predati politici ili je, suprotno tome, odbaciti kao zlo.

O kako se teškom intelektualnom i praktičnom zadatku radi ukazuje primjer teorije demokratskog razvoja Jürgena Habermasa. Habermas je kritički nastavljač Weberove sociologije utoliko što preuzima njegove pojmove društvenog djelovanja, ali ne dijeli njegov opći pesimizam spram moderne kao epohe u kojoj nužno pobjeđuje birokratska vladavina. Najveći dio svojih radova napisanih do kraja osamdesetih godina Habermas je posvetio izgradnji "teorije komunikativnog djelovanja". U njoj je politički sustav (pored pravnog i robnonovčanog) označio kao polje "strategijskog", odnosno "instrumentalnog djelovanja", pod čime podrazumijeva djelovanje koje ima neku drugu, vanjsku svrhu, a ne onu koju govornik u komunikaciji ispoljava. U tom smislu političko djelovanje usredotočeno je na moć, vladanje nad ljudima, a ne na jednakost, solidarnost i međusobno razumijevanje. Slično je, po Habermasu, ekonomsko djelovanje usredotočeno na "monetarizaciju" društvenih odnosa, gdje robno-novčana razmjena postaje cilj, a ne sredstvom međuljudskog saobraćanja. Izvore istinskog demokratskog djelovanja Habermas je u tom razdoblju svoje teorije prepoznao u novim izvanparlamentarnim društvenim pokretima na Zapadu, nezainteresiranima za sudjelovanje u vlasti kao i za bogaćenje. U njima je vidio "gramatiku životnih oblika" (Habermas, 1981.).

U devedesetim godinama, međutim, dolazi do teorijskog zaokreta. Habermas parlament i ostale ustanove građanske političke

demokracije tada stavlja u žarište svoje teorije te tvrdi da je liberalni model politike i javnosti još neozbiljen i jedini poticajan politički ideal. To znači da u postojećim ustanovama političkog djelovanja tek treba razviti vrline društvenog komuniciranja: istinitost (spoznajnu objektivnost), ispravnost (subjektivno pridržavanje općih društvenih normi), i iskrenost (govor koji izražava a ne zamagljuje namjeru govornika) (Habermas, 1992.),

Habermas se time približio moralno zahtjevnom poimanju politike Hannah Arendt, a ujedno i liberalizmu, iako takvo vrednovanje politike većina suvremenih liberala smatra ostatkom prošlog vremena. Međutim, takvim premještanjem moralnih očekivanja iz sfere izvaninstitucionalnih društvenih pokreta u službene političke ustanove stara sumnja u politiku ipak ne nestaje nego mijenja adresu. Kod Habermasa kao i kod niza drugih suvremenih teoretičara i empirijskih istraživača politike čini se da rezerviranost spram dometa političke demokratizacije postaje racionalnom dopunom demokratskom uvjerenju. Sličnu misaonu krivulju nalazimo i kod Webera. Usred snažno izraženih sumnji u moralni potencijal suvremenih političara, koje je izrekao u svom predavanju *Politika kao poziv*, Weber najednom svoj hladan pogled na politiku izokreće u nadu. Čeznja čovječanstva za pravednijim svijetom nikad ne zamire, stoga zaključuje da suvremena politika još uvijek očekuje svoje prave ljude, moderne junake.

Takve dileme prave su muke intelektualca koji u politici pokušava iznaći nešto više nego što ona objektivno pruža. Kako kontrapunktirati nekomu čiji je sluh nerazvijen? I danas zapažamo da "junaci" druge vrste osvajaju politički prostor. K tomu, politika je poprimila razmjere najvećega ili barem najčešće izvođenoga društvenog spektakla. Njezin medijski obuhvat i nevjerojatne poruke upućene biračima daleko premašuju politički dekor i demagogiju početkom ovog stoljeća, kada je Weber pisao o politici. Ipak, neki se bitni stavovi javnosti kojoj je takva scena namijenjena nisu izmijenili. Sljedeća zapažanja jednoga suvremenog američkog istraživača političkog spektakla ukazuju na konstantnu i neprevladanu udaljenost između političke vlasti i društvene većine: "Političari, viši službenici, novinari čija karijera ovisi o pričama u vijestima, branitelji neke javne stvari, i popriličan broj ljudi koji su

zabrinuti, šokirani, zabavljani ili poškakljani vijestima čine zahvalnu publiku za politički spektakl... Ali najveći dio svjetskog pučanstva, čak najveći dio pučanstva 'naprednih zemalja', nema poticaja da svoju radost, propast ili nadu definira u vezi s javnom stvari. Politika i političke vijesti su udaljene, često nezanimljive i u najvećoj mjeri irelevantne. Ta indiferentnost 'masa' prema oduševljenjima i strahovima ljudi koji su potpali pod javni politički utjecaj tjera potonje u očaj. Politička indiferentnost jadikovka je za političare i ispravno misleće građane. To je meta državljanske izobrazbe u školama, govorništa i televizijskih informativnih emisija te ponavljajuća tema ispitivanja javnog mnijenja koje otkriva koliko malo javnost ima političkih informacija i koliko je politika nisko plasirana među javnim interesima... 'Javnost' je uglavnom crna rupa u koju politički napori političara, branitelja javnih stvari, medija i škola nestaju gotovo bez ikakva traga. Njezina apatija, indiferentnost, umrtvljenost i otpor prema toj industriji svijesti posebno je impresivna u dobu raširene pismenosti i univerzalnog pristupa medijima" (Edelman, 1988., 6-8).

Nalazi današnjih istraživača u Hrvatskoj također ne donose drukčiju sliku. Premda se radi o mladoj državi, gdje je postotak građana koji izlaze na izbore još uvijek veći nego u razvijenim zemljama, u Hrvatskoj se u jednom istraživanju iz 1996. čak "80 posto ispitanih izjasnilo da nema utjecaja na donošenje političkih odluka koje ih se tiču, kao što se, također, osjećaju bespomoćnima pred usvojenim nepravednim ili lošim zakonima" (Karajić, 1998., 184).

Sve to skupa, malo optimizma i mnogo rezignacije spram politike, kako u javnosti tako i znanosti, nije rezultat slučajnih podudarnosti, nego dugoga povijesnog oblikovanja nedemokratskih oblika vlasti kao i odnosa između države i društva. Na tom putu učvrstio se kontekst moći koji je mnogo lakše proslijediti u pseudodemokratski nego u demokratski oblik. U tom smislu, nitko nije prije Maxa Webera, a u mnogočemu ni poslije njega, jasnije i temeljitije obrazložio razvoj vlasti i politike i njegove posljedice.

Weber je, doduše, puno istraživao i pisao o drugim fenomenima: privredi, religiji, kulturnim običajima, medicini, glazbi, znanosti i pravnom uređenju društva. Ali fenomen vlasti i politike ostao je, ako ne u znanstvenom a ono u intimnom središtu njegova interesa. We-

Vlast i politika

ber se i sam okušao u politici, ali je doživio neuspjeh. Ipak, njegova anatomija političke moći s tako pesimističkim zaključkom da moderna vlast samo dublje prodire u društvo od stare vlasti i da je demokracija, doduše, važan ali upitan pokušaj da se poboljša kvaliteta upravljanja društvom - nije rezultat intelektualne osvetoljubivosti nesuđenog političara. Razlog valja tražiti u općim moralnim implikacijama Weberova sociološkog portretiranja vlasti. Od starih vladara do modernih stranačkih i upravnih, vojnih i civilnih mehanizama ogromna moć koncentrirana je u rukama relativno malog broja ljudi koji su po svojoj savjesti i odgovornosti nedorasli zadatku.

Smijemo li zaključiti da takva konstatacija važi samo do Weberova vremena, tj. militarizirane Njemačke i zavađene Europe iz prvih desetljeća dvadesetog stoljeća, a ne i za ovo naše vrijeme? Weberov metodički oprez vjerojatno nikada nije bio potrebniji nego sada, osobito kada se umjesto njegovih nude euforične teze o "trijumfu tržišta i demokracije" i "kraju povijesti".

O WEBEROVU ŽIVOTU I RADU

Max (punim imenom: Karl Emil Maximilian) Weber rođen je 21. travnja 1864. godine u Erfurtu (biografski podaci uzeti iz: Đurić, 1964.; Winckelmann, 1971.; Kasler, 1988.; Blažević, 1988.). Otac (Max), koji je potekao iz obitelji proizvođača tekstila, bio je jedan od vođa njemačke Nacionalne liberalne stranke i gradski vijećnik u Berlinu. Majka (Helene) vrlo je obrazovana, također liberalnih nazora ali, za razliku od svog supruga, religiozna i suosjećajna osoba. U roditeljskom domu česti gosti bili su poznati političari i intelektualci, među ostalima Wilhelm Dilthey, osnivač "duhovnih znanosti", kao i pruski državotvorni povjesničari Theodor Mommsen, Heinrich von Sybel i Heinrich von Treitschke. Intelektualno poticajna obiteljska sredina utjecala je na Maxa koji u dvanaestoj godini čita djela Machiavellija i Luthera, a godinu kasnije djela iz povijesti i filozofije kada započinje pisati i vlastite eseje.

Nakon završetka gimnazije, 1882. upisuje studij prava u Heidelbergu, a raspon njegovih spoznajnih interesa ne smanjuje se ni tada, ni poslije. Paralelno pohađa predavanja iz filozofije, teologije,

povijesti i ekonomije. Godinu dana poslije služi jednogodišnji vojni rok u Strasbourgu. Nakon završetka studija odlazi na Pravni fakultet u Berlinu gdje 1889. doktorira s temom o povijesti srednjovjekovne organizacije rada, a 1891. habilitira s temom o agrarnoj povijesti Rima te postaje privatnim docentom, za područje rimskog, njemačkog i trgovačkog prava. U to vrijeme izučava razvoj radničkog pitanja u istočnim područjima Pruske, osobito priliv pograničnih sezonskih radnika iz Poljske i Rusije, o čemu je napisao knjigu od 900 stranica.

Na sveučilištu u Freiburgu 1894. postaje redoviti profesor političke ekonomije s nastupnim predavanjem na temu "Nacionalna država i gospodarska politika". Par godina kasnije preuzima katedru ekonomije u Heidelbergu. Tada, međutim, nastupa najteže razdoblje Weberova života. Nakon smrti svog oca, premda to nije bio i jedini uzrok, Weber u svojoj 33. godini zapada u tešku duševnu krizu, zbog čega je morao zadugo prekinuti sveučilišnu karijeru, koja je do tada trajala samo pet godina. Tek nakon četiri godine nastavlja raditi, a po starom običaju opet intenzivno, na iščitavanju literature i pisanju vlastitih radova, premda se bolest povremeno vraćala u blažim oblicima. Tada se uveliko angažirao i na izgradnji sociologije kao nove znanosti i struke u Njemačkoj. Weber je suosnivač Njemačke sociološke udruge i urednik časopisa *Arhiv za društvene znanosti i socijalnu politiku*. To je utoliko značajno i zanimljivo što Weber ni prije ni kasnije nije službeno predavao sociologiju. Čak je jednom izjavio da nije sociolog, možda i zbog neprilika koje mu je još nepoznata disciplina mogla pričinjavati pri kandidaturi za profesorska mjesta na etabliranim disciplinama kao što su pravo i ekonomija. Uza sve to, u svojim najpoznatijim radovima svoj glavni pristup naziva isključivo sociologijskim.

Godine 1904. na nekoliko mjeseci odlazi kao predavač u Sjedinjene Američke Države. Po povratku, iste godine dovršava i objavljuje svoje najpoznatije djelo *Protestantska etika i duh kapitalizma*, esej o metodologiji te raspravu o agrarnom pitanju u istočnim njemačkim pokrajinama. U isto vrijeme započinje izučavati i objavljivati eseje o prilikama u Rusiji povodom revolucije 1905.

Narednih godina Weber se kreće u društvu poznatih njemačkih znanstvenika, među kojima su Wilhelm Windelband, novokantovac,

Vlast i politika

izumitelj podjele na "nometetske" i "ideografske znanosti", Ernst Troeltsch, povjesničar koji unosi stajalište kulturnog relativizma u poimanje povijesti. Tu su i intelektualci sa strašću za politiku, poput Friedricha Naumanna, začetnika "kršćanskog socijalizma". Weber prijateljuje sa svojim suvremenicima-klasicima, sociolozima Georgom Simmelom i Ferdinandom Tönniesom, a posjećuju ga tada mladi Robert Michels, kasnije poznati teoretičar političkih elita, te Georg Lukacs, koji će za par desetljeća postati jedan od najvećih marksističkih filozofa.

Tek 1918. Weber nastavlja sveučilišnu karijeru u Beču kao gostujući profesor. Te godine postaje i konzultant u njemačkoj komisiji za primirje u Versaillesu te u komisiji za izradu nacrtu ustava Vajmarske republike. Iduće godine preuzima katedru ekonomije na minhenskom sveučilištu. To su godine njegova stvaralačkog vrhunca, mnogih kvalitetnih predavanja i brojnih stranica tekstova od kojih je najveći dio objavljen posthumno. Weber je umro 14. lipnja 1920. Glavninu njegovih do tada neobjavljenih rukopisa priredila je za objavljivanje supruga Marianne Weber pod naslovom *Privreda i društvo* (Weber, 1921.). Iz tog su djela u ovoj knjizi prevedeni dijelovi o oblicima vlasti, patrimonijalizmu, strankama, naciji i vojnoj disciplini, dočim je Weberovo predavanje "Politika kao poziv" prevedeno iz izdanja *Max Weber: zbirka političkih spisa* koje je uredio Weberov prijatelj i kolega Johannes Winckelmann (Weber, 1971.).

WEBEROV PRISTUP ANALIZI DRUŠTVA, MOĆU VLASTI: UZORI I OTKLONI

Oslanjajući se na radove o pretpostavkama Weberove sociologije i, posebno, sociologije politike (Winckelmann, 1971.; Mommsen, 1984.; 1990.; Bendix, 1960.; Aron, 1967.; Wrong, 1970.; Freund, 1979.; Colliot-Thelene, 1992.; Krasnodebski, 1995.; Turner, 1996.), kao i same Weberove radove (Weber, 1921.; 1971.), razmotrit ćemo misaone uzore od kojih je Weber polazio, njegove kritičke otklone od tih uzora kao i njegova vlastita teorijska i metodološka rješenja, te, najзад, njegova stajališta prema političkim figurama i političkom razvoju u Njemačkoj i Europi onoga vremena.

Weberova opća teorijska i metodološka gledišta nisu, dakako, namijenjena samo analizi fenomena vlasti i politike, već predstavljaju najširi okvir za analizu različitih društveno uvjetovanih pojava. Kako se sfera vlasti i politike objašnjava iz općih pojmova i kako se isprepleće s ostalim društvenim fenomenima najbolje pokazuju sami Weberovi tekstovi. U njima, međutim, objašnjenja često teku u više smjerova i s enciklopedijskim bogatstvom naznaka. Svrha je ovog prikaza ocrtati glavni luk Weberovih poimanja: odakle je crpio ideje za svoje temeljne pojmove, kako ih je doradivao te kako ih je primjenjivao u analizi specifično političkih fenomena, ali u vlastitim suočavanjima s političkim izazovima vremena, s onima koji svakoga tko se bavi znanošću kad-tad stavlja na kušnju.

NIETZSCHE i POJAM "MOĆI"

Fenomen "moći" (Macht) stoji u središtu Weberove sociologije. Taj je pojam Weber preuzeo od drugih ali gaje bitno preradio. Osnova značenja moći na jedan način proizlazi iz djela Fridricha Nietzschea, a na drugi iz njemačke historijske škole. U prvom slučaju radi se o srodnom razumijevanju implikacija modernog razvitka moći, ali se Nietzscheov i Weberov pojam moći u bitnom sadržaju ne preklapaju. Weberov pojam moći, kojim on označava uspješno nametanje volje drugima unatoč njihovu otporu, samo naizgled odgovara Nietzscheovu pojmu "volja za moć" (Wille zur Macht). Za Nietzschea je "moć", kao i za Webera, nelegitimna. Ljudi ipak pružaju otpor jačima od sebe: dalek je put od nametanja volje drugima do njihove kapitulacije i priznavanja dominacije. Nietzsche u takvoj moći, kada se ona znalački razvija u posjedu velikih ljudi, vidi opću pokretačku silu. Iz težnje velikih ljudi k natprosječnim dostignućima jedino i nastaju prave vrijednosti. Njih mogu ostvariti ljudi na vlasti, poput Bismarcka, kao i ljudi duha, poput Voltairea i Richarda Wagnera. Stvaralačkom snagom, ali i prezirom prema mediokritetima, takvi ljudi prevladavaju postojeće stanje i otvaraju nove horizonte. Takve junake moderno doba, ističe Nietzsche, utapa u bespuće osrednjosti. Stoga, paradoksalno, pobjeđuje nemoć: slaba individua priklanja se masi. Nesiguran i sklon oponašanju čovjek se oslobađa tereta odgovornosti i ispražnjava od vrijednosti.

Weber je prihvatio Nietzscheovu karakterizaciju moderne epohe i čovjeka, kao propadanja svega uzvišenog, pa modernizaciju definira kao rastuću racionalizaciju, što znači šabloniziranje svih područja ljudskog djelovanja, čemu se u spoznajnoj sferi pridružuje "raščaravanje svijeta", intelektualno potiskivanje magije: moderni svijet ne priznaje tajne ni čuda. Nietzsche je pisao o pobjedi "apolinijske kulture" na Zapadu, praznom hodu vremena, nadolasku ljudi bez "bez duha i žara" te površnom i formalističkom odnošenju modernih ustanova prema životu, od znanosti i obrazovanja do novinskog izvješćivanja. Weberova teza o pobjedi birokracije nad ostalim oblicima društvene organizacije i birokratskog duha nad kreativnošću ili improvizacijom posve se uklapa u Nietzscheovu konstataciju.

Za Webera, međutim, takvo ispražnjavanje nužna je posljedica evolucije moći, odnosno strukture vlasti i upravljanja, a ne posljedica zavjere mediokriteta. "Moć" nema u sebi ništa junačkog, već je obična i svakodnevna pojava. Gotovo svatko nastoji nametnuti svoju volju drugima. Iako difuzna, međutim, moć povijesno svugdje vodi k vlasti. Vlast je koncentrirana, centralizirana i običajima ili propisima formalizirana moć zapovijedanja, što podrazumijeva poslušnost većeg broja ljudi. To uključuje i podilaženje masama i nižim strastima kako bi vlast dobila legitiman oblik, tj. dobrovoljan pristanak podređenih. To je za Webera glavno lice moći. Sjaj vlasti, pak, a osobito ugleda velikih vođa, skriva i bijedu, budući da ne počiva njihovim stvarnim dometima vlasti nego na iracionalnim uvjerenjima podanika u (nadnaravne) sposobnosti vlastodržaca i vođa. Ono što filozof Nietzsche smatra veličanstvenim u velikih vođa, sociolog Weber smatra plodom karizme. Karizma je karakteristika vlasti ili vođe koja je pripisana, bez obzira na njihove stvarne, u biti dvosmislene, sposobnosti i učinke. Ona proizlazi iz mitskih obrazaca svijesti neprosvijećenih, predmodernih epoha. Karizma vladara, primjerice, nužno nestaje u uvjetima modernoga racionaliziranog svijeta, s vjerovanjem da kraljev dodir liječi ljude od bolesti.

Weberova analiza ukazuje na način ostvarenja moći u različitim oblicima vlasti među kojima pobjeđuje, ali samo u zapadnim društvima, "racionalna država" zasnovana na formalnopravnoj proceduri. Ta procedura stavlja u drugi plan ili čini nevažnim sadržajan smisao

djelovanja u skladu sa zakonima. Zakoni se moraju, ma kakvi bili, provoditi na za sve jednak način. Na taj način, u sferi međunarodnog prava formalno se izjednačuju "veliki" i "mali narodi". Naravno, odatle do potpunog sadržajnog savršenijanja svih vrijednosti preostaje mali korak: ali to je nužna i objektivna posljedica moderne racionalizacije. Time postepeno ali sigurno nestaje osnova vjerovanja koje legitimira vlast kao karizmatiku. Ista je sudbina zadesila i političko upravljanje: velikog vođu ili vladara zamijenila je birokratska državna uprava i stranačka parlamentarna mašinerija. Time se, doduše, stvara sterilna vladavina činovništva, ali ne bez ostatka i proturječja koji, uostalom, karakteriziraju i prijašnje epohe.

Weber dobro poznaje lice i naličje svake vrste vlasti. Divljenje nekom vladaru ili vođi može imati banalne posljedice kao i one koje proizlaze iz provođenja rutinske vlasti, kako tradicionalne patrimonijalne, tako i moderne birokratske. Zar veliki vođe, poput Napoleona ili Bismarcka, nisu poslali u smrt nebrojene ljude zbog ciljeva u kojima je nemoguće pronaći viši smisao? Moć koja podčinjava velik broj ljudi i potom ih žrtvuje svojim stratezijskim zamislima nužno je amoralna i bezobzirna. Drukčije je s ugledom velikog umjetnika, mislioca ili vjerskog vođe koji poziva na mirno i nenasilno ostvarivanje pravde. Posljedice njihova djelovanja nisu nasilne i bezobzirne, ali su najčešće društveno ili politički beznačajne. Iz tog je razloga Weber politiku strogo odvojio od ostalih oblika kolektivnog djelovanja, uključujući proizvodnju i privređivanje na osnovi ekonomske prisile. Politici je glavno sredstvo fizička sila dok u drugim područjima to nije slučaj.

Nadalje, metoda empirijske analize čini pesimizam znanstvenika naizgled sličnim kulturnom pesimizmu filozofa spram suvremene epohe, zapravo ga uvjetuje i na neki način obuzdava. Znanstveni pesimizam uvjetovanje razmatranjem činjenica, onoga što se do tada zbivalo ili se upravo zbiva, a ne "prirodom čovjeka", "vječnim ponavljanjem istog" i sličnim metafizičkim kategorijama. Empirijski put ne dopušta razmahivanje krajnjih ideja, pesimizma ili optimizma, budući da otkriva razlike i nijanse u zbilji, premda glavne tendencije vode u posve određenom smjeru, kao što glasi Weberov zaključak o pobjedi birokratskog upravljanja nad demokratskim.

Vlast i politika

Weber je u svojim povijesnim istraživanjima, koja su obuhvaćala i oblike vlasti, nailazio na paralelne i opetovane pojave. Tako ističe da svugdje gdje se u povijesti pojavila, birokracija nikada nije više propala, sugerirajući time njezin pobjedonosni hod. Ali na taj nalaz nije navlačio determinističku koncepciju povijesnog razvoja - ni evolucionističku, progresivnu, svojstvenu liberalizmu i socijalizmu, niti cikličku, svojstvenu konzervativizmu. Ni u jednoj nije našao dovoljno argumenata da bi formulirao neku opću zakonitost povijesnog procesa. Weber nastoji izbjeći krajnosti: puko opisivanje, na jednoj strani, i konfrontaciju s pretencioznim uopćavanjima na drugoj strani, gdje "dežuraju" političke ideologije i filozofija povijesti. Iako Nietzsche nije ni politički ideolog, niti hegelovski, enciklopedijski filozof povijesti, Weber je istom mjerom utekao njegovu filozofijskom pogledu na povijest po čemu je povijest lanac "planinskih vrhova", tj. najviših vrijednosti i najveličanstvenijih ljudskih figura. Prema Weberu, međutim, iako je veliki intelektualni dužnik Nietzschea i ponavlja njegovu dijagnozu o bezličnosti i reproduktivnom karakteru moderne epohe, razlog propasti starih epoha i ugleda velikih ljudi, barem na Zapadu, upravo je njihova nemoć pred prodorom praktičnog, kalkulantskog i replikativnog obrasca, od tržišta do organizacije vlasti. Time moć zasnovana na upotrebi fizičke sile ili snazi velikih ideja i znanja ne nestaje, ali se uspješno ostvaruje i primjenjuje tek pod uvjetom da je prihvati nova mašinerija koju čine kapitalističko poduzetništvo, masovna predstavnička demokracija i birokratska država. Svi ostali oblici beskrupulozne primjene nasilja, velike zamisli ili pokušaji trajnog čuvanja ugleda velikih ljudi - pripadaju prošlosti, odnosno nezapadnim kulturama i društvima.

NJEMAČKI HISTORIZAM I "DRŽAVA MOĆI"

Weberov pojam (političke) moći bio je na drugi način prilagođen tradiciji političke historiografije u Njemačkoj, zahtjevima široke i detaljne analize odnosa vlasti, prije svega države i ustanova koje su joj prethodile. Ta je tradicija proizlazila iz historijske škole čiji je osnivač Leopold von Ranke (1795.-1886.). U središtu te škole, ne samo u umu nego i njezinu patriotskom srcu, nalazi se pojam države, zapravo

"države moći" (*Machtstaat*). Moć je, kao ujediniteljska i osvajačka sila, opsesivan predmet interesa i znanstvenika i političara u Njemačkoj, zemlje koja je dugo razjedinjena i koja još u dobrom dijelu 19. stoljeća važi kao europska periferija, budući da glavnu igru vode Engleska, Francuska i Rusija. Moć koja izbacuje u višu međunarodnu orbitu one za čime Pruska, kao najveća njemačka zemlja, očajnički teži. Što u biti znači "država moći"? Za razliku od "liberalne države" ili "države blagostanja", koje se u potpunosti formiraju tek nakon drugoga svjetskog rata - Njemačka je danas takva država - i koje svoju snagu prije svega temelje na ekonomskoj utakmici i unutrašnjoj poreznoj politici u svrhu izgradnje javnih ustanova i socijalne integracije stanovništva - u 19. stoljeću sve se vodeće države manje ili više oslanjaju na vojnu silu. Moćna je ona država koja kod kuće različitim sredstvima održava društveni mir, ali najčešće represijom ili masovnom mobilizacijom. Ona potiče gospodarski razvoj, ali u službi vanjskopolitičke ekspanzije. Iznad svega, ima efikasnu vanjsku politiku kojoj daje prednost u odnosu na unutrašnju politiku. "Politika moći" (*Machtpolitik*), dakle, zasniva se na znalačkoj upotrebi fizičke sile, dok su drugi argumenti, od ideološke propagande do ekonomske prisile, sporedni, odnosno manje efikasni.

Ipak, država osim sile, po historijskoj školi, ima i svu drugu razložnost i opravdanje. Na tragu svoga prvog uzora, Georga Wilhelma Friedricha Hegela (premda su se njegovoj spekulativnoj metodi, filozofiji povijesti, kao povjesničari od zanata suprotstavljali), predstavnici njemačke historijske škole u državi vide svjetovnu zamjenu za božansku promisao. Država je ustanova na vrhu zemaljske hijerarhije u kojoj se iskristalizirala svrha povijesnog kretanja. Tome odgovara i iskustvo upravljanja društvom, iskustvo koje, dakako, nije milosrdno nego makijavelističko, iz čega se formirao najčvršći skup normativnih pravila: zajednica ili narod državom dobivaju konačan oblik svog postojanja.

Doduše, u historijskoj školi je pored apsolutistički i konzervativno nastrojenih autora, koji su bili i ideološki zagovornici pruske militarističke države i njezine *Machtpolitik*, bilo i romantičara što su, poput Herdera, državu vidjeli samo kao sredstvo oslobođanja naroda i samopotvrđivanja posebnoga nacionalnog duha. U školi je

također bilo i liberalnih autora koji su u (engleskom) parlamentarizmu tražili alternativu vojno-birokratskoj državi. Weber je u takvom poimanju bio njima blizak. U svakom slučaju država, međutim, ostaje državom samo zbog toga, kako ju je i Weber vidio, što ima monopol nad fizičkom silom.

Ali Weber ne dijeli konzervativno mišljenje da država ima i duhovni monopol, odnosno da utjelovljuje neki viši smisao. Zato odbacuje stajalište o providencijalnosti, božanskom karakteru države, kao i romantično stajalište o njezinoj oslobađajućoj misiji u odnosu na puk. Država nema veliku pamet ni veliko srce, ali ima jake interese ili, kako Weber kaže, razvijene "instinkte" za vlast i moć. Vlast i moć se mogu donekle razblažiti, odnosno demokratizirati - kako bi se učinile još efikasnijima i to u obliku "racionalne države". U njoj stručno kvalificirano činovništvo donosi odluke u formalnom skladu sa starorimskim pravom. U suvremenim demokratskim uvjetima, otvaranjem pristupa upravnim poslovima sve većem broju ljudi iz različitih društvenih slojeva, proširuje se osnova za regrutiranje stručno kvalificiranog državnog kadra. Neka druga svrha ili smjer razvitka države i politike, kao i demokracije, ne postoje.

Je li Weber time narušio konzervativnu misao njemačke historijske škole ili ju je samo na neki "neokonzervativan" način prilagodio vremenu u kojem nadolazi demokracija? Ako je demokracija zaobilazna metoda jačanja efikasnosti birokratske države i način da se izaberu bolji političari, ali ne i da se moć i vlast rasprše prema demokratskom obrascu - ne ostaje li Weber na antidemokratskim pretpostavkama historijske škole? Čitajući Weberove radove stječe se dojam da to jest i nije tako. Njegova je sumnja u demokraciju, naime, ostala podjednako prisutna kao i sumnja u vlast apsolutističke ili moderne birokratske države, budući da obje često i rado promašuju svoju misiju: apsolutizam svete ciljeve, a birokratizam vladavinu zakona. U birokratskoj vladavini sredstva zamjenjuju ciljeve - sve se svodi na proceduru, a pitanje smisla procedure postaje bespredmetno. U karizmatškoj vladavini ciljevi se na osnovi nekoga čvrstog, u biti iracionalnog uvjerenja, ostvaruju pod svaku cijenu, ne birajući sredstva, bez obzira na posljedice. Pravoga odgovornog političara, kaže Weber u svom predavanju "Politika kao poziv", u povijesti kao da još i

nema. U toj načelnoj osudi politike i političara sadržana je i neizvjesnost ishoda znanstvenog bavljenja politikom. Weber je smatrao da je donošenje pogrešnih sudova u znanosti daleko manje opasno od donošenja loših političkih odluka - ne samo zato što politička odluka utječe na živote velikog broja ljudi. Društvena znanost poznaje samo dio društvene, odnosno političke stvarnosti. Politika u pravilu znade još manje, ali mora donositi odluke i na temelju poznavanja i nepoznavanja, poznate i nepoznate stvarnosti. Promašaj i pogodak prepoznaju se tek poslije, odnosno prekasno.

RAZUMIJEVANJE KAO OKVIR UOPĆAVANJA

Weber se, što se tiče spoznajnih mogućnosti društvene znanosti, u nekim bitnim stvarima nije slagao s polazištima historijske škole. Neslaganja je izložio u kritici osnivača povijesti političke ekonomije u toj školi, Wilhelma Roschera (1817.-1894.). Roscher je kritičar Hegelova upliva na historijsku školu. On traži da se historija kao znanost otrgne od filozofijske spekulacije i zasnuje pozitivistički, na realnom iskustvu činjenica i objašnjenjima po uzoru na prirodne znanosti. Iako je Weber rezultate Roscherovih povijesnih istraživanja koristio u svojim povijesnim radovima, nije se složio s njegovim teorijsko-metodološkim okvirom. Weber smatra da se u povijesti ne može sve objasniti - ni na prirodnoznanstveni i induktivan, niti na Hegelov panlogistički i deduktivan način. Uvijek preostaje neko "područje neobjašnjivog". Taj preostatak ne smije biti smetnjom i povodom da se po svaku cijenu navlači na racionalističko objašnjenje. Nije sve u povijesti racionalno, kako je mislio Hegel, niti je, kao u prirodnoj znanosti, objašnjivo svođenjem složenijeg na jednostavnije. Isto važi za iracionalističko svođenje onoga što nije ili ne može biti objašnjeno na intuitivno tumačenje, kakvo Weber vidi u Diltheya i u nacionalnom romantizmu.

Weber je svoje umijeće balansiranja i eklektičkog preuzimanja stajališta zacijelo preuzeo upravo iz historijske škole, iz različitih njezinih pravaca, ekonomskih i pravnih, pa i od samog Rankea. Ranke je, kao i Weber, pobornik nepristranog opisivanja prošlosti, po čemu su jedan i drugi bliski metodološkom uzoru pozitivizma, premda Wc-

Vlast i politika

ber gaji veći skepticizam od Rankea kada je riječ o mogućnosti upoznavanja istine putem dokumentarnih povijesnih izvora. Nadalje Ranke, kao ni Weber, nije pobornik (francuskog) prosvjetiteljstva i revolucionarne tradicije, ali niti feudalne reakcije, već nekoga "prosvijećenog konzervativizma" pruske monarhije. Za potonje Weber opet nije našao dovoljno uporišta u pruskoj političkoj praksi da bi opravdao njezine odluke.

Takvo izmicanje pravih dokaza u prilog ili protiv određene političke prakse sve više daje prednost metodi koju Weber drži pravom zaštitnicom interesa znanosti u odnosu na interes politike i ideologije. Sjedne strane valja se čuvati pretjeranog uopćavanja koje neminovno vodi u zagrljaj ideologije, a s druge strane samo zanatskog rada na različitim povijesnim izvorima u svrhu opisivanja događaja. Događaje valja razumjeti i objasniti kao dio većeg i dugotrajnijeg procesa. Stoga nije čudno što je Weber metodu razumijevanja povijesnih i društvenih činjenica preuzeo od autora s čijim se ostalim pogledima na povijest inače nije slagao: Johanna Gustava Droysena (1808.-1864.), drugog velikog predstavnika historijske škole, i Wilhelma Diltheya (1833. - 1911.).

Po Droysenu, metoda i predmet historije nema zajedničkog ni s prirodnom znanostu ili filozofijom, kao ni s darvinizmom ili romantizmom. Razumjeti znači shvatiti čovjekove unutrašnje pobude, tj. interese i namjere, koje su dovele do određenih povijesnih pojava, te način na koji se one isprepleću s ostalim pojavama u nekoj epohi. Tako istražujući, putem razumijevanja, ne može se doći do spoznaje koja bi važila za sve kulture i za sva vremena.

Po Diltheyu, pak, razumijevanje znači nešto više nego što ono znači u historijskoj školi. Razumijevanjem uprežemo naše unutarnje sposobnosti tumačenja. Te sposobnosti su: emocionalna sposobnost uživanja u prošla razdoblja i njihove aktere, filološka hermeneutika (odgonetanje tekstova) i mašta.

Weberov pojam razumijevanja ostao je bliži intencijama Droysena, koji razumijevanje smatra čisto spoznajnim činom, nego Diltheya, koji spoznaju nerazlučivo vezuje uz razvoj empatije. Dakle, po Weberu, razumjeti možemo motive i posljedice individualnog djelovanja, tj. subjektivno značenje djelovanja. Međutim, u društvenom

djelovanju pojedinci su usmjereni na druge pojedince čije djelovanje može ili ne mora imati isto značenje ili se oni, barem u nekim slučajevima, ponašaju automatski ili posve nerazumljivo. Razumljivi i nerazumljivi dijelovi često su pomiješani, ali uživljavanje znanstveniku ne mora pomoći da situaciju potpuno razumije i smislaono interpretira. Weber navodi uzrečicu "Ne mora se biti Cezar da bi se razumjelo Cezara", podrazumijevajući da ni sam Cezar ne bi mogao posve objasniti motive, a osobito ne posljedice, svojih djelovanja. Previše je činjenica upleteno u ono što se u njemu samom i izvan njega zbivalo. To važi, naravno, i za ostale političke i uopće društvene činjenice. U pravilu, unutrašnje pobude ili namjere pojedinca ili neke ujednačene grupe ljudi možemo razumjeti. Uostalom, Cezar, Napoleon, Churchill i druge velike figure političke povijesti često su pisali kako bi protumačili vlastite namjere i učinke svojih akcija, što može (ali i ne mora) pomoći našem razumijevanju njihova djelovanja. Ali ono što dolazi izvana, iz konteksta koji je vrlo velik i složen, možemo samo, kako određuje Weber, "objasniti". Objašnjenje pripada više prirodnoj nego društvenoj, odnosno duhovnoj znanosti, zato što se odnosi na uzroke koji su izvan naše svjesne kontrole: od, kako ističe Weber, bioloških činjenica, kao što je starenje, do ponašanja ljudskih gomila koje je, po Weberu, u biti iracionalno i neuračunljivo. Stoga su mogućnosti znanstvenog uopćavanja, bilo na jednoj, bilo na drugoj osnovi, na temelju smisaonog tumačenja značenja djelovanja ili na temelju objašnjenja uzroka koji nemaju (subjektivno) značenje, jer su stihijski - ograničene. U političkoj povijesti stihijski element prevladava upravo zbog velikog upliva vođa i demagoga koji se obraćaju gomilama i koriste ih za svoje ciljeve, ali su ishodi takve interakcije u pravilu nepredvidljivi, odnosno nisu posve u skladu s namjerama ili ciljevima sudionika. Analogno važi za ponašanje aktera na privrednom tržištu. Oni ne mogu djelovati samo na osnovi ekonomskih zakona, nego i u skladu s drugim motivima i okolnostima, što su činjenice koje i danas mnogi ekonomisti i ostali pobornici slobodnog tržišta ne razumiju ili neće da razumiju. Društvena stvarnost, upozorava Weber, nema karakter ni matematičkog zakona, čija je istinitost razumski potpuno dohvatljiva i evidentna, niti umjetničkog djela koje se može čisto intuitivno razumjeti, kao neponovljiv čin. U društvu nema

Vlast i politika

apsolutnog smjera zbivanja. To stavlja društvenu znanost pred težak problem, što je Weber, kao što ćemo kasnije pokazati, riješio opisnom metodom "idealnog tipa".

NOVOKANTOVSTVO I WEBEROVA METODA

Weber vremenski pripada trećoj generaciji historijske škole, ali po metodološkom poimanju pa i tematici već se nalazi izvan njenog dometa a pod uplivom novog pravca, novokantovske škole. Ta škola stavlja glavni naglasak na osebnost metode povijesne znanosti u odnosu na prirodne znanosti, razrađujući takvo stajalište do krajnjih konzekvenci. Po novokantovcima, povijest je proizvod ljudskih htijenja, a ne objektivnih zakonitosti. Stoga su povijesni događaji jedinstveni i neponovljivi. Oni se sklapaju u nedjeljive "kulturene cjeline", a povjesničar je njihov portretist. To je bio začetak metodološkog individualizma, načina poimanja društvenopovijesnih činjenica kojega se držao i Weber: svaku pojavu valja, prije svega, razumijevati i objašnjavati unutar nje same a ne izvan, tražeći uzroke u drugim pojavama.

Daje lakše opisivati nego cjelovito objasniti povijesna zbivanja pokazao je Weber u polemici iz 1905. godine s novokantovskim povjesničarom Eduardom Meyerom. Weber je zauzeo redukcionističko stajalište, ali opet u metodološkom a ne u svjetonazorskom smislu ili u smislu opće teorije. Po njemu, adekvatno objašnjenje društvenopovijesne pojave izlučuje samo neke uzroke ili neku vrstu uzroka a ne sve ostale moguće uzroke. Nalaženje uzroka usmjereno je, objašnjava Weber, našim sadašnjim interesom koji je uvjetovan kulturnim vrijednostima. Međutim, ta uvjetovanost nije objektivna nego kvaziobjektivna: mi bismo vrijednosti. Zbog toga možemo, na primjer, razumjeti što se zbivalo u helenskoj kulturi, budući da su neke njezine vrijednosti kulturno značajne i danas, zahvaljujući pripadnosti istom "sredozemno-europskom" kulturnom kontinuumu. Na takav način dolazimo do općih pojmova, analogija i razvojnih tendencija. Do modernog doba, ističe Weber, sredozemno-europski kulturni kontinuum nije poznavao ni "kružni" ni jednoznačno "pravocrtni" smjer društvenog razvitka.

Iako je Weber tu u pravu, ipak se nameće pitanje kako uklopiti ideju napretka koju zapadna kultura barem već dva stoljeća stavlja u prvi plan, potiskujući druge ideje kao ostatak prošlosti? Je li ideja napretka na isti način uvjetovana, tj. zatvorena u kulturnom krugu zapadnog svijeta, ili možda iznevjerava vlastitu prethodnu kulturnu tradiciju koja o napretku ne zna ništa? Dakle, koje su stare, predmoderne kulturne vrijednosti još "značajne za sadašnjost", a koje nisu? Napokon, koje su to tipične kulturne vrijednosti i društvene norme koje pojedinci biraju kao svoje orijentire i dosljedno ih primjenjuju? Valja primijetiti da danas mnogi istraživači, za razliku od Webera, sumnjaju da kulturne vrijednosti, kao što su, primjerice, puritanske na Zapadu ili konfucijanske u Japanu, podjednako utječu na ponašanje različitih skupina i pojedinaca. Također u opisivanju razloga prihvatanja ili odbijanja inovacija, npr. kapitalističkog privređivanja, ne mogu se isključiti čisto utilitarni, egoistični interesi koji ne moraju imati veze s kulturnim vrijednostima sredine.

Weber je bio svjestan tog osnovnog problema kao i toga da se on ne može riješiti kao čisto metodološko pitanje. U svojoj studiji *Protestantska etika i duh kapitalizma* pronašao je rješenje tako što je vrijednostima pridavao veće značenje u objašnjenju prvog vala kapitalizma, smatrajući da su ga ponijeli rani puritanci svojim vjerskim žarom na osnovi nauka o predestinaciji i ovozemljskom odricanju putem predanog rada. Dočim u kasnijem razvitku kapitalizma stav prema radu biva racionaliziran i vrijednost, kao viši oblik smisla koji se pridaje radu, više ne igra prvorazrednu ulogu: sve se dalje odvija više ili manje automatski. Ipak, takvo objašnjenje u oba slučaja ostaje prijeporno. Noviji istraživači (npr. Fernand Braudel) dokazuju, kao što je to činio i Weberov suvremenik Karl Sombart, da se sličan odnos prema radu, pa i kapitalistički proračun, javlja u europskim gradovima i ranije od protestantske reformacije.

Kako, dakle, razumjeti i opisati nejedinstvena, katkada i dvosmislena, značenja kulturnog obrasca kao i njegove moguće psihološke učinke na pojedince? To je također itekako važno za razumijevanje motiva političkog djelovanja. Na primjer, kada, i zbog čega, revolucionari prestaju biti revolucionari i postaju proračunati i sebični obnašatelji vlasti?

Vlast i politika

U spomenutoj polemici s Meyerom Weber se pozivao na novokantovskog filozofa Heinricha Rickerta (1863.-1936.), ali ne uvijek na dosljedan način. Rickert objašnjava da su kulturne vrijednosti zasnovane psihičkim dispozicijama ljudi. One su, kao što su to logički, matematički i etički sudovi, univerzalne i izvanpovijesne. To omogućuje formuliranje općih pravilnosti pa je stroga podjela na prirodne i ostale znanosti, koju je uveo njegov prethodnik Wilhelm Windelband, neopravdana. Weber je, preuzimajući Rickertove argumente, ponovo načinio vlastiti odmak. Tvrdi da ne postoje objektivne vrijednosti, nego samo individualni subjektivni odnos prema stvarnosti. Takav zaključak, kojim se distancira od obje interpretacije novokantovske škole, Windelbandove i Rickertove, ukazuje da je Weberova inspiracija Nietzscheom nadjačala ostale intelektualne utjecaje. Weberova interpretacija, naime, glasi: ljudi donose odluke koje nisu utemeljene na argumentiranom obrazlaganju vrijednosti, niti možemo dokazati udio vrijednosti u individualnom djelovanju. Individue postupaju decizionistički, motivi od kojih polaze u osnovi su iracionalni. Ako je tome tako, ako su motivi neprozirni i nepredvidivi, postavlja se pitanje kako je moguće spoznati pravilnosti u društvenom djelovanju i institucionalnom razvitku, pogotovo dugotrajne povijesne tendencije te tako umaknuti golom opisivanju događaja? Weber zaključuje da su, za razliku od motiva, posljedice iracionalnih odluka racionalno pojmljive pa i praktično usmjerive, budući da zadiru u interese i putanje djelovanja drugih ljudi.

Daljnijim se implikacijama tog zamršenog paradoksa, koji danas prožima sociološke baš kao i ekonomske teorije ljudskog ponašanja, ovdje nećemo baviti. Dovoljno je ustvrditi da se Weber neumorno borio protiv krajnosti u poimanju metode i njezinih dometa, da ljude nije kao klasična politička ekonomija smatrao čistim egoistima, kao ni posve društvenim bićima, kao Dürkheim i funkcionalistička škola, ali su "kompromisna" rješenja koja je nudio ostala nedovoljno jasna. Tako je, na primjer, teško shvatiti stajalište za koje se Weber založio u oštroj polemici s Karlom Lamprechtom, kritičarom historizma njemačke škole, zaslužnim za povezivanje historiografije sa sociologijom. Lamprecht je u svojim metodološkim raspravama pomaknuo fokus povijesnog istraživanja od velikih političkih ličnosti

u povijesti k ispitivanju motiva velikih društvenih skupina. Suprotstavljajući se, također, opisivanju povijesnih pojava kao pojedinačnih, jedinstvenih i nepoopćivih, Lamprecht je pozvao povjesničare i sociologe na otkrivanje općih razvojnih zakonitosti društva. Weber mu se suprotstavio stajalištem po kojem otkrivanje zakonitosti ne može biti cilj nego samojedno od sredstava povijesnog istraživanja. Drugim riječima, u povijesti je moguće otkriti pravilnosti i nepravilnosti. Ali ne znamo na što se odnosi jedno i drugo. Može li ono što je do jučer važno kao povijesna pravilnost danas ili sutra prestati važiti i postati nepravilnost? Weber se nije kolebao, posebno istražujući i opisujući oblike vlasti u povijesti, oko dužine ili trajnosti pojedinih tendencija, ali se suzdržavao od donošenja općenitijih sudova koji bi prerasli u format sličan filozofiji povijesti ili modernim ideologijama, od konzervativizma do socijalizma. Njegova misao nije privlačna na potonji način. Ona ne mobilizira neki reformatorski ili revolucionarni duh ali ni ne ubija nadu, nego je čvrsto vezuje za jezik činjenica. Naravno, odatle može proizići vjersko ili političko nezadovoljstvo i težnja za promjenom i smislenim ispunjenjem svijeta, ali taj put nije poziv znanosti. Ona kao da unaprijed znade da se svi veliki projekti moraju kad ili tad sudariti sa stvarnošću koja nepopravljivo odudara i proizvodi besmisao.

JEREMIJA I MODERAN PROROK

Takva mješavina različitih spoznajnih mogućnosti ipak nije bila dovoljna da bi umanjila Weberov etički pesimizam i povećala njegov optimizam, osobito kada je riječ o političkoj povijesti i izgledima demokracije. To raspoloženje proizlazi iz Weberova intimnog svjetonazora koji je kvazireligiozan. Weber nije bio religiozan čovjek. Za sebe je govorio daje "religiozno nemuzikalan", premda je sjajno poznao svjetske religije i na osnovi značenja izvorno religijskog poimanja "poziva" izgradio najvažnije dijelove svoje sociologije: objašnjenje nastanka kapitalizma, profesija, znanosti i politike, kao i metodu idealnog tipa. Iz toga slijedi da su sve novije spoznaje ipak utemeljene na religijskom doživljaju svijeta ili zamjenama za taj doživljaj, u vidu naziranja "konačnih istina".

Weber je pokazivao neobično veliko zanimanje za proroke Starog zavjeta, osobito za Jeremiju, pri čemu nesumnjivog udjela ima i Weberova samoprojekcija. Stari prorok, za razliku od svećenika, vjerskog učitelja, kao i kršćanskog proroka (Novog zavjeta) ima osobni poziv ali nema redovite učenike ili sljedbenike. On također ne uspijeva nametnuti svoj autoritet mimo karizmatiskog potvrđivanja, koje je zapravo magijsko. Stari proroci ne služe se takvim sredstvima da bi plasirali svoja uvjerenja. Oni su društveno izolirani pojedinci s vrlo osobnom koncepcijom o odnosu između Boga i zajednice. Samo "lažni poroci" sreće bili su upošljavani od strane vlasti, dok su stari proroci, proroci katastrofe, poput Jeremije, bili izolirani u svom očajanju i proklinjanjima zbog ustrajnosti svakodnevnog zla.

Predstavlja li Weberov uzor starozavjetnog proroka ekvivalent Nietzscheovu Zaratustri? Nietzschevu Zaratustri također nije ravan nijedan svećenik pa je zbog te neobičnosti najusamljeniji čovjek na svijetu. Tu se otvara Weberova analogija s modernim znanstvenikom koji savjesno služi samo istini pa je stoga osuđen na izolaciju i nerazumijevanje okoline. Nasuprot lažnom i neznanstveno napuhanom optimizmu ideologija, moderan prorok također ne donosi utjehu.

Ipak, intelektualno poštenje ne donosi samo patnju na fakirskoj postelji, nego i spoznaju. Intelektualna usamljenost drugi je pojam za distancu prema okolini. To nije autistički odnos nego rječita udaljenost. Znanstvenik stoji na frekvenciji na kojoj razum može jasno i nedvosmisleno utvrditi stanje stvari. Ali, poput točne udaljenosti od Sunca koja Zemlji omogućuje klimatske uvjete života, ni ovu nije lako ustanoviti i izmjeriti niti je Weberov izraz "vrijednosna neutralnost" (*Wertfreiheit*) najsretniji izraz. Spoznaja bez vrijednosnog polazišta zvuči kao činovnički poslovnik. Neutralnost također proturječi Weberovu poimanju neizbježne subjektivnosti svakog stajališta o vrijednostima. Naposljetku, zbog čega bi društveno-znanstveno stajalište, neutralno spram ideologija, davalo bolje spoznajne rezultate od stajališta bez takve distance, na primjer liberalnog ili marksističkog? Drugim riječima, politički nepristran ili ekonomski nezainteresiran znanstvenik ne mora biti i onaj koji dobro objašnjava i predviđa zbivanja, što važi i suprotno, za pristrane i zainteresirane. Potrebno je još nešto što nije objašnjivo vrijednosnim relacijama.

Sam Weber nije temeljitije objašnjavao svoje polazište nego usputno i jezgrovito, podrazumijevajući da je glavni posao istraživanje a ne metafizičko odgonetanje porijekla spoznaje. Stoga ostaje samo nagađanje je li Weberov "metafizički" uzor bilo Kantovo polazište moralne autonomije ili se pak radilo o pukoj racionalizaciji stava protiv bilo kakvog političkog opredjeljivanja. Potonjem je povod dala velika rasprava u njemačkim akademskim krugovima početkom ovoga stoljeća o tome treba li da znanost daje državi korisne savjete i tako se upliće u tekuću politiku, čemu se Weber načelno suprotstavio ali, kao što ćemo vidjeti, ne uvijek i u praksi, budući daje njegova ideološko-politička orijentacija, kao što ćemo također vidjeti, bila prilično jasna. Takvu nedosljednost, naravno, nije moguće obrazložiti na koherentan način paje stajalište o "vrijednosnoj neutralnosti" znanosti ostalo vjerojatno jednim opskurnim mjestom u Weberovu opusu.

IDEALNI TIP KAO NAMJERNA POGREŠKA

Weberova metoda "idealnog tipa" možda skriva objašnjenje koje Weber nije mogao etički nedvosmisleno formulirati. Pokušajmo razabrati kako se Weber vlastitom tehnikom analize društvenog fenomena istovremeno oslobađa tereta idealističkog poimanja znanosti, profesije kao i čovjeka.

Idealan čovjek nije Nietzscheov nadčovjek ni vjerski svetac, nego metodološka i moralna fikcija. Isto važi za idealna djelovanja i ustanove. Weber je odnos između idealnog i realnog relativno jednostavno riješio metodom koja podsjeća na metodu trivijalne književnosti: likovi Dobra i Zla, Ružnog i Lijepog jesu arhetipovi, izobličene apstrakcije kojima se jedna vrsta obilježja izlučuje iz stvarnih osoba ili pojava i oštro suprotstavlja drugim vrstama obilježja. Ono čega ima u jednoj takvoj kategoriji ni u najmanjoj količini nema u drugoj kategoriji. Tako i u biblijskoj kao i srednjovjekovnoj kršćanskoj imaginaciji, anđeo je anđeo, svetac je svetac a demon je demon. Neki likovi, legendarni ili izmišljeni mogu postati ciljem moralnih težnji: toga je krcata povijest. "Idealni tip" u Weberovu smislu je, međutim, tehnički a ne moralni pojam. Dok nas moralni ideal poziva da se

izdignemo iznad postojeće stvarnosti, idealni tip nas, takoreći, poziva da siđemo u stvarnost budući da je to apstrahirani odlomak stvarnosti.

Za Webera društvena je zbilja mješavina idealtipskih obilježja ili odstupanja, pri čemu obilježja jednoga idealnog tipa prevladavaju nad drugima. Postojanje isključivo jednoga idealnog tipa u stvarnosti je graničan slučaj, praktički nepostojeći. Na primjer, činovnik (instrument "racionalne vlasti") koji se uvijek slijepo drži propisa i nijednom ne "zažmiri" ili vojskovođa koji uvijek istjeruje opću pravdu ("vrijednosna racionalnost") a nikada svoje sitne račune, skoro su nevjerojatni slučajevi. Idealtipskom analizom, prema tome, ustanovljuju se stvarni smjerovi djelovanja pojedinca, tj. njihov odnos prema sredstvima, ciljevima i posljedicama djelovanja.

Weber je utvrdio četiri idealna tipa društvenog djelovanja: tradicionalno (po navici i običajima), afektivno (emocionalno povišeno kao i dramatsko, glumljeno), vrijednosnoracionalno (u znaku svetog cilja) i svrhovitoracionalno (izborom sredstava za postizanje ciljeva s najmanje štetnih posljedica, najobzirnije djelovanje). Razvojem društva jedan tip djelovanja prevladava nad drugima. U modernom društvu prevladava instrumentalna i formalna racionalnost, tj. bezlična procedura kojom se provode zakoni ili primjenjuju pravila što određuju način prisvajanja dobara, odnosno privređivanja pod jednakim uvjetima.

Slično je s tri tipa vlasti koje opisuje Weber: karizmatiskim (monarha ili velikog vođe), tradicionalnim (patrijarhalnim, patrimonijalnim i staleškim) i zakonskim ili racionalnim (univerzalne pravne norme). Oni su složeni, institucionalni oblici društvenog djelovanja, u koje je uključeno mnoštvo ljudi i koji su se razvijali i mijenjali u dugoj povijesti vlasti. Kao i tipovi društvenog djelovanja, tako i tipovi vlasti postoje koliko i složeniji tipovi ljudskog društva, samo u nejednakim razmjerima. Čovjek odvajkada djeluje i trezvno i naprasito, i proračunato i nesebično, držeći se običaja i odstupajući od njih, itd. Vlast je, također, odavno imala svoje poglavare, namjesnike, činovnike, policiju i vojsku, hijerarhiju svećenstva više ili manje blisku svjetovnoj vlasti, naravno u posebnim oblicima i nazivima, samo što su se neki tipovi razvijali više nego drugi. Vlast, kao i ekonomske i vjerske ustanove, predstavlja zbroj pravilnosti velikog broja pojedinačnih djelovanja. Alije vlast,

za razliku od drugih ustanova, usredotočena na donošenje odluka zahvaljujući svom monopolu raspolaganja fizičkom silom. U privređivanju odlučuje imovinska prednost odnosno, po Weberovim riječima, prednost na tržištu. U vjerskom poretku glavna sila je vjerovanje, u znanstvenom racionalna argumentacija, itd. Ipak, potpuna vlast oslanja se i na ostale izvore moći, ne samo na silu, pa je legitimna samo ona vlast koja ne mora svaki čas svoj autoritet potvrđivati upotrebom fizičke sile već prije svega uvjerenjem ljudi da je vlast kao takva opravdana. Dugoročno gledano, međutim, nijedna vlast ne bi opstala bez svog kapitalnog posjeda, fizičke sile.

Prema Weberu, što su idealni tipovi jasnije i nedvosmislenije konstruirani udaljeniji su od stvarnosti i utoliko bolje služe opisivanju stvarnih pojava, njihovu pravom imenovanju i klasifikaciji, kao i daljnjem istraživanju. Ta je metoda Weberov izum i valjaju razlikovati od drugih metoda apstrakcije: klasifikacije, tipologije i statističkog prosjeka. Idealan tip je, naime, još apstraktniji, čišći, "idealniji", nestvarniji od apstraktnih kategorija kao što su, primjerice, društvene klase, prosječna zarada ili kapitalistička privreda.

Zanimljivo je da je Weber ne samo izumitelj metode idealnog tipa nego i onaj koji je gotovo jedini nju i primjenjivao u analizi društvenopovijesnih činjenica. Poslije njega, koliko nam je poznato, nitko je u sociologiji, historiografiji te političkoj i pravnoj znanosti nije primjenjivao, osim teoretičara prirodnog prava Gustava Radbrucha. Razloga tome ima nekoliko. Prvo, Weber je idealtipskim opisom obuhvatio neobično velik broj fenomena društvenog djelovanja i oblika ustanova. Čini se da je sve bitno obuhvaćeno i da u međuvremenu teško mogu nastati novi društveni fenomeni koji zaslužuju da se otvori rubrika nekoga novog idealnog tipa. Tako, na primjer, pojava novih komunikacijskih tehnologija koje omogućuju umreženo komuniciranje među pojedincima s različitih strana svijeta u smislu temeljnih tipova društvenog djelovanja, kao i društvene strukture, ni nije nova pojava. Nove su tehničke mogućnosti da se ostvare neke od kombinacija tipova društvenog djelovanja. Dakako, ni motivi takvog novog povezivanja ne mogu biti drugačiji od motiva starog povezivanja (prijateljstvo, poslovanje, političko ili slično interesno udruživanje, itd.). Dakle, Weber je na neki način "pokrio"

glavne mogućnosti opisa fenomena: vrijeme donosi prednost jednim vrstama društvenih interakcija, dalje ih razrađujući i razvijajući, na račun drugih.*

Drugo, idealtipskom je metodom iznašao srednje rješenje između krajnosti: formuliranja općih zakonitosti povijesnog razvoja i pukog opisivanja pojedinih događaja.

Treće, idealni tip predstavlja izvjesno samoograđivanje spram empirijskog provjeravanja ispravnosti opisa, što su kasniji povjesničari i sociolozi predbacivali Webera. Ako, naime, kažemo da stvarnost uvijek odstupa od idealnog tipa, onda smo se poslužili tautologijom i nismo pružili mogućnost opovrgavanja ispravnosti polazne tvrdnje, kao ni njezine točnosti ili preciznosti. Čini se kao da je Weber pripremio takvu zamku, napominjući da "idealni tip nije hipoteza". U zamku su se nespretno upleli mnogi noviji sociološki istraživači koji su odbacili valjanost Weberova opisa birokracije s obrazloženjem da se radi o krutom, vojničkom i monokratskom tipu uprave neprikladnom da se opišu oblici i stvarni načini funkcioniranja birokracije u industriji, javnim ustanovama itd. Sam je Weber, međutim, monokratsko-birokratski tip opisao kao krut i neprikladan za rješavanje mnogih praktičnih zadataka, prije svega u donošenju važnih političkih odluka. Prema tome, pogreška je namjerno ugrađena u metodu idealnog tipa.

Napokon, metodom idealnog tipa Weber je elegantno otklonio metafizička pitanja koja proizlaze iz teodiceje i sličnih uvjerenja o tome da povijest ima neki skriveni smisao u odnosu na ono što se u njoj očigledno zbiva. Ako bi se metodom idealnog tipa i moglo korespondirati s jezikom metafizike, onda bi se u skladu s tim moglo zaključiti da povijest čini beskrajn niz odrona i udaljavanja, odnosno iznevjeravanja bilo kojeg ideala. U svjetlu takve interpretacije ponovo vidimo Webera kao Nietzscheova učenika.

* Noviji sociološki autori R. Benedix, S. N. Eisenstadt, M. Mann, M. Castells i drugi upotrebljavaju i donekle proširuju Weberove idealtipske pojmove, ali s manje preciznosti i strogosti - često ne praveći razliku između (empirijskih) tipova i idealtipova - a svakako ne otvaraju nove idealtipove, odnosno ne opisuju fenomene koji nisu bili obuhvaćeni Weberovim idealtipskim opisom. To se, npr., odnosi na pojmove "birokratska carstva" (Eisenstadt), "patrimonijalna država" (Bendix), "despotska" i "infrastrukturna moć" države (Mann), "konzervatorski" i "kontrakturni" environmentalistički pokreti (Castells).

BISMARCK, WILHELMIL i WEBEROV POLITIČKI NEUSPJEH

Kakvi su bili Weberovi politički uzori? Po nekim komentatorima, Weber je barem dijelom duše bio monarhist. Fasciniran Bismarckom priznao je da je zbog njega na izborima 1890. godine glasovao za konzervativce a ne, kao njegov otac, za liberale. Godinu dana nakon toga postao je članom Svenjemačkog saveza, iz kojega je istupio 1899. Razlog istupanja bila je ravnodušnost koju je Savez pokazao spram useljavanja Poljaka i Rusa u dijelove istočne Pruske (Pomeraniju). Kao nacionalist, nije mogao otprijeti činjenicu da njemački poslodavci zbog razloga nižih nadnica upošljavaju u svojim tvornicama poljske i ruske radnike, a otpuštaju njemačke, smatrajući da su njemački radnici kvalitetniji, tj. kvalificiraniji i produktivniji.

Potpuni razlaz sa Savezom uslijedio je nešto kasnije zbog Weberova uvjerenja da moć u nacionalnoj državi ne smije biti puko preuzimanje vlasti nego odgovorno i znalačko djelovanje u cilju općenacionalne koristi. Takav odnos spram države nije nalazio među članovima Saveza, ali ni na glavnoj političkoj sceni u Njemačkoj. Dok je kancelara Bismarcka držao velikim političarom, stoga što je ujedinio Njemačku i izgradio moderan državni birokratski aparat, dotle je Wilhelma IL, monarha koji je smijenio Bismarcka, ocijenio kao nesposobnog skorojevića koji je predao vlast diletantima (politički neupućenim plemićima i buržujima, uglavnom zainteresiranim za vlastito bogaćenje) i time srozao ugled Njemačke.

Iz tog se razloga Weber uvjetno priklonio liberalizmu, preciznije parlamentarizmu. Parlament je smatrao neophodnim sredstvom efikasnog funkcioniranja države. Zadaća je parlamenta uspostaviti javnu kontrolu upravnog aparata i omogućiti pritjecanje kvalitetnijih ljudi, ponajprije na ministarska mjesta. Diplomacija Drugog Reicha bila je, po Weberovoj ocjeni, leglo mediokriteta koji su utjecali na donošenje pogrešnih odluka u vanjskoj politici.

Međutim, politička i društvena stvarnost u Njemačkoj upravo je pogodovala loše vođenoj politici. Još od Bismarcka liberalizam uzmiče pred rastućom moći države, a obrazovana srednja klasa, kao najprijemčivija za liberalne ideje, pred naletom malograđanštine. Weberu je osobito smetao populistički nacionalizam kako među

Vlast i politika

političkim skorojevićima i novim bogatašima tako i u krugovima romantično nastrojenih intelektualca čije je ideje smatrao nebuloznima. Masa je, ističe Weber, vođena iracionalnim strastima i ona s ulica neizbježno vodi u tiranijsku vlast. Jednom je ljuto uzviknuo: "Zar su Nijemci plebejska nacija?". Politiku je smatrao suviše ozbiljnim poslom da bi bila prepuštena diletantima i demagozima, ljudima koji umjesto znanja, hrabrosti i odgovornosti posjeduju maglovita uvjerenja a inače su špekulanti, lovci na položaje. Slično je s onima, ističe Weber, koji se, još od antičkih vremena, politikom bave kao sporednim zanimanjem, a izabrani su na politički važna mjesta zahvaljujući svojoj popularnosti i ugledu. Weber ih ironično naziva "honoratima" (u smislu "dostojanstvenika" na "dopunskom radu", "honorarcima"), izbjegavajući termin "politička elita", budući da "elita" označuje nešto uzvišeno.

Napokon, Weber pokazuje da ni kvalificirano ali rutinsko obavljanje posla svojstveno modernoj birokraciji nije prikladno za donošenje važnih odluka za narod i državu. Politika nije činovnički posao, nego kreativan, premda i sam vidi da suvremena stranačka mašinerija u lovu na glasove birača, sustav koji tada tek dolazi iz Engleske i Amerike na europski kontinent, pretvara politiku u mješavinu poduzetničkog biznisa i administracije.

Weber je općenito zapazio da su vrijednosti prosvjetiteljstva i liberalizma, razum i individualna sloboda, iz temelja ugroženi upravo rastom upravnih aparata. Upravni aparat postaje cilj a ne sredstvo političkog razvoja. Kao znanstvenik te je činjenice nedvosmisleno konstatirao i objasnio, ali ih je kao politički zainteresirana osoba s dosta muke i proturječja uklapao u druga svoja uvjerenja u žarištu kojih je nacionalistička ideja moćne njemačke države.

Weber se godine 1918. u Frankfurtu kandidirao na izborima za nacionalnu skupštinu, ali je doživio poraz. U stvari, nije se ni trudio da bude izabran, nije agitirao poput drugih političara. Što je, zapravo, tražio u politici? Prema svjedočanstvima njegove supruge Marianne i drugima iz njegova bliskog kruga njegov potajni cilj bio je postati dvorskim ili kancelarskim savjetnikom. Iako je teško utvrditi koliko je doista bila jaka takva njegova ambicija, teško je složiti se s komentatorima, poput Winckelmanna i Bendixa, po kojima je Weber

htio postati njemački monarh ili kancelar. Takva aluzija zahvaća u djetinjasti sloj Weberovih želja, što zvuči slično onoj da bi svaki Amerikanac želio biti predsjednik. Njemačko društvo i politika, međutim, mnogo su manje otvoreni od američkog i tipične životne šanse i želje Nijemca nisu od malih nogu natopljene takvom političkom fantazijom. Doduše, Weber nije tipičan čovjek ni po umnim sposobnostima niti po političkim ambicijama. Ali bio je vrlo realan čovjek i velik poznavatelj stvari koji se zahvaljujući silnoj energiji i stvaralačkoj produktivnosti u jednom trenutku našao nadomak toga drugog cilja, naravno, savjetničkog mjesta a ne prijestolja. Njegova makijavelistička politička inteligencija (dovoljno je pročitati tekst Weberova predavanja o državi i nacionalnoj ekonomiji u kojem brani načelo "državnog razloga"), i nevjerojatno velika erudicija čine krunu njemačkog znanja toga vremena. Stoga politička nagrada koju je očekivao kao zasluženu nije ni bila nerealna. Ali daje do nje i došlo, teško se moglo očekivati da bi Weber značajno pridonio njemačkoj politici u konkurenciji sa silama i pojedincima koji su daleko ispod njegove razine, ali ipak dovoljno beskrupulozni i prodorni da ga izbace iz igre. Uostalom, Weber je takav paralelogram sila uvjerljivo opisao na stranicama svojih djela. Možda je kao zreo znanstvenik htio pokazati da se u politici može na savjestan i odgovoran način djelovati i tako svoje znanje o politici primijeniti na najbolji način. Ali politika je od početka do kraja hazardna igra bez imalo obzira prema onima koji imaju širokogrudnije ciljeve. Takav paralelogram sila nije mu dozvolio ni da otvori vrata političke karijere, jer je već u početku, prilikom kandidiranja za izbore, pokazao mlakost i nezainteresiranost, čak i povrijeđenost uvidjevši da nikome nije baš žao što nije uspio. S takvom sujetom teško da bi i pod povoljnijim okolnostima došao do onog mjesta koje je nekada Machiavelli zauzimao uz Princa.

POLITIČKI PRISTRANI WEBER I PITANJE ZNANSTVENOG POZIVA

Bez obzira na vlastiti politički neuspjeh, Weber je bio živo zainteresiran za tekuća politička zbivanja, o čemu je održao niz predavanja i napisao dosta publicističkih radova. Kakvi su u njima bili njegovi pogledi na politički razvoj Njemačke i Europe? Prije svega, oni značajno odstupaju od Weberova načela vrijednosne neutralnosti.

Vlast i politika

Razmotrit ćemo dva najznačajnija izlaganja: o Njemačkoj u kontekstu prvoga svjetskog rata i oktobarskoj revoluciji u Rusiji.

Razmatranja o razvoju Njemačke od Bismarckova razdoblja do kraja prvoga svjetskog rata predstavljaju, kako opravdano prosuđuju mnogi komentatori, sofisticiranu inačicu njemačke *Machtpolitik*-ideologije. Weber se nimalo ne libi realpolitičkog rezoniranja kada kaže da Njemačka mora upotrijebiti raspoloživa sredstva kako bi, u rivalstvu s nimalo obzirnim protivnicima (Francuskom, Engleskom, a osobito Rusijom), potakla unutrašnje nacionalno jedinstvo i istovremeno nametnula svoju moć a s njom, što uvijek ide zajedno, i ugled njemačke kulture u međunarodnim relacijama. Njemačka, dakle, ima pravo i mogućnost postati svjetskom silom. Ali pod koju sve cijenu to može ili smije učiniti? Stil vladavine, kao politike moći, izgradio je Bismarck. Nju karakterizira snažna potreba za vanjskom moći i sjajem kako bi se prikriji ili zataškali unutarnji društveni rascjepi. Tu je i težnja da se skupa s mnogonacionalnom Austrougarskom monarhijom stvori ono što je njemački kancelar Bernhard von Bülow 1909. godine odredio kao bezuvjetnu vjernost velikoj junačkoj tradiciji, *Niebelungentreue*.

Weber je za nijansu trezniji i skrupulozniji pobornik germanske volje za moć, jer se pribojava zloćudnog karaktera moći. Kada se nagomila i biva pogurnuta olakim zamislima i zagrijana masovnim strastima, moć izmiče racionalnoj kontroli i prelijeva se kao bujica u svim smjerovima. Kako stoga izmjeriti koliko je dosta, dokle omediti ili uskladiti nacionalizam i imperijalizam da bi se moglo reći "ovoliko zaslužujemo mi a onoliko ostali"? Može li se išta odrediti na taj način, uključujući nacionalno pitanje, bez svršenog čina u kojem odlučuje sila pobjednika?

Weber je u tom smislu bio nesiguran i nedosljedan. Na primjer, bio je protiv nagodbe između Njemačke i Francuske oko pokrajina Alsace i Lorraine, držeći da Njemačka ne bi trebalo da sebi priključi područje na kojem stanovništvo nije njemačko ili gaji neprijateljske osjećaje prema Njemačkoj. S druge strane, kada se radilo o težnjama ka samostalnoj državi među narodima srednje Europe, koje je nazivao "manjinama" (austrougarske države), Weber je bio daleko manje obziran i držao njihove težnje nerealnima. Slično tome, smatrao je poljske teritorijalne revindikacije spram Rusije opravdanim, a spram

Njemačke neopravdanima. Uopće, jednom tvrdi da se politika mora zasnivati na moralnim načelima, "etici odgovornosti", da se ne smije opravdavati sve što realna politika čini, dok u drugoj prilici od toga odustaje, čak pri tom ne brani svaki put baš samo njemačku stvar. Pa ipak, njemačka stvar, nacionalni interes, jedina je pouzdana okosnica u Weberovu krivudavu prosuđivanju aktualnih političkih pitanja i takvom je ostala do kraja. Početkom 1919. bio je pozvan u Versailles od strane njemačke delegacije kako bi svojim moralnim autoritetom i stručnim znanjem odvratio predstavnike sila pobjednica, Antante, od nemilosrdnog zahtjeva za velikom ratnom odštetom, odnosno da bi oborio samu tezu o Njemačkoj kao ratnom krivcu i dužniku (*Kriegsschuldthese*). Cilj Antante, zapravo Britanije i Francuske, bio je pod svaku cijenu oslabiti moć Njemačke. Weber se bio pripremio i "naoštrio" za nastup, ali je stvar upropastio general Ludendorff, zapovjednik zapadnog fronta i, pored Hindenburga, najautoritativnija vojnopolitička figura u Njemačkoj pred kraj rata. Ludendorff inače nije bio među pregovaračima u Versaillesu, ali je odlučno zatražio da se pregovori obustave te priznaju njemačka krivnja i dug, a sebe je stavio na raspolaganje kao osobu odgovornu za ratne uspjehe i ratni poraz. Usljed toga došlo je do žestokoga verbalnog dvoboja između Ludendorffa i Webera, ali je prvi ustrajao u svojoj odluci tvrdeći da nema razloga boriti se protiv ionako zapečaćene sudbine.

Njemačku je neposredno prije završetka prvoga svjetskog rata, tj. konačnoga vojnog poraza u studenom 1918., zahvatio val radničke pobune, kao posljedica dugih unutrašnjih napetosti i revolta, ratne iscrpljenosti i - oktobarske revolucije. Weber je imao razumijevanja za položaj radnika pa i za socijalističke, uključujući i neke marksističke ideje, ali nikada za revoluciju. Zbivanja u Rusiji u vezi s oktobarskom revolucijom analizirao je s unutrašnjeg i vanjskopolitičkog aspekta, bolje rečeno njemačkoga. Oktobarsku revoluciju okarakterizirao je kao neklasičnu "vojnu diktaturu" stoga što u njoj glavnu riječ nisu imali generali nego kaplari. Ovi su se, vraćajući se s fronta u prvom svjetskom ratu, "udružili sa seljacima gladnima zemlje i naviklima na agrarni komunizam - ili su vojnici, zahvaljujući svom oružju, nasilno zauzeli sela i tamo uveli namet, a tko im se suprotstavio toga bi ustrijelili". Weber je i dalje, u skladu

Vlast i politika

sa svojom definicijom vlasti i politike, i u najnadahnutijim povijesnim trenucima prije svega vidio putanju fatalne sile i njezinu razornu moć kako trijumfira na novim poprištima i u hipu razara sve snove o novom svijetu bratstva i društvene pravde. Nije vjerovao u pobjedu intelektualaca, poput Trockoga, u vrhu boljševičke partije, u njihovoj borbi protiv militarizacije, na jednoj strani, i porasta činovničkog aparata na drugoj strani. Priznao je da bi osobno bio presretan kada bi marksistički eksperiment u borbi protiv brutalne sile, a u prilog mira i borbe protiv birokratskog izobličenja države, uspio i kad bi na takvom tlu niknula nova kultura. Međutim, takvu digresiju Weber ne pravi zbog vjere u socijalizam nego zbog zabrinutosti za Njemačku. On vidi Trockog kao sujetnoga ruskog intelektualca kojemu nije stalo da društveni eksperiment do kraja izvede u vlastitoj kući, nego ga nedovršenog izvozi u Njemačku. Trocki je u tim danima doista želio zapaliti revolucionarni žar u Europi, prije svega u ratom iscrpljenoj Njemačkoj. To mu Weber nije mogao oprostiti te ga oslikava kao afektirajućeg vjernika kojemu nije stalo do mira o kojem toliko govori, nego do rata - sve dok je rat efikasno sredstvo za postizanje revolucionarnih ciljeva.

Što se tiče izgleda za prenošenje boljševičkih ideja u zapadnu Europu, posebno Njemačku, Weber za to ne nalazi mogućnosti stoga što je, po njegovu sudu, zapadnoeuropski seljak, osobito njemački, za razliku od ruskoga, privržen svojem posjedu i u biti individualist a ne kolektivist, agrarni komunist.

S druge strane, socijalističke revolucije Weber ne smatra samo proizvodom intelektualnih utopija, nego ih vidi i kao izraz nepatvorene težnje donjih slojeva društva. Stoga zaključuje da socijalističko-komunistička težnja ima legitimno mjesto u povijesti čovječanstva, ali samo kao proizvod evolucije, na temelju već izgrađenoga i zrelog građanskog društva, a ne revolucije, naglog i nasilnog rušenja poretka. Upozorio je da su upravo tako na revoluciju gledali menjševici u Rusiji, koji su boljševike optužili za izdaju marksizma, ali su od boljševika dočekani s mržnjom i optužbom za herezu.

Iz izlaganja jedne i druge teme, njemačkog imperijalizma i ruske boljševičke revolucije, upoznajemo Webera koji govori u prilog njemačkoj moći u Europi i u prilog socijalističkom eksperimentu

koji budi nade čovječanstva ali za koji je bolje da se događa "nekome drugom". Takav pogled na suvremenu političku povijest govori o načinu zauzimanja za njemačku nacionalnu stvar intelektualca koji bi htio pomiriti realnopolitički partikularizam i moralni univerzalizam, nešto što nikomu prije niti poslije njega nije uspjelo. Svako realno političko gledanje nema obzira prema žrtvama palim na putu postizanja cilja koji se smatra vrednijim od ljudskog života, kao ni prema razumskim i moralnim dilemama intelektualca. Moralno načelo, humanističko ili kršćansko, ne smatra nijednu državu vrijednom ljudskog života. Ali ono, zajedno sa slikom žuđenog mira i zajedničkog sklada, ne o iređuje ni uzroke niti posljedice presudnih povijesnih zbivanja: od nastanka kapitalizma do socijalističkog eksperimenta. Povijest je sastavljena od mnoštva svršenih činova u kojima odlučuje onaj tko ima veću moć. Moć se zasniva na sili i to je bit političkog djelovanja. Utopisti mira i bratstva nemaju tu silu niti je hoće: utoliko ne određuju putanje povijesti. Ako maticu žele preusmjeriti, moraju posegnuti za silom. To je središnji paradoks povijesti koji se, po Weberu, može ublažiti samo izborom razboritih i savjesnih ljudi na politički odgovorna mjesta. Jedino na taj način politika može skladno korespondirati s ostalim pozivima u društvu: vjerskim, znanstvenim, liječničkim, pravnim, privrednim i drugim.

Druga važna implikacija Weberova pogleda na suvremenu političku zbilju jest da uspjesi i porazi u ratu, političkom nadmetanju kao i znanstvenom stvaralaštvu, ako su iole značajniji, imaju pretežno ili isključivo nacionalni karakter. Pri tom su međunarodni odnosi instrument jačanja moći, ugleda i ekonomskog bogatstva nacionalne države ili, u slučaju neuspjeha, niena srozavanja. To je realpolitički zaključak bez ostatka i otvoreno nacionalistički. I Weberov praktičan odnos prema sociologiji, konkretnije francuskoj i Durkheimu kao njezinoj središnjoj figuri, bio je slično intoniran. Premda su znali jedan za drugoga, Weber je ignorirao Durkheimova djela, a isto tako Durkheim Weberova: zar samo zato što se radi o konkurentskim nacijama i njihovim veličinama? To je čudan poraz znanosti o društvu stoga što su Weber i Durkheim svojim radovima dokazivali upravo suprotno: tipični društveni odnosi i institucije ne prestaju važiti izvan granica pojedine države. Nacionalne specifičnosti su, kao što je isticao We-

ber, simboličke i konvencionalne naravi. To su jezik, uvjerenje o zajedničkoj pripadnosti i sudbini u prošlosti. Društva se, međutim, ne razlikuju kao nacionalni jezici, nego su, na određenom razvojnem stupnju, vrlo slična. Nacionalna država je, pak, kao što je Weber objasnio, rezultat težnje k moći određenih nacionalnih političkih organizacija i njihovih sljedbenika.

Zbog čega je Weber svoje publicističke radove jednostrano vezao za temu moći i njemačkoga nacionalnodržavnog interesa i time odstupio i od samopostavljenog načela znanstvene objektivnosti i od predmeta sociološke spoznaje? Po svemu sudeći, znanost se može idealtipski formulirati, kao interesno nepristrano spoznajno djelovanje, ali znanstvenik ne može. On u sebi nosi proturječja kao i društvena zbilja koju istražuje. Distanca koja se u nekom trenutku ukazuje kao izvor svjetlosti u drugom trenutku nestaje i, priklještena društvenim i političkim pritiscima, misao znanstvenika savija se prema vjetru koji nema obzira ni sluha.

Današnja sociologija znanosti nalazi da se ideal objektivnosti i univerzalnosti ne podudara sa znanstvenom stvarnosti, da znanstvenici na različite načine bivaju prisiljeni odstupati od vlastitih autonomnih načela, ali da ih zbog toga trajno ne odbacuju. Weber se s takvim razvojem društvene znanosti u odnosu na političke ili financijske pritiske na njezino djelovanje ne bi razočarao, jer je na svoj način prolazio kroz slične kušnje. Ni tada, kao ni danas, to nije značilo da znanstveni poziv ne vrijedi truda, nema smisla ili se neće dalje razvijati. Netko drugi - istovremeno, prije ili kasnije - mora ustrajati u onome u čemu drugi posrće: očuvati autonomiju znanstvenog poziva i moć kritičkog rasuđivanja. Znanost i znanstvenici, kao i demokracija i političari, velik su projekt moderne epohe, a po inspirativnim izvorima u atenskoj filozofiji i politici, ili vjerskim naučavanjima akozmičke ljubavi, još i stariji. Ciljevima tog projekta različiti se naraštaji približavaju ili udaljavaju. Međutim, nitko nema pravo, pa ni mogućnost, zaključiti taj proces i proglasiti kraj projekta. Poučeni Weberom možemo zaključiti da znanstvenik svojim pesimizmom, nevjericom spram mogućnosti znanosti da popravi svijet kao i politike da ga manje kvari, izražava jedan od mogućih legitimnih stavova. Međutim, svrha znanosti nije oduzeti

nadu ljudima, reći da demokracija nije moguća, nego podržavati sumnju u lažne nade u boljitak. Lažne proroke razotkrivaju znanstvenici, čime završava njihov poziv. Produbljivanje beznađa, međutim, nije više učinak znanstvene spoznaje, nego drugo lice iste one demagogije koja nudi neostvariva obećanja i koja se lako izokreće u katastrofizam. I neznanstvena spoznaja i loša vlast profitiraju od krajnosti i isključivosti, od "ili-ili" rješenja, ili će sve biti najbolje ili najgore, raj ili pakao. Negdje između tih krajnosti, iako teškom mukom, stvaraju se mjesta ljudskog spoznaje i dostojanstva, kao što je to pokazao i Weberov put. Slično je s demokracijom koja u povijesti nježno raste između diktatura i između krajnosti nametnutih odozgo ili odozdo, iz ureda vlasti ili iz pobješnjele ulice.

Vjeran Katunarić

LITERATURA

- Arendt, H. (1996)** *Politički eseji*. Zagreb: Antibarbarus.
- Aron, R. (1967)** *Les etapes de lapensee sociologique*. Paris: Gallimard.
- Bendix, R. (1960)** *Max Weber: An Intellectual Portrait*. Garden City, N.Y: Doubleday.
- Blažević, R. (1988)** *Politička vladavina*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Bystrycky, V. et al. (1995)** *The Political Analysis of Postcommunism*. Kiev: Political Thought.
- Colliot-Thelene, C. (1992)** *Le disenchantment de l'etat. De Hegel a Max Weber*. Paris: Minuit.
- Đurić, M. (1964)** *Sociologija Maxa Webera*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Edelman, M. (1988)** *Construing the Political Spectacle*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Freund, J. (1979)** German Sociology in the Time of Max Weber, u: T. Bottomore and R. Nisbet, eds. *A History of Sociological Analysis*. London: Heinemann.
- Habermas, J. (1981)** *Theorie des kommunikativen Handelns*, Bd. 2. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1992)** *Faktizität und Geltung*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Held, D. (1990)** *Modeli demokracije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Karajić, N. (1998)** Javnost u hrvatskoj tranziciji - između države i tržišta?, u: M. Meštrović i A. Štulhofer, ur., *Sociokulturni kapital i tranzicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Kasler, D. (1988)** *Max Weber: an introduction to his life and work*. Oxford: Polity Press.
- Krasnodebsky, Z. (1995)** Max Weber und Osteuropa. *Berliner Journal für Soziologie*. Nr. 3.
- Marx, K. i F. Engels (1974)** *Izabrani spisi*. Zagreb: Naprijed.
- Mill, J.St. (1988)** *Izabrani politički spisi*. Zagreb: Informator.
- Mommsen, W.J. (1984)** *Mix Weber and German Politics 1890-1920*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mommsen, W.J. (1990)** Max Weber i moderna povijesna znanost, u: R. Kalanj i Ž. Šporer, ur. *Max Weber: suvremene interpretacije*.
- Tocqueville, A. de (1994)** *Stari režim i revolucija*. Zagreb: Politička kultura.

- Turner, B.S.** (1996) *For Weber: Essays on the Sociology of Fate*.
London: Sage.
- Weber, M.** (1921) *Grundriss der Sozialökonomik*. III. Abteilung.
Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, M.** (1971) *Gesammelte politische Schriften*. Hrsg. von J.
Winckelmann. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Winckelmann, J.** (1971) Max Weber in seiner Gegenwart, u: M. Weber,
Gesammelte politische Schriften.
- Wrong, D., ed.** (1970) *Max Weber*. Engelwood-Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

1. poglavlje

MOĆ, VLAST I POLITIČKO UDRUŽIVANJE

MOĆ I VLAST. PRIJELAZNI OBLICI.

U svom najopćenitijem smislu, koji se ne odnosi ni na kakav konkretan pojam "vlast" je jedan od najvažnijih elemenata djelovanja zajednice. Doduše, ne pokazuje svako djelovanje zajednice strukturu vlasti. Ali ipak, vlast u većini vidova u kojima se javlja igra značajnu ulogu, čak i tamo gdje se ne pomišlja odmah na vlast. Takav je slučaj npr. i u jezičnim zajednicama. Podizanje jednog dijalekta na nivo službenog jezika političke vlasti putem naredbe te vlasti često je imalo ne samo odlučujući utjecaj velikih zajednica s jedinstvenim književnim jezikom (kao npr. u Njemačkoj) nego i obrnuto, kod političkog razdvajanja dovelo je do konačne odgovarajuće diferencijacije jezika (Nizozemska u odnosu na Njemačku). Prvenstveno je vlast koja je postojala u "školi" najpostojanije i najpotpunije stereotipizirala oblik i prevlast službenoga školskog jezika. U svim područjima djelovanja zajednice pokazuje se bez iznimke najdublji utjecaj tvorevine vlasti. U izvanredno velikom broju slučajeva, vlast i način njenog vršenja čine od amorfne djelovanja zajednice racionalno udruživanje, a u ostalim slučajevima, gdje nije

Prevedeno iz: Max Weber, *Grundriss der Sozialökonomik. III. Abteilung. Wirtschaft und Gesellschaft. I. Die Wirtschaft und die Gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1921, str. 603 - 629.

Vlast i politika

tako, struktura vlasti i njen razvoj formiraju djelovanje zajednice i jasno determiniraju njegovu usmjerenost prema nekom "cilju" uopće. Postojanje "vlasti" igra odlučujuću ulogu upravo u ekonomski najrelevantnijim društvenim tvorevinama u prošlosti i sadašnjosti: s jedne strane u vlastelinstvu, s druge strane u kapitalističkom poduzeću. Vlast je poseban slučaj moći, kao što ćemo odmah vidjeti. Kao i kod drugih oblika moći tako i kod vlasti posebno, isključivi ili redovni cilj onih koji je posjeduju nije ni u kom slučaju da na osnovi nje postignu čisto ekonomski interes, a naročito ne da se izdašno opskrbe ekonomskim dobrima. Ali, svakako je raspolaganje ekonomskim dobrima, dakle ekonomska moć, česta a ujedno i često planski željena posljedica vlasti, te isto tako često i jedno od njenih najvažnijih sredstava. No, ne ispoljava se svaka pozicija ekonomske moći kao "vlast" u ovdje upotrebljenom smislu riječi, a to ćemo odmah i moći vidjeti. Isto se tako ni svaka "vlast" ne služi ekonomskim sredstvima moći za svoje zasnivanje i održavanje. No, to je slučaj kod daleko najvećeg broja slučajeva, pa dakle i kod najvažnijih oblika vlasti na bilo koji način, a često i u takvoj mjeri da način primjene ekonomskih sredstava, u cilju očuvanja vlasti, presudno utječe na vrstu strukture vlasti. Zatim, velika većina najvažnijih i najsuvremenijih ekonomskih zajednica pokazuje vlasničku strukturu. I konačno, koliko god rijetko je struktura vlasti jednoznačno povezana s određenim oblicima privrede, ona ipak većinom predstavlja moment koji je u velikom stupnju ekonomski relevantan i isto tako ekonomski uvjetovan.

Mi ćemo ovdje pokušati dobiti prije svega što općenitije i stoga neizbježno nedovoljno konkretne, a ponekad i nužno nedovoljno formulirane tvrdnje o odnosima između oblika privrede i vlasti. Za to je potrebno prije svega pobliže odrediti što za nas znači "vlast" te kako se ona odnosi prema općem pojmu "moć". Vlast se u općem smislu moći, dakle mogućnosti da se vlastita volja nametne ponašanju drugih, može pojaviti u najrazličitijim oblicima. Moguće je - kako se povremeno i događa - npr. da se na prava koja zakon daje jednoj

osobi u odnosu na neku dragu ili više drugih osoba - gleda kao na moć da se dužniku ili neovlaštenoj osobi izdaju zapovijedi i da se na čitav sustav modernog privatnog prava gleda kao na decentralizaciju vlasti u ruke onih koji su na temelju zakona ovlašteni. Prema tome radnik bi imao pravo zapovijedanja, dakle imao bi "vlast" u odnosu na poduzetnika u visini njegovog prava na nadnicu, a službenik u odnosu na kralja u visini njegovog prava na plaću itd. To bi terminološki dalo ponešto nategnut ali u svakom slučaju samo provizoran pojam budući da se zapovijedi npr. sudskog organa vlasti izdate osuđenom ipak moraju kvalitativno razlikovati od "zapovijedi" ovlaštene osobe izdate dužniku koji još nije osuđen. Položaj koji se obično naziva "vladajući" može nastati kako u društvenim odnosima nekog salona, tako i na tržnici, tržištu, za katedrom u predavaonici, na čelu neke regimente, u nekom erotskom ili karitativnom odnosu, kao i u znanstvenoj raspravi ili u sportu. Ali u jednom tako široko definiranom pojmu "vlast" ne bi bila znanstveno upotrebljiva kategorija. Ovdje nije moguća opširna kazuistika svih oblika, uvjeta i sadržaja "vlasti" u onome navedenom najširem smislu. Mi ćemo stoga samo predočiti činjenicu da pored mnogobrojnih drugih mogućih tipova vlasti postoje dva dijametralno suprotna tipa: s jedne strane vlast na temelju konstelacije interesa (posebno na temelju monopolističkog položaja) i s druge strane vlast po sili autoriteta (moć za izdavanje zapovijedi i obveza poslušnosti). Najčistiji tip ove prve je monopolistička vlast na tržištu, a ove druge vlast glave obitelji, službena ili vladareva vlast. U svom čistom tipu, prva se zasniva isključivo na utjecaju koji proizlazi iz nekoga na bilo koji način osiguranog posjeda (ili vještine potrebne na tržištu), utjecaju koji se vrši na formalno "slobodno" djelovanje povlaštenih u kojem oni slijede samo vlastite interese. Druga vrsta vlasti se zasniva na apsolutnoj obvezi poslušnosti koja se zahtijeva bez obzira na motive i interese. Ne postoji oštra granica između ova dva tipa vlasti. Npr. svaka velika centralna banka i velike kreditne banke na temelju svog monopolističkog položaja na tržištu kapitala vrše često "vladajući" utjecaj. One mogu oktroirati uvjete za odobrenje kredita osobama koje traže kredit, dakle dalekosežno utjecati na njihovo ekonomsko ponašanje u interesu likvidnosti svojih vlastitih obrtnih sredstava, jer se osobe koje traže kredit moraju u

vlastitom interesu prikloniti uvjetima za odobrenje kredita, a to priklanjanje moraju eventualno osigurati garancijom. Ali kreditne banke time ne polažu pravo na "autoritet", tj. pravo na "poslušnost" stvarno podređenih koje postoji neovisno o svim interesima; one slijede svoj interes i ostvaruju ga upravo onda kada podređeni, djelujući formalno "slobodno", slijede svoje vlastite racionalne interese koje su im okolnosti prinudno nametnule. U istom položaju se nalazi i svaki posjednik čak i nepotpunog monopola koji usprkos postojećoj konkurenciji, može u velikoj mjeri "propisivati" cijene protivnicima i konkurentima tj. svojim ponašanjem ih može prisiliti na ponašanje koje njemu odgovara, iako on od njih ne zahtijeva ni najmanju "obvezu" da se toj vlasti i pokoravaju. Ali svaka tipična vrsta vlasti na temelju konstelacije interesa, pogotovo na temelju monopolističkog položaja, može postupno prijeći u autoritarnu vlast. Npr. banke kao davatelji kredita zbog bolje kontrole zahtijevaju primanje svojih direktora u nadzorne odbore dioničarskih poduzeća koja traže kredite, a nadzorni odbor izdaje upravnom odboru mjerodavne zapovijedi koje je ovaj dužan poslušati. Ili neka emisiona banka potiče velike banke na sklapanje uvjeta kartela i pri tom pokušava, na temelju svoje pozicije moći, sebi prisvojiti presudni i trajni regulirani glavni nadzor nad njihovim poslovanjem sa strankama. I to bilo zbog monetarno-političkih ili konjunktorno-političkih ciljeva ili zbog čisto političkih ciljeva kao što je npr. osiguranje financijske spremnosti za rat ukoliko je banka sama izložena utjecaju političke moći. Ako bi uspjelo provođenje jedne takve kontrole i ako bi se onda način i pravac te kontrole formulirali u propisima te ako bi naposljetku bile stvorene posebne instance za donošenje rješenja u sumnjivim slučajevima i ako bi ta kontrola uistinu postajala sve stroža - što je teoretski zamislivo - onda bi po svom efektu ova vlast mogla postati slična autoritarnoj vlasti neke državne birokratske instance u odnosu na one koji su joj podređeni, a podčinjavanje bi moglo poprimiti karakter autoritarnih odnosa poslušnosti. Isto tako bi se moglo gledati na vlast pivovara nad o njima ovisnim trgovcima pivom na malo koje oni opskrbljuju obrtnim sredstvima ili ovisnost knjižara kojima bi u budućnosti njemački kartel izdavača dodjeljivao koncesije. Ili na vlast tvrtke Standard Oil Company nad trgovcima petrolejom ili pak na vlast kontora

sindikata proizvođača ugljena nad trgovcima ugljenom koje opskrbljuju. Ako se ovo konzekventno razvije dalje, oni bi se svi mogli postupno pretvoriti u namještenike i prodajne agente svojih nalogodavaca koji imaju određeni udio u dobiti i koji bi se po vrsti zavisnosti jedva mogli razlikovati od drugih radnika ili drugih privatnih službenika što su svi podređeni autoritetu jednog šefa pogona. Od faktičke ovisnosti dužnika do njihovoga formalnog ropstva u starom vijeku, kao i u srednjem vijeku i u novo doba od zavisnosti zanatlije od trgovca-izvoznika koji poznaje tržište, preko raznih krutih oblika zavisnosti kućne industrije, do autoritarnog reguliranja domaćeg rada vode postupni prijelazi. A otuda opet postupni prijelazi vode do položaja jednog kontista, tehničara, radnika u radionici, čija se disciplina u suštini više ne razlikuje od discipline u nekom državnom uredu ili u nekom vojnom zapovjedništvu, i koji su pridobijeni preko formalno "ravnopravnog" ugovora na tržištu rada, uz formalno "dragovoljno" prihvaćanje ponuđenih uvjeta. U svakom slučaju razlika između ova dva posljednja slučaja, da se namještenje radnika ili službenika dragovoljno prihvaća ili napušta, dok vojna obveza (u Njemačkoj, nasuprot starom ugovoru o službi najamnika) bez iznimke nije bila dragovoljna, važnija je nego razlika između državnog i privatnog namještenja. Ali, budući da se odnos političkog podanika može dragovoljno prihvatiti i u izvjesnoj mjeri dragovoljno razriješiti, kao i feudalna i pod određenim okolnostima čak i patrimonijalna ovisnost u prošlosti, tako je postupan i prijelaz prema posve nedragovoljnom čistom odnosu autoriteta (npr. robova) koji podčinjena osoba normalno ne može raskinuti. Naravno u svakom autoritarnom odnosu dužnosti faktički izvjestan minimum zainteresiranosti podčinjenoga da bude poslušan ostaje neizbježna pobuda na poslušnost. I ovdje su dakle ti odnosi postupni i nisu strogo određeni. Ipak, morat ćemo voditi računa o oštroj polarnoj suprotnosti, npr. suprotnosti između stvarne moći koja je izrasla čisto iz razmjene na tržištu, regulirane preko kompromisa interesa, dakle iz posjeda kao takvog, i autoritarne moći nekog glavarar obitelji ili monarha koji apeliraju na apsolutnu obvezu na poslušnost. Na taj način doći ćemo do plodnog razlikovanja u neprekidnoj bujici realnih pojava. Jer mnogostrukost oblika moći nije iscrpljena ovim izabranim primjerima. Već sam posjed kao takav ne

predstavlja ni u kom slučaju osnovu moći samo u obliku tržišne moći. Kao što smo već vidjeli, posjed kao takav i u društveno neizdiferenciranim odnosima daje, kad je povezan s odgovarajućim načinom života, široku socijalnu moć koja potpuno odgovara današnjem društvenom položaju onoga što "organizira prijeme" ili žene koja "ima salon". Svi ovi odnosi mogu pod određenim okolnostima poprimiti direktno autoritarne crte. "Vlast" u širem smislu, stvaraju ne samo razmjena na tržištu nego i konvencionalni odnosi razmjene u društvenom životu, od "salonskih zvijezda" pa do patentiranih "*arbiter elegantiarum*"" carskog Rima i ljubavnih dvora dama u Provansi. Takvi položaji vlasti ne nalaze se samo na području privatnih tržišta ili odnosa. "*Empire State*" - ili točnije ljudi koji u njoj imaju presudan utjecaj na temelju autoriteta ili tržišta kao što ga na tipičan način predstavlja Pruska u carinskom savezu i u Njemačkom *Reichu* ili, u daleko manjoj mjeri, New York u Americi - mogu i bez ikakve formalne moći zapovijedanja vršiti dalekosežnu, ponekad despotsku hegemoniju. Primjerice kao prusko činovništvo u carinskom savezu. Jer teritorij njihove države je najveće i presudno tržište, a u Njemačkoj državi upravo su ti službenici kontrolirali najveću željezničku mrežu, imali najveći broj univerzitetskih katedri itd., te su bili kadri onemogućiti odgovarajuće uprave u formalno ravnopravnim saveznim državama. New York stoga što na užem političkom području predstavlja sjedište velike financijske moći. Sve su ovo oblici moći na temelju konstelacije interesa, jednaki ili slični tržišnom odnosu moći, koji se u toku razvoja

¹ *arbiter elegantiarum* lat. "sudac ukusa", neslužbena titula koju je na Neronovu dvoru uživao stanoviti Gaj Petronije, poblize nepoznat čovjek o kojem samo nuzgred govori Tacit. Pod njegovim imenom - i uz nadimak Arbiter koji nedvojbeno potječe od spomenute titule - sačuvali su se odlomci sjajnog satiričnog romana *Satire ili Satirikon* od kojih je najveći onaj o znamenitoj gozbi rimskog skorojevića Trimalhiona sačuvan u biblioteci Cipico u Trogiru (danas u Vatikanu). Gaj Petronije Arbiter pripadao je najužem Neronovu krugu u kojem se njegovu sudu prinosilo svako umjetničko djelo na procjenu jer je Neron u njegov nepogrešiv umjetnički instinkt imao neograničeno povjerenje. Petronije je svoj život okončao 66. godine samoubojstvom na koje je natjeran nakon otkrivanja tzv. Pizonove urote u kojoj je izišlo na vidjelo daje većini rimskih plemića, uključujući i njegova suca ukusa, Neron dojadio. Nakon Petronija titula "sua ukusa" postaje opće mjesto kojim se počašćuje stvarni ili umišljeni prosuditelj umjetničke prakse.

² *Empire State* engl. "carska država", inače nadimak za grad New York.

vrlo lako mogu promijeniti u formalno regulirane odnose autoriteta, točnije formulirano: u društva s heterocefalnom moći zapovijedanja i aparatom prinude. Nadalje, čovjek može čisto tržišnu vlast ili vlast uvjetovanu konstelacijom interesa, upravo zbog toga što nije regulirana, doživjeti teže nego autoritet reguliran izričito određenim obvezama poslušnosti. No, za oblikovanje socioloških pojmova to nije važno. Pojam vlasti u daljnjem tekstu ćemo upotrebljavati u užem smislu riječi koji je upravo suprotan pojmu moći; dakle, vlasti uvjetovane konstelacijom interesa, posebice onom tržišnom, koja se posvuda formalno zasniva na slobodnoj igri interesa. Znači upotrebljavat ćemo pojam vlasti identičan autoritarnoj moći zapovijedanja.

Dakle pod pojmom "vlasti" potrebno je ovdje podrazumijevati činjenično stanje u kojem iskazana volja ("zapovijed") jedne ili više osoba koje "vladaju" želi utjecati na djelovanje drugih (jedne ili više "podčinjenih osoba"), a zapravo i utječe na način da se ovo djelovanje u društveno relevantnom stupnju odvija kao da su "podređeni" sadržaj zapovijedi, poradi njega samoga, učinili maksimum svog djelovanja ("poslušnost").

1) Ako kao temelj uzmemo ovdje spomenuti pojam vlasti, onda je neizbježna ova neadekvatna formulacija "kao da", budući da za naše svrhe nije dovoljna čisto vanjska rezultanta: stvarno pokoravanje zapovijedi. Jer za nas nije nevažno značenje prihvatanja zapovijedi kao "važće" norme. S druge strane kauzalni lanac od zapovijedi do pokoravanja može različito izgledati. Gledano čisto psihološki: zapovijed može postići svoj učinak "uživljavanjem" ili "nadahnućem" ili racionalnim "uvjeravanjem" ili kombinacijom ova tri glavna oblika utjecaja jedne osobe na drugu. Isto tako u konkretnoj motivaciji: zapovijed može u pojedinom slučaju biti izvedena iz vlastitog uvjerenja u njenu ispravnost ili iz osjećaja dužnosti, ili pak straha ili "tupog navikavanja". Ili također zbog vlastite koristi, pri čemu razlike ne moraju nužno imati sociološki značaj. S druge strane, sociološki karakter vlasti će se razlikovati zavisno od nekih temeljnih razlika u općim osnovama važenja vlasti.

2) Kao što smo vidjeli, od onog ranije spomenutog šireg smisla "pribavljanja utjecaja" (na tržištu, u salonu, u diskusiji ili bilo gdje drugdje) do ovdje upotrijebljenoga uskog pojma vode mnogobrojni

prijelazi. Da bismo jasno razgraničili ovaj drugi pojam, vratit ćemo se kratko na neke primjere. Kao prvo, razumljivo je da odnos vlasti može biti dvostran. Moderni službenici raznih "resora" mogu u pogledu moći zapovijedanja biti uzajamno podčinjeni, svaki unutar "kompetencije" onoga drugog. Ovo ne stvara nikakve pojmovne poteškoće. Da li se može npr. prilikom naručivanja para čizama govoriti o "vlasti" obućara nad kupcem ili obrnuto? Odgovor bi u pojedinom slučaju različito glasio ali bi mu smisao gotovo uvijek bio taj da je volja jednoga od njih utjecala na volju drugoga i pored njegovog protivljenja, tj. da je u ovom smislu "vladala" voljom drugoga. Teško bi bilo na osnovi ovakvog poimanja izgraditi precizan pojam vlasti. Tako je i u svim odnosima razmjene, i u onim idealnima. Zatim, ako npr. neki seoski zanatlija ima stalno zaposlenje, kao što je to često slučaj u azijskim selima, postavlja se pitanje da li je on onda u okviru svoje profesionalne "kompetencije" vladar ili podčinjeni i tko nad njim vlada? Biti ćemo skloni da i ovdje odbijemo primijeniti pojam "vlasti" osim kada se radi, s jedne strane, o moći zanatlije nad njegovim pomoćnicima ili s druge strane, moći koju nad njim imaju osobe koje ga "kontroliraju". Dakle, osobe koje imaju moć izdavanja zapovijedi na temelju svoga službenog položaja. No, to znači ograničavanje pojma "vlasti" na naš uži pojam. Međutim, isti kao i položaj takvog zanatlije, može biti i položaj seoskog predsjednika: dakle, osobe koja ima "službenu vlast". Jer razlikovanje između privatnog "posla" i javne "službe", onako kako smo mi na nju navikli, prije svega je proizvod razvoja i ni u kom slučaju nije svuda tako ukorijenjeno kao u Njemačkoj. Za popularno američko poimanje npr. "posao" nekog suca je "*business*" i ne razlikuje se od posla bankara. Sudac je čovjek koji ima privilegiju monopola da nekoj osobi donosi "*decision*"³ pomoću koje ona onda može druge osobe prisiliti na neke usluge ili se, obrnuto, ona može zaštititi od zahtjeva drugih. Na temelju te privilegije sudac uživa direktne i indirektne, legitimne i nelegitimne povlastice za čije posjedovanje daje dio svoje "*fee*"⁴ u blagajnu

³ *decision* engl. "odluka".

⁴ *fee* engl. "naplata" za stručnu uslugu, pristup organizaciji, članstvo itd.; "kotizacija".

Izvorno znači zemljišni posjed feudalnog gospodara u zamjenu za služenje višem feudalcu ili kralju.

stranačkog *bossa*⁵ koji mu je priskrbio te privilegije. Mi ćemo s naše strane podjednako pripisivati "vlast" seoskom predsjedniku, sucu, bankaru, zanatliji tamo gdje oni za dana naređenja, kao takva, traže "poslušnost" i gdje ju nalaze (u društveno relevantnom stupnju). Za nas upotrebljiv pojam vlasti dobiva se samo uzimanjem u obzir "moći zapovijedanja", iako se mora priznati da je i ovdje u realnosti života sve "prijelaz". Po sebi se razumije da za sociološko promatranje nije mjerodavno "idealno" postojanje jedne takve moći koje se može dogmatsko-juristički izvesti iz norme, nego "faktičko" postojanje jedne takve moći, dakle da se u društveno relevantnom obujmu stvarno poštuje zahtjev za autoritativnim izdavanjem određenih zapovijedi. Ipak, sociološko razmatranje prirodno polazi od činjenice da "faktičke" moći zapovijedanja običavaju pretendirati da postanu *superadditum*⁶ normativnog "poretka" zasnovanog na "pravu" te stoga nužno operira s jurističkim pojmovnim aparatom.

VLASTI UPRAVA. BIT I GRANICE DEMOKRATSKE UPRAVE.

"Vlast" nas ovdje u prvom redu zanima ukoliko je povezana s "upravom". Svaka vlast se izražava i funkcionira kao uprava. Svakoj upravi je potrebna vlast jer za vođenje uprave uvijek treba nekome dati u ruke bilo kakvu moć zapovijedanja. Moć zapovijedanja se pri tom može pojaviti veoma neupadljivo, a gospodar smatrati i osjećati "slugom" podčinjenih. To je uglavnom slučaj kod tzv. "neposredne demokratske uprave". Ova uprava je "demokratska" iz dva razloga koji se ne moraju nužno događati u isto vrijeme. Naime stoga što se:

- 1) zasniva na pretpostavci da u načelu imaju iste kvalifikacije za vođenje javnih poslova,
- 2) minimalizira obujam moći zapovijedanja. Upravne funkcije se jednostavno ili preuzimaju u turnusu, ili ždrijeбом ili direktnim izborom prenose na kratke rokove službe. Donošenje svih ili gotovo svih važnih materijalnih odluka pridržano je za ravnopravne članove, a funkcionarima se prepušta samo priprema i izvršenje

⁵ *boss* engl. poslodavac, menedžer, gazda.

⁶ *superadditum* lat. "pridodatak, privaga, dodatak"

odluka i tzv. vođenje "tekućih poslova" prema uputama skupštine članova. Tu shemu slijede uprave mnogih privatnih udruženja, političkih zajednica (kakva je u izvjesnoj mjeri i sada, barem u načelu, uprava švicarskih "*Landesgemeinden*"⁷ i "*townships*"⁸ u Sjedinjenim Državama), naši univerziteti (ukoliko se uprava nalazi u rukama rektora ili dekana) i mnogobrojne slične tvorevine. Koliko god da je skromna kompetencija uprave, izvjesne moći zapovijedanja moraju se prenijeti na nekog funkcionara te stoga njegov položaj uvijek podliježe varijaciji između čistog obavljanja posla u položaju sluge i položaja izrazitog gospodara. Upravo protiv razvoja jednoga takvog položaja usmjerene su "demokratske" granice njegovog položaja. Do "jednakosti" i "minimaliziranja" vladajuće moći funkcionara, među članovima vlastitoga vladajućeg sloja i u odnosu na njih, često drže i aristokratski gremiji. Tako je i s venecijanskom i spartanskom aristokracijom ili aristokracijom redovnih profesora nekog njemačkog univerziteta. Oni primjenjuju iste "demokratske" forme (turnus, izbor na kratki period, ždrijeb).

Ova vrsta primjene nalazi svoje normalno mjesto u udruženjima-organiziranim grupama što su 1. lokalno ili 2. prema broju članova usko ograničeni. Zatim, kod kojih je 3. društveni položaj sudionika malo diferenciran. Takva uprava pretpostavlja 4. relativno jednostavne i stabilne zadatke i 5. pored toga, znatan stupanj razvoja obrazovanja u objektivnom odmjeravanju sredstava i ciljeva. (Takva je neposredno demokratska uprava u Švicarskoj i u Sjedinjenim Državama, a i u ruskom "Miru" unutar uobičajenog opsega upravnih poslova.) Ona dakle i za nas ovdje ne vrijedi kao tipično povijesno polazište jednoga "razvojnog niza" već samo kao tipološki graničan slučaj od kojega smo ovdje u razmatranju krenuli. "Primitivni" oblici imenovanja funkcionara neke zajednice nisu niti turnus, niti ždrijebanje niti stvarni izbor u modernom smislu.

Svuda gdje postoji, neposredno demokratska uprava je nestabilna. Ukoliko nastane ekonomska diferencijacija, javlja se odmah i prilika

⁷ *Landesgemeinde* njem. zemaljska, pokrajinska (u Švicarskoj kantonalna) općina.

⁸ *township* engl. upravna jedinica u SAD, najčešće dio županije (*county*).

⁹ *gremij* lat. *gremium*, skup glavara nekog odjela, ustanove ili korporacije; naziv staleških korporacija

da imućnici kao takvi dobiju u ruke upravne funkcije. Ne stoga što bi oni nužno posjedovali osobne kvalitete ili opsežno stručno znanje, nego jednostavno zato što su u prilici da nađu potrebno slobodno vrijeme za obavljanje upravnih poslova kao sporednog zanimanja i zato što su ekonomski u takvom položaju da to mogu činiti jeftino ili bez ikakve naknade. Od onih koji su prisiljeni na profesionalni rad to bi zahtijevalo žrtvovanje vremena, a to za njih znači i žrtve u izgledima za zaradu, što za njih postaju sve nepodnošljivije s povećanjem intenziteta rada. Stoga nositelj te nadmoći nije visok prihod kao takav nego prihod stečen bez rada ili povremenim radom. Npr., jedan sloj modernih tvorničara, pod inače istim okolnostima, čisto ekonomski gledano, teže se može odvojiti od posla. Dakle, manje su mu mogućnosti da preuzme upravne funkcije nego npr. klasa zemljoposjednika ili neki srednjovjekovni patricijski sloj veletrgovaca. Jer u oba ova slučaja rad sa svrhom zarade bio je samo povremena pojava. Isto tako, npr. na univerzitetima, za rektore ne imenuju se - i pored njihova iskustva u poslu - oni rukovoditelji velikih medicinskih ili prirodno-znanstvenih instituta koji su se svom zadatku najbolje prilagodili nego većinom oni koji su mu se najmanje prilagodili. Naime, oni prvi su na drugačiji način vezani poslom. Stoje netko neophodniji u poslu koji donosi zaradu utoliko više u društvenom diferenciranju neposredna demokratska uprava teži da prijeđe u vlast "honorata". Ovaj pojam "honorata" upoznali smo još ranije kao pojam nositelja specifičnoga društvenog ugleda povezanog s načinom života. Ovdje se sada pojavljuje nužno, ali posve drugačije normalno obilježje sloja honorata: kvalificiranost za poimanje društvene uprave i vlasti kao "počasne dužnosti" koja proizlazi iz ekonomskog položaja. Pod pojmom "honorati" ovdje ćemo općenito privremeno podrazumijevati osobe koje (relativno) bez rada stječu dohodak ili takav dohodak koji im omogućuje da pored njihove (eventualne) profesionalne djelatnosti mogu preuzeti i upravne funkcije - ukoliko ove osobe na osnovi svoga ekonomskog položaja - kako je to uobičajeno kada se dohodak stječe bez rada - vode način života koji im donosi društveni "prestizh" "staleškog ugleda" te ih poziva na vršenje vlasti. Ova vlast honorata razvija se posebno često u obliku *gremija* koji unaprijed vijećaju, prihvaćaju ili odbacuju odluke članova zajednice i koji postaju monopol

Vlast i politika

honorata na osnovi njihova prestiža. Razvoj posebno ovog oblika vlasti honorata unutar lokalnih zajednica, dakle posebno unutar grupe susjeda, prastara je pojava. Samo što su honorati u staro doba imali prije svega posve drugačiji karakter nego honorati u današnjoj racionaliziranoj "neposrednoj demokraciji". Prvobitno je naime starost nositelj kvalitete honorata. Bez obzira na prestiž iskustva, "najstariji" su sami po sebi neizbježno "prirodni" honorati u svim zajednicama čije je djelovanje orijentirano isključivo prema "tradiciji", dakle prema konvenciji, običajnom pravu i svetom pravu. Jer oni poznaju tradiciju, njihovo mišljenje, mudrost, prethodni placet ili njihova naknadna ratifikacija (*autoritas*)¹⁰ garantiraju korektnost odluka u odnosu na nadnaravne sile te predstavljaju najefikasniju presudu u slučajevima spora. U slučaju približne jednakosti ekonomskog položaja svih članova zajednice, "najstariji" su jednostavno oni koji su po godinama najstariji, i to većinom u pojedinačnim kućnim zajednicama, rodbinskim zajednicama, susjedstvu.

Relativan prestiž starosti kao takve unutar jedne zajednice izuzetno je promjenjiv. Tamo gdje je izvor hrane jedva dostatan onaj koji fizički nije više sposoban za rad predstavlja samo teret. Tamo gdje je ratno stanje kronična pojava, općenito opada značaj starosti u odnosu na one koji su sposobni za borbu i često se razvija "demokratska" parola mladog naraštaja protiv prestiža starosti (*"sexagenarios de ponte"*)¹¹. Isti je takav slučaj u svim vremenima ekonomskoga ili političkoga revolucionarnog novog poretka izvedenog nasilnim ili mirnim putem i tamo gdje praktična moć religijskih predstava, dakle strah od svetosti tradicije nisu jako razvijeni ili su u propadanju. Starost se cijeni tamo gdje se visoko cijeni objektivna korisnost iskustva ili subjektivna moć tradicije. Deposediranje starosti kao takve se ne događa redovno u korist mladog naraštaja nego u korist nositelja drugih vrsta društvenog prestiža. U slučaju ekonomskog ili staleškog diferenciranja "vijeća staraca" (geruzije, senati) običavaju trajno zadržavati samo svoje ime, ali njih zapravo zaposjedaju "honorati" u ovom spomenutom smislu. Dakle zaposjedaju ih "ekonomski" honorati ili osobe

¹⁰ *aucloritas* lat. "ugled, utjecaj"

¹¹ *sexagenarios de ponte* lat. "baciti/ šezdesetogodišnjake s mosta"

privilegirane "staleškim" ugledom čija se moć naposljetku uvijek nekako zasniva na veličini i vrsti posjeda. Nasuprot tome parola dobivanja ili zadržavanja "demokratske" uprave za one koji nemaju posjede ili za ekonomski moćne grupe imućnika koji nemaju društveni ugled, može u danoj prilici postati sredstvom borbe protiv honorata. Ali ta uprava postaje tada stranačka stvar budući da su honorati u mogućnosti da na temelju svoga staleškog prestiža i činjenice da su neke osobe od njih ekonomski zavisne stvoriti "zaštitne trupe" od onih koji su bez imovine. Pojavom stranačke borbe za moć "demokracija kojom se neposredno upravlja" nužno gubi svoj specifičan karakter, a to je početni sadržaj vlasti. Jer svaka stvarna stranka je tvorevina koja se u specifičnom smislu bori za vlast i stoga ima tendenciju - makar i prikriveno - da se sa svoje strane razvije u izrazito vladajuću strukturu.

Nešto slično ovom društvenom otuđenju članova koji u graničnom slučaju "čiste" demokracije čine jedinstvo bitno istih egzistencija, javlja se i kada društvena tvorevina kvantitativno preraste izvjesnu veličinu ili kada kvalitativno diferenciranje upravnih zadataka otežava njihovo izvršavanje na zadovoljavajući način od strane nekog člana koji je slučajno određen turnusom, ždrijebom ili izborom. Uvjeti za upravljanje masovnim tvorevinama, tvorevinama s velikim brojem ljudi, radikalno se razlikuju od uvjeta u manjim skupinama koji počivaju na susjedskom ili osobnom odnosu. Pojam "demokracije" mijenja svoj sociološki smisao kad se radi o masovnoj upravi (upravi s velikim brojem ljudi) u tolikoj mjeri da je besmisleno tražiti isto ono značenje koje je podrazumijevano pod spomenutim zajedničkim nazivom. Kvantitativan kao i kvalitativan razvoj upravnih zadataka daje prednosti jer su školovanje i iskustvo temelj tehničke nadmoći u obavljanju poslova, te tako neizbježno dolazi do trajnoga faktičkog kontinuiteta barem jednog dijela funkcionara. Stoga uvijek postoji vjerojatnost da nastane neka trajna društvena tvorevina za ciljeve uprave, a to istovremeno znači: za vršenje vlasti. Ova tvorevina može imati - kao što je već spomenuto - "kolegijalnu" strukturu sastavljenu od honorata ili "monokratsku" strukturu u kojoj se svi funkcionari hijerarhijski podčinjavaju jedinstvenom vrhu.

VLAST KROZ "ORGANIZACIJU". RAZLOZI VAŽENJA

Vladajući, nadmoćni položaj kruga osoba koje pripadaju takvoj tvorevini vlasti u odnosu na podređene "mase" počiva na tzv. "prednosti malog broja". Dakle počiva na mogućnosti koja postoji za vladajuću manjinu da se ona posebno brzo sporazumijeva i da u svako vrijeme može pokrenuti i planski voditi racionalno uređeno djelovanje koje služi očuvanju njihova položaja moći i kojim je moguće bez muke ugušiti djelovanje masa ili zajedničko djelovanje koje nju ugrožava - sve dok protivnici ne stvore iste djelotvorne mjere za plansko vođenje društvenog djelovanja usmjerenog na vlastito stjecanje vlasti. "Prednost malog broja" potpuno dolazi do izražaja držanjem u tajnosti namjera, donesenih odluka i spoznaja onih koji vladaju što sa svakim povećanjem broja članova postaje sve teže i nevjerovatnije. Svako isticanje obveze na čuvanje "službene tajne" predstavlja simptom namjere vladajućih slojeva da jače pritegnu svoju vlast ili simptom njihove uvjerenosti da im je vladavina ugrožena. Svaka vlast ustanovljena na kontinuiranosti u nekoj je odlučujućoj točki tajna vlast. Specifične mjere vlasti stvorene udruživanjem sastoje se, općenito rečeno, u tome što se trajno drži na raspolaganju krug osoba koji je naviknut da sluša zapovijedi vođa i koji je - sudjelovanjem u vlasti i njenim prednostima - za njeno postojanje osobno zainteresiran te sudjeluje u izvršenju zapovijedi naredbodavnih vlasti i organa prinude koji služe očuvanju vladavine ("organizacija"). "Gospodarima" ćemo nazivati vođu ili vođe čiju naredbodavnu moć na koju te vođe pretendiraju i stvarno je vrše, nisu dale druge vođe, a njihovim "aparatom" ćemo nazivati osobe koje im se na spomenuti specifičan način stavljaju na raspolaganje. Struktura vlasti dobiva svoj sociološki karakter najprije preko opće karakteristike odnosa između jednog ili više gospodara i aparata i odnosa gospodara i aparata prema podređenima, a zatim i preko za nju specifičnih principa "organizacije" tj. raspodjele moći zapovijedanja. Osim toga, sociološki karakter strukture vlasti određuje i mnoštvo najrazličitijih elemenata iz kojih se mogu dobiti najrazličitiji sociološki principi podjele oblika vlasti. Za naše ograničene ciljeve mi ćemo se ovdje vratiti na one temeljne tipove vlasti koji se javljaju kad su u pitanju krajnji principi na koje se

može oslanjati "važenje" neke vlasti tj. zahtjev za poslušnost "službenika" prema gospodaru te podanika i prema gospodaru i prema službenicima.

S problemom "legitimnosti" već smo se susreli pri razmatranju "pravnog poretka", a ovdje je potrebno njegovo značenje nešto šire obrazložiti. To da za vlast ovaj način obrazlaganja njene legitimnosti nije samo stvar teoretske ili filozofske spekulacije nego da on stvara osnovu za krajnje realne razlike u empirijskim strukturama vlasti, ima svoj razlog u općoj činjenici za potrebom svake moći, pa čak i svake životne šanse, da opravda samu sebe. Najjednostavnije promatranje pokazuje da kod bilo kojih uočljivih kontrasta sudbine položaja dva čovjeka bilo u zdravstvenom, ekonomskom, socijalnom ili bilo kojem drugom pogledu, makar bio sasvim jasan čisto "slučajni" uzrok razlike, onaj tko je u povoljnijoj situaciji osjeća potrebu da postojeći kontrast u svoju korist smatra "legitimnim", da na svoj vlastiti položaj gleda kao na nešto što je "zaslužio", a na položaj drugoga kao na nešto što je taj također na neki način "zaslužio". To se osjeća i u odnosima između pozitivno i negativno privilegiranih grupa ljudi. Svaka privilegirana grupa razvija "mit" o svojoj prirodnoj i po mogućnosti "krvnoj" nadmoći. Čak i negativno privilegirani slojevi prihvataju taj mit u odnosima stabilne raspodjele moći, i prema tome, "staleškog" poretka, i uopće kod neznatne racionalizacije mišljenja o vrsti poretka vlasti, sve dok nekim prinudnim "prilikama" takvo stanje masama ne postane "problem". U vremenima u kojima se čisti klasni položaj, jasno i nedvosmisleno, vidljivo za svakoga, pojavljuje kao sila koja određuje sudbinu, upravo taj mit visoko privilegiranih osoba o tome da je svaki pojedinac zaslužio svoju sudbinu stvara jedan od momenata koji izazivaju najčešće ogorčenje negativno privilegiranih slojeva. U izvjesnim kasnoantičkim i nekim srednjovjekovnim, a prije svega u modernim klasnim borbama upravo je taj mit, kao i prestiž "legitimnosti", koji se na njemu zasniva, bio predmetom najjačih i najefikasnijih napada. Postojanje svake "vlasti", razumljivo u našem tehničkom smislu riječi, upućeno je u najvećoj mjeri na samoopravdavanje apeliranjem na principe njenoga legitimiteta. Postoje tri takva krajnja principa: "važenje" neke moći zapovijedanja može biti izraženo ili u sistemu ozakonjenih (sporazumno donijetih ili

Vlast i politika

pak oktroiranih) racionalnih pravila koje prilagodljivost nalaze kao opće obvezujuće norme kada god tu prilagodljivost zahtijeva onaj tko je za to "pozvan". Tada svakog nositelja moći zapovijedanja legitimira taj sistem racionalnih pravila i njegova moć je legitimna sve dotle dok se vrši u skladu sa spomenutim pravilima. Poslušnost se obavlja u odnosu na pravila ne u odnosu na osobe. Važenje moći zapovijedanja može se temeljiti i na osobnom autoritetu, a svoj temelj može naći i u svetosti tradicije, dakle u običaju, u onome što je uvijek tako bilo i što propisuje poslušnost prema određenim osobama. Ili upravo obrnuto, u predanosti nečem neobičnom: vjerovanju u karizmu. To znači u aktualno otkrivenje ili dar milosti nekoj osobi, vjeri u spasitelje, proroke i junake svake vrste. Ovim tipovima odgovaraju "čisti" temeljni tipovi strukture vlasti, čijom kombinacijom, miješanjem, prilagođavanjem i preinakom nastaju oni oblici vlasti koji se mogu naći u historijskoj stvarnosti. Racionalno udruženo zajedničko djelovanje neke tvorevine vlasti pronalazi svoj specifičan tip u "birokraciji". Zajedničko djelovanje povezano tradicionalnim odnosima autoriteta tipično je zastupljeno u "patrijarhalizmu". "Karizmatika" tvorevina vlasti počiva na autoritetu konkretnih osoba koji nije zasnovan ni na racionalnim pravilima niti na tradiciji. I ovdje ćemo poći od tipa koji nam je najpoznatiji i najracionalniji, onoga tipa koji predstavlja moderna "birokratska" uprava.

POLITIČKE ZAJEDNICE

BITI "PRAVO STANJE "POLITIČKIH ORGANIZACIJA

Pod političkom zajednicom podrazumijevat ćemo takvu zajednicu čije djelovanje polazi od upotrebe fizičke sile, pa čak i oružane sile. Svrha njene upotrebe je da reguliranoj vladavini svojih sudionika podčini (i eventualno za njih osvoji druge teritorije) "jedan teritorij" (ne nužno konstantan i čvrsto ograničen teritorij ali ipak teritorij koji je u svakom trenutku moguće nekako omeđiti) i djelovanje ljudi koji se trajno ili privremeno nalaze na njoj. Postojanje jedne "političke" zajednice u ovom smislu nije nešto što je oduvijek i svuda dano. Kao odvojena

zajednica ona ne postoji u svim onim prilikama u kojim je nasilna obrana od neprijatelja stvar koju u slučaju potrebe preuzima kućna zajednica, zajednica susjeda ili neka druga zajednica koja je u biti usmjerena na ekonomske interese. Ali politička zajednica ne postoji uvijek i svuda čak ni u tom smislu što bi pojmovni minimum, a to je "nasilno održavanje regulirane vlasti nad nekim područjem i ljudima na njemu", nužno bio funkcijom jedne te iste zajednice. Ovakvi poslovi često su raspodijeljeni na više zajednica čije se djelovanje međusobno dijelom nadopunjava, a dijelom isprepleće. Nasilje i zaštita u odnosu na "vanjski svijet" nalaze se npr. često u rukama dijelom grupe krvnih srodnika (rodbine), dijelom grupa susjeda, a dijelom u rukama zajednica *ad hoc*¹² obrazovanih ratnika. Regulirana vladavina nad "teritorijem" i poredak unutrašnjih odnosa među ljudima često su isto tako podijeljeni među raznim, a među njima i religioznim snagama. Ukoliko se pri tom primjenjuje sila, ona se ne nalazi nužno u rukama jedne zajednice. Nasilje prema vanjskom svijetu se može - u određenim okolnostima - u principu sasvim odbaciti, kao što je neko vrijeme bio slučaj sa pensilvanijskom zajednicom kveкера; ausvakom slučaju može se dogoditi da ne postoje nikakve regulirane pripreme za to. Samo, u pravilu, spremnost na upotrebu nasilja je povezana s vladavinom nad jednim teritorijem. Jedna "politička." zajednica postoji u svakom slučaju kao posebna tvorevina samo onda i samo ukoliko to nije samo puka "privredna zajednica", dakle ukoliko posjeduje poretke koji uređuju druge stvari, a ne direktno ekonomsko raspolaganje materijalnim dobrima i uslugama. Za nas je pojmovno sasvim svejedno na kakve se sadržaje još usmjerava zajedničko djelovanje osim na nasilne vladavine nad teritorijem i ljudima. A to je od "razbojničke države" do "države blagostanja", "pravne države" i "kulturne države" beskrajno različito. Na temelju drastičnosti svojih sredstava djelovanja politička zajednica, kao organizirana grupa specifično je sposobna za sebe konfiscirati sve moguće sadržaje djelovanja zajednice. U stvari, ne postoji ništa na svijetu što jednom, bilo kada i bilo gdje, nije bilo predmetom zajedničkog djelovanja političkih zajednica. Ali, s druge strane, politička zajednica se može ograničiti na zajedničko djelovanje čiji se sadržaj ionako ne sastoji ni

¹² *ad hoc* lat. "za to, za tu svrhu, samo za taj slučaj"

Vlast i politika

u čemu drugom osim u nastavljaju osiguravanja faktičke vladavine nad jednim teritorijem, a ona je to dovoljno često i činila. Čak i u toj funkciji djelovanje političke zajednice, i kada stanje potreba nije nužno nerazvijeno, predstavlja često samo intermitentno djelovanje koje se rasplamsava u slučaju ugrožavanja ili u slučaju vlastite iznenadne sklonosti ka nasilju, nastale iz bilo kojeg povoda, dok u "normalnim" mirnim vremenima praktički postoji neka vrsta "anarhije", tj. koegzistencija i zajedničko djelovanje ljudi koji naseljavaju neko područje u obliku čisto faktičkog međusobnog respektiranja uobičajene privredne sfere bez prijetnje bilo kakvom silom bilo "vanjskom svijetu", bilo "zajednici". Da bi se konstituirala posebna "politička" zajednica za nas je dovoljno postojanje "teritorija", zatim fizičke sile **za** očuvanje tog teritorija i zajedničko djelovanje koje se svodi na opće podmirenje potreba u zajedničkom ekonomskom poslovanju koje regulira odnose među ljudima koji se nalaze na tom teritoriju. Protivnici, protiv kojih se usmjerava eventualno nasilno zajedničko djelovanje, mogu biti izvan ili unutar dotičnog teritorija, a budući da politička sila pripada sferi zajednice - organiziranim grupama, a danas "institucijama" - onda se i oni koji su izloženi nasilju zajedničkog djelovanja nalaze, i to čak u prvom redu, među prinudnim sudionicima političkog djelovanja zajednice. Jer politička zajednica je, još više od drugih institucionalno organiziranih zajednica, oblikovana tako da se pojedinim sudionicima nameću zahtjevi koje svakako veliki broj njih ispunjava samo zato jer zna da iza tih zahtjeva postoji mogućnost upotrebe fizičke sile. Nadalje, politička zajednica spada u one zajednice čije zajedničko djelovanje, barem normalno, uključuje prinudu koja sadrži ugrožavanje i uništavanje života i slobode kretanja i to onih koji su izvan zajednice kao i onih koji su njeni pripadnici. Od pojedinca se ovdje traži da se izloži smrtnoj opasnosti ukoliko je to možda u interesu zajednice. Ta opasnost daje političkoj zajednici njen specifičan patos. Ona stvara njene trajne emocionalne temelje. Zajedničke političke sudbine, tj. u prvom redu zajedničke političke borbe na život i smrt povezuju zajednice zasnovane na zajedničkim sjećanjima koje često imaju jači učinak od spona kulturnih i jezičnih zajednica ili zajednica zasnovanih na zajedničkom porijeklu. One su te koje - kako ćemo vidjeti - "nacionalnoj svijesti" daju posljednju odlučujuću notu.

Politička zajednica, ni u kom slučaju nije bila, a nije ni danas, jedina u kojoj je jamčenje životom bitan dio zajedničkih dužnosti. Iste krajnje konsekvencije uključuje i obveza srodnika na krvnu osvetu, obveza mučeništva u religijskim zajednicama, staleške zajednice s "kodeksom časti", mnoge sportske zajednice, zajednice kao što je *Camorra*¹³ i uopće svaka zajednica stvorena sa svrhom nasilnog prisvajanja tuđih ekonomskih dobara. Za sociološko razmatranje, politička zajednica se prije svega razlikuje od takvih zajednica samo činjenicom svog posebno ustrajnog i pri tom očiglednog postojanja, kao učvršćena moć raspolaganja nad nekim znatnim teritorijem na kopnu ili ujedno i na moru. Stoga joj nedostaje to posebno mjesto u prošlosti, i to utoliko više što se vraćamo dublje u prošlost. Što se djelovanje političke zajednice razvija obuhvatnije od pukoga povremenog djelovanja, koje se u slučaju direktne prijetnje rasplamsava u kontinuirano institucionalno udruživanje, a drastičnost i djelotvornost njegovih sredstava prinude susreće s mogućnošću primjene u jednom racionalnom kazuističkom poretku, utoliko se više predodžba sudionika po kojoj politički poredak ima samo kvantitativno posebno mjesto, mijenja u predodžbu po kojoj taj poredak zauzima kvalitativno posebno mjesto.

Moderni položaj političkih zajednica kao organiziranih političkih grupa zasniva se na prestižu koji im daje specifičnu i među sudionicima raširenu vjeru u posebno posvećenje: vjeru u "pravovaljanost" zajedničkog djelovanja koje oni reguliraju ukoliko ono obuhvaća fizičku prinudu uključujući i raspolaganje životom i smrću: specifični sporazum o legitimnosti. Ova vjera u specifičnu "pravovaljanost" djelovanja političke grupe može - kao što je to slučaj u modernim prilikama - porasti do te mjere da se isključivo određene političke zajednice (pod nazivom "države") smatraju zajednicama na temelju čijeg naloga ili dozvole druge zajednice uopće vrše "pravnu" fizičku

¹³ *Camorra* riječ španjolskog (kastiljanskog) porijekla, "svađa", "zločinačka banda". Naziv tajne udruge koja je u napuljskoj kraljevini pod austrijskom dominacijom (Ferdinand I. Burbonski) postala poznata 1820., ali je vjerojatno djelovala još od vremena španjolske dominacije. Udruga je došla na zao glas zbog zastrašivanja, ucjena i ubojstava, a bavila se nedopuštenim oblicima zarade novca. U 1830-tim povezala se s liberalima i čak prerasla u gradsku policiju, ali je nakon ujedinjenja Italije u drugoj polovini 19. st. došla u sukob s državom i bila proganjana.

Vlast i politika

prinudu. Za vršenje i prijetnju ovom prinudom postoji u potpuno razvijenoj političkoj zajednici sistem kazuističkih poredaka kojima se običava pripisivati specifična "legitimnost pravnog poretka" za čijega normalnog tvorca danas važi samo politička zajednica, jer je ona danas, normalno, uistinu uzurpirala monopol da fizičkom prinudom osigurava poštivanje tog poretka. Ova prominencija "pravnog poretka", što ga garantira politička sila, nastala je u sporom razvojnom procesu na taj način što su druge zajednice, koje se pojavljuju kao nositelji vlastite sile prinude, pod pritiskom ekonomskih i organizacijskih promjena izgubile svoju moć nad pojedincem te se raspale, ili im je s druge strane politička zajednica kojoj su se podčinile ograničila moć prinude tako da su se istovremeno neprestano razvijali novi interesi koje je bilo potrebno zaštititi i koji nisu nalazili mjesta u spomenutim zajednicama - tako da se sve širi krug interesa, posebice ekonomskih interesa, smatrao dostatno osiguran samo racionalno reguliranim garancijama koje je mogla stvoriti samo politička zajednica. Na koji se način obavljao, te na koji se način još obavlja ovaj proces "podržavljenja" svih "pravnih normi" , razmatrano je na drugom mjestu.*

STADIJI U RAZVOJU POLITIČKOG UDRUŽIVANJA

Nasilno zajedničko djelovanje je samo po sebi nešto iskonsko. Od kućne zajednice do stranke svaka je zajednica oduvijek posezala za fizičkom silom kad god je mogla ili morala zaštititi interese svojih sudionika. Jedino su monopoliziranje legitimnog nasilja preko političke teritorijalne grupe i njeno racionalno udruživanje u institucionalni poredak proizvod razvitka. U uvjetima neizdiferencirane privrede teško se može konstruirati poseban položaj neke zajednice kao političke zajednice. Ono što mi danas smatramo temeljnim funkcijama države, a to je ustanovljenje prava (legislativa), zaštita osobne sigurnosti i javnog poretka (policija), zaštita stečenih prava (pravosuđe), njegovanje higijenskih, pedagoških, društveno-političkih i drugih kulturnih interesa (razne grane uprave) i naposljetku posebno organizirana nasilna zaštita od opasnosti izvana (vojna uprava) - nije

* U " Sociologiji prava "

u ranoj epohi uopće postojalo. Ili barem nije postojalo u obliku racionalnih poredaka nego samo kao amorfnu povremenu zajednicu ili je bilo raspodijeljeno među raznim zajednicama: kućnom zajednicom, rodbinom, grupom susjeda, tržišnom zajednicom, zatim među sasvim slobodnim svrhovitim udruženjima. Doduše, ovo privatno udruživanje zalazi pri tom u područja zajedničkog djelovanja (npr. u zapadnoj Africi funkciju policije vrše tajni klubovi), koje smo navikli smatrati funkcijama zajedničkog djelovanja političkih grupa. Stoga se u opći pojam djelovanja političke zajednice ne može kao atribut prihvatiti čak ni osiguranje unutrašnjeg mira.

Ako se predodžba o specifičnoj legitimnosti nasilnog djelovanja povezuje s nekim sporazumnim djelovanjem, onda ju se svakako povezuje s rodbinom (grupom srodnika) u slučaju izvršenja obveze krvne osvete. Pored toga, povezuje se često samo u neznatnoj mjeri s organiziranim djelovanjem vojne prirode usmjerenim protiv vanjske opasnosti ili policijske prirode usmjerenim protiv unutrašnje opasnosti. I to najviše onda, kada je neka teritorijalno organizirana grupa izvana napadnuta na tradicionalnom području svoje vladavine i kada se svi sudionici, u vidu posljednje obrane, laćaju oružja. Iz sve veće racionalne mjere opreza protiv takvih slučajeva može nastati politička grupa koja se smatra specifično legitimnom čim postoje bilo kakvi čvrsti običaji i bilo kakav aparat grupe koji se drži u pripravnosti sa svrhom poduzimanja mjera predostrožnosti u slučaju nasilnog napada izvana. Čak i to predstavlja jedan već prilično poodmakao stupanj razvitka. Prvobitno neznatan značaj legitimnosti u smislu nevezanosti za norme u slučaju nasilja još jasnije se pojavljuje tamo gdje su se najratoborniji na svoju ruku osobnim pobratimstvom povezivali zbog pljačkaških pohoda, kao što je to na svim stadijima ekonomskog razvoja, sve do stvaranja racionalne države, bio normalan oblik napadačkog rata sjedilačkih naroda. Slobodno izabrani vođa tada je normalno legitimiran osobnim kvalitetama (karizma), a mi smo vrstu vladajuće strukture koja iz toga proizlazi razmotrili na drugom mjestu. Legitimno nasilje se stoga razvija najprije samo protiv članova vlastite grupe koji djeluju protiv bratstva izdajnički, neposlušno ili kukavički. Taj stadij postupno se nadilazi kada povremeno udruživanje prijeđe u trajnu tvorevinu koja njeguje vojne sposobnosti i rat kao poziv i time

Vlast i politika

se razvija u aparat prinude koji može nametnuti sveobuhvatne zahtjeve za poslušnošću. Ti zahtjevi se usmjeravaju kako protiv stanovnika pokorenih područja tako i prema unutrašnjoj strukturi, protiv onih članova grupe koji nisu sposobni nositi oružje, a iz čije sredine potječu pobratimljeni ratnici. Onaj tko nosi oružje priznaje kao politički ravnog samo onoga tko je sposoban nositi oružje. Svi ostali nevični oružju i nesposobni nositi oružje, smatraju se ženama i u jeziku primitivnih naroda uglavnom ih tako i nazivaju. Sloboda je unutar ovog bratstva po oružju identična pravu na nošenje oružja. Muška kuća, koju je Schurtz s puno ljubavi proučavao i u najrazličitijim oblicima proširio svijetom, jednake je od onih tvorevina do kojih je moglo dovesti takvo udruživanje ratnika, u Schurtzovoj terminologiji: savez muškaraca. Na području političkog djelovanja, kad je razvijen poziv ratnika, ovo gotovo u potpunosti korespondira s udruživanjem redovnika u samostanu na religijskom području. Tu pripada samo onaj tko ima provjerene kvalifikacije za rukovanje oružjem i tko je nakon vremena provedenog u novicijatu primljen u udruženje. Onaj tko uspješno ne prođe probu ostaje vani, među ženama i djecom, kojima se vraća i onaj tko više nije sposoban nositi oružje. Tek u određenoj starosnoj dobi muškarac stupa u obiteljsko domaćinstvo, što odgovara našem današnjem prelasku iz aktivne vojne službe u pričuvnu. Do tada, on cijelom svojom egzistencijom pripada savezu ratnika. Pripadnici tog saveza žive odvojeno od žene i obiteljske zajednice u komunističkoj udruzi. Žive od ratnog plijena i kontribucija koje nameću vanjskim osobama, pogotovo ženama koje obavljaju poljodjelske poslove. Pored vođenja rata, jedini rad koji im priliči je održavanje i izrada ratne opreme na koju samo oni polažu pravo. Da li ratnici zajednički sudjeluju u otmicama djevojaka, ili ih kupuju, ili zahtijevaju prostituciju svih djevojaka na osvojenom području - mnogi tragovi tzv. predbračnog promiskuiteta koji se uvijek smatraju ostacima prvobitnoga nediferenciranoga endogamnog spolnog odnosa vjerojatno su povezani s tom političkom institucijom muške kuće - ili ti ratnici, poput Spartanaca, svoju ženu i djecu ostavljaju živjeti izvan svoje grupe, kao majčina grupa, može biti na drugačiji način riješeno, ili međusobno isprepleteno. Da bi osigurali svoj ekonomski položaj, utemeljen na kroničnom pljačkanju onih koji nisu članovi grupe,

posebice žena, tako udruženi ratnici služe se, pod određenim okolnostima religijski obojenim sredstvima zastrašivanja. Posebno su pojave duhova s maskiranim povorkama koje ratnici upriličuju često i pljačkaški pohodi. Dobro poznati primjer za to je pohod Dukduka u Indoneziji. Njegovo neometano provođenje sastoji se u tome da žene i uopće svi oni koji ne pripadaju grupi moraju, a da bi izbjegli trenutnu smrt, čim začuju sviralu bježati iz sela u šume, kako bi duh mogao što lakše i bez skidanja maske prisvojiti iz kuća ono što mu se sviđa. Pri tom o subjektivnoj vjeri u legitimnost ovog čina kod ratnika nema ni govora. Njima je poznata takva gruba i vulgarna prijevara koja se čuva time što se magijski zabranjuje ulazak u mušku kuću za one koji joj ne pripadaju te drakonskim obvezama šutnje za stanare tih kuća. Tamo gdje se tajna indiskrecijom otkrije ili ju misionari otkriju, gotovo je s prestižom saveza muškaraca u odnosu na žene. Naravno, takva su se zbivanja, poput korištenja religije za ciljeve crne policije, vezivala za narodne kultove. Ali društvo ratnika koje je specifično ovozemaljski orijentirano i usmjereno na pljačku i plijen, usprkos vlastitoj sklonosti magičnom praznovjerju ipak je istovremeno i nositelj skepse prema narodnoj pobožnosti. Ono se na svim stupnjevima razvitka prema bogovima i duhovima ophodi bez poštovanja, slično kao što je to činilo Homerovo društvo ratnika prema Olimpu.

Tek kad se ti slobodno udruženi ratnici koji se nalaze izvan ili iznad svakodnevnih poredaka ponovo priklone nekoj uređenoj trajnoj grupi teritorijalne zajednice te se tako stvori politička grupa ona, a time i privilegirani položaj ratnika dobiva specifičnu legitimnost za vršenje nasilja. Tamo gdje se uopće odvija taj proces, on se vrši postupno. Zajednica kojoj pripadaju muškarci udruženi zbog pljačkaškog pohoda ili trajnog saveza ratnika, može - ili propadanjem društva ratnika uslijed dužeg perioda mira ili sveobuhvatnim autonomnim ili heteronomno oktroiranim političkim udruživanjem - dobiti moć da pod svoju kontrolu dovede pljačkaške pohode slobodno udruženih ratnika (pod moguće konsekvencije spadaju: represalije opljačkanih, koje bi osjetili i oni koji nisu sudjelovali u pljački) kao npr. Švicarci u plaćeničkoj vojsci. Takvu kontrolu privatnih pljačkaških pohoda vršila je još u vrijeme starih Germana pokrajinska politička

Vlast i politika

zajednica. Ukoliko je aparat prinude političke zajednice dovoljno moćan on utoliko više suzbija privatno nasilje. I to prije svega ukoliko je ono direktno štetno vlastitom vojnom interesu grupe. To suzbijanje je utoliko veće ukoliko aparat prinude postaje trajna tvorevina i ukoliko je jači interes za solidarnost u odnosu na vanjski svijet. Tako je francuska kraljevina u 13. stoljeću za vrijeme trajanja rata protiv vanjskog neprijatelja, što ga je predvodio sam kralj, suzbijala neprijateljstva među kraljevim vazalima. To se događalo sve više u obliku trajnog mira u zemlji i prinudnog podčinjavanja svih sporova prisilnoj arbitraži suca koji krvnu osvetu pretvara u racionalno reguliranu kaznu, neprijateljstvo i čin zadovoljštine u racionalno regulirani pravni postupak. Dok je u ranim epohama zajednica na ponašanje koje se priznavalo kao zločinačko, reagirala samo pod pritiskom religijskih i vojnih interesa, sada se kažnjavanje sve većeg broja povreda osobe i posjeda stavlja pod jamstvo političkog aparata prinude. Na taj način politička zajednica monopolizira legitimnu primjenu sile za svoj aparat prinude i postupno se pretvara u instituciju za zaštitu prava. Ona pri tom dobiva snažnu i odlučnu potporu od svih onih grupa koje su direktno ili indirektno ekonomski zainteresirane za proširenje tržišne zajednice i uz njih i za religiozne ovlasti. Ove posljednje nalaze svoja specifična sredstva za podčinjavanje masa uglavnom u uvjetima sve jače pacifikacije. Ali ekonomski zainteresirani za pacifikaciju u prvom redu su oni koji su zainteresirani za tržište. Prije svega građanska klasa u gradovima, a zatim i svi oni koji su zainteresirani za namete na promet rijekama, cestarine, mostarine, za poreznu moć podložnika i podanika. Još prije no što je politička vlast u interesu svoje moći oktroirala mir u zemlji, u srednjem vijeku su krugovi zainteresiranih - koji su se širili razvojem novčane privrede - bili oni koji su u savezu sa crkvom pokušavali ograničavati neprijateljstva i realizirati povremene, periodične ili trajne saveze za očuvanje mira u zemlji. I dok širenje tržišta, po shemi koja nam je poznata, sve više ekonomski ruši monopolističke grupe i njihove članove pretvara u zainteresirane za tržište, ono im istovremeno oduzima osnovu zajednice interesa na kojoj se razvilo legitimnost njihovog nasilja. Paralelno sa sve jačom pacifikacijom i širenjem tržišta slijedi i **1)** monopolizacija legitimnog nasilja od strane političke grupe

koja je u suvremenom pojmu države krajnji izvor svake legitimnosti fizičke sile, i istovremeno 2) racionaliziranje pravila primjene te sile koja u pojmu legitimnoga pravnog poretka nalazi svoj vrhunac.

Ovdje se ne možemo baviti koliko zanimljivom toliko i dosad nedovoljno realiziranom tehnografskom kazuistikom različitih stupnjeva razvoja primitivnih političkih grupa. Čak i u relativno razvijenim imovinskim odnosima može se dogoditi da uopće nema posebne političke grupe niti ikakvih njenih institucija. Prema predstavljanju Wellhausena takav je slučaj bio u etničkim vremenima Arapa. Osim grupa srodnika s njihovim poglavarima (šeicima) ovdje ne postoji nikakva vanobiteljska regulirana trajna vlast. Jer zajednica zasnovana na sporazumu nomada koji zajedno stanuju, zajedno se sele i napasaju stoku, zajednica koja nastaje iz potrebe za sigurnošću, koja nema posebnih organa, u principu je labilna. U tom kontekstu svaki autoritet koji se priznaje u slučaju sukoba s neprijateljem zapravo je privremeni autoritet. Ovakvo stanje se dugo zadržava u svim vrstama ekonomskih poredaka. Regularni trajni autoriteti su glava obitelji i plemenski poglavar, te vračevi i proroci. Eventualni sukobi između plemena rješavaju se između plemenskih poglavara uz pomoć vračeva. To stanje odgovara oblicima ekonomskog života beduina. Kao ni oni, ni to stanje nije ni u kom slučaju nešto posebno praiskonsko. Tamo gdje vrsta naseobine određuje ekonomske zadatke, za koje je potrebna trajna skrb što prelazi mogućnosti plemena i domaćinstva, pojavljuje se funkcija seoskog poglavara. On se često regrutira iz redova vračeva, posebno onih koji zazivaju kišu, ili je vođa koji je bio posebno uspješan u pljačkaškim pohodima. Tamo gdje je apropijacija posjeda prilično poodmakla, svaki muškarac koji se odlikuje određenom imovinom i odgovarajućim načinom života može lako steći taj položaj. Ali svoj stvarni autoritet može obavljati samo u izvanrednim prilikama, a i tada isključivo na temelju svojih osobnih kvaliteta magijske ili neke slične vrste. Inače, posebno u slučaju trajnog mira, on u pravilu ima samo položaj izabranog arbitra koji uživa opću naklonost i njegove se upute prate samo kao savjeti. Ni u kom slučaju nije rijetkost da takav poglavar ne postoji u doba mira: sporazumno djelovanje susjeda regulira se poštovanjem onog što je običajno, tradicionalno uređeno, strahom od krvne osvete i od bijesa magijskih

Vlast i politika

sila. U svakom slučaju funkcije mirnodopskog poglavara po sadržaju su uglavnom ekonomske (reguliranje obrade zemlje), eventualno magijsko-terapeutske i arbitražne, pri čemu ne postoji njihov strogo određeni tip. Za nasilje važi daje legitimno samo u slučajevima kada poglavar primjenjuje takva sredstva sile koja odgovaraju utvrđenom običaju i kada je za njihovu primjenu on upućen na dragovoljnu pomoć članova zajednice. Njemu je lakše osigurati tu pomoć ukoliko posjeduje magijsku karizmu i ekonomsku prominenciju.

TVOREVINA MOĆI. • • NACIJA".

PRESTIŽ NA OSNOVI MOĆI I "VELIKE SILE".

Sve političke tvorevine su tvorevine koje upotrebljavaju silu. Ali vrsta i stupanj primjene te sile ili prijetnja silom drugim sličnim tvorevinama imaju za strukturu i sudbinu političkih zajednica specifičnu ulogu. Nije svaka politička tvorevina u istoj mjeri "ekspanzivna". Ekspanzivan u onom smislu da stremlji ka širenju svoje moći, tj. da u pripravnosti drži silu zbog stjecanja političke moći nad drugim teritorijima i zajednicama, bilo u obliku pripajanja ili u obliku zavisnosti. Političke tvorevine su, dakle, tvorevine sile u različitoj mjeri okrenute prema van. Švicarska, kao politička tvorevina, "neutralizirana" kolektivnom garancijom velikih sila, manje je okrenuta prema van nego kolonijalna Nizozemska. Osim toga, švicarska iz raznih razloga nije poželjna tvorevina za pripajanje, a od toga je štiti i međusobna zavist susjednih zajednica koje su podjednako moćne. I relativno manje ugrožena Norveška također je manje okrenuta prema vanjskom svijetu nego Nizozemska, a ona opet manje negoli Belgija čiji su kolonijalni posjedi posebno ugroženi i koja je i sama ugrožena u slučaju rata između svojih moćnih susjeda. Ponajprije je to slučaj sa Švedskom. Dakle, političke tvorevine mogu u svom ponašanju prema svijetu biti više "autonomističke" ili više "ekspanzivne", a mogu i mijenjati ovo ponašanje.

Svaka "moć" političkih tvorevina nosi u sebi specifičnu dinamiku. Ona može postati osnovom za specifičnu pretenziju za "prestiz" njenih pripadnika, koja utječe na njihovo ponašanje u odnosu na vanjski

svijet. Iskustvo uči da su pretenzije za prestižem oduvijek predstavljale važan element u nastanku ratova, kojega je teško procijeniti, a generalno nemoguće odrediti. Carstvo "časti", usporedivo sa "staleškim" poretkom, proteže se i na međusobne odnose političkih tvorevina; slojevi feudalnih gospodara, kao i suvremena časnička i kancelarijska birokracija prirodni su primarni nositelji težnje za "prestižem" orijentirane čisto ka moći vlastite političke tvorevine kao takve. Jer moć vlastite političke tvorevine znači za njih ujedno i vlastitu moć te osjećaj prestiža uvjetovan ovom moći. Ekspanzija moći u odnosu na vanjski svijet znači za službenike i časnike još i veći broj službeničkih mjesta i prebendi, poboljšanje izgleda za napredovanje (za časnike čak i u slučaju izgubljenog rata), a za vazale to znači dobijanje novih objekata koje će davati u leno i tako zbrinuti svoje potomke. U svom govoru povodom križarskih ratova, papa Urban proklamirao je te izgleda (a ne kao što se govorilo "prenaseljenost"). Ali izvan ovih prirodno i posvuda prisutnih direktnih ekonomskih interesa slojeva koji žive od vršenja političke vlasti ova težnja za "prestižem" je pojava raširena u svim specifičnim tvorevinama moći, pa stoga i u političkim tvorevinama. Ona nije identična s "nacionalnim ponosom" - o kojem će kasnije biti govora - a ni s pukim "ponosom" zbog stvarnih ili navodnih prednosti ili zbog posjedovanja vlastite političke zajednice. Ovaj ponos može biti, kao kod Švicaraca ili Norvežana, izuzetno razvijen ali praktično čisto autonomistički te oslobođen svih pretenzija za političkim prestižem. Nasuprot tome, čisti prestiž moći kao "čast moći" praktično predstavlja slavu moći nad drugim tvorevinama, ekspanziju moći, iako ne uvijek u obliku pripajanja ili podčinjavanja. Prirodni nositelji ove pretenzije za prestižem su kvantitativno velike političke zajednice. Svaka politička tvorevina već po prirodi pretpostavlja susjedstvo slabih političkih tvorevina susjedstvu jakih tvorevina. Budući da uz to svaka velika politička zajednica, kao potencijalni pretendent na prestiž, znači potencijalnu prijetnju za sve susjedne tvorevine, ona je istovremeno i sama stalno latentno ugrožena. Prije svega jer je velika i jaka. A svako rasplamsavanje pretenzija za prestiž na bilo kojem mjestu - stoje, normalno, posljedica akutnog političkog ugrožavanja mira - odmah izaziva na osnovi neizbježne "dinamike moći" konkurenciju svih drugih mogućih nositelja prestiža. Povijest posljednjeg

Vlast i politika

desetljeća*, a posebno odnosi Njemačke i Francuske, pokazuju eminentno djelovanje tog iracionalnog elementa svih vanjsko-političkih odnosa. Kako je osjećaj prestiža istovremeno pogodan za jačanje patetične vjere u realno postojanje vlastite moći, što je važno za samopouzdanje u slučaju borbe, to su osobe specifično zainteresirane za političku tvorevinu sklone sistematskom uzgajanju tog osjećaja. "Velikim silama" se danas običavaju nazivati one političke zajednice koje se u danom trenutku pojavljuju kao nositelji prestiža moći. Unutar svake koegzistencije političkih zajednica običavaju pojedine među njima, kao "velike sile", sebi pripisivati ili za sebe uzurpirati zainteresiranost za političke i ekonomske procese velikog opsega, procese koji danas većinom obuhvaćaju cijelu površinu planete. U helensko doba bio je "kralj" tj. perzijski kralj, usprkos svom porazu, najpriznatija velika sila. Njemu se obratila Sparta da bi pod njegovom sankcijom helenskom svijetu nametnula kraljev mir (mir Antalkida). Kasnije, prije stvaranja Rimskog carstva, rimska država uzurpirala je takvu ulogu. Tvorevine velike sile, iz općih razloga "dinamike sile", često su kao takve istovremeno ekspanzivne grupe, tj. grupe usmjerene na proširenje opsega teritorija vlastite političke zajednice postignutog nasilnim putem ili prijetnjom silom. Ali one ipak nisu uvijek i nužno takve. Njihov stav se i u ovom pogledu često mijenja, a pri tom važnu ulogu igraju i ekonomski momenti. Engleska se politika npr. povremeno svjesno odricala daljnje političke ekspanzije, čak i zadržavanja kolonija sredstvima sile, u korist jednog "maloengleskog", politički autonomističkog ograničavanja na ekonomski primat za koji se smatralo da ga se ne može uzdrmati. Značajni predstavnici rimske vladavine honorata bili bi nakon punskih ratova rado realizirali jedan takav sličan "malorimski" program: ograničavanje političkog podčinjavanja na Italiju i susjedne otoke. Aristokracija Sparte je potpuno svjesno autonomistički ograničavala političku ekspanziju koliko god je mogla, i pomažući partikularizam gradova, zadovoljavala se rušenjem svih drugih političkih tvorevina koje su prijetile njenoj moći i njenom prestižu. U takvom slučaju, kao i u većini sličnih slučajeva, obično igraju ulogu više ili manje jasna strahovanja vladajućih slojeva honorata - rimskog službenog plemstva, engleskih

i drugih liberalnih honorata, spartanskih slojeva gospodara - od tendencija koje se lako povezuju s osvajaćkim "imperijalizmom" u korist stvaranja "imperatora", tj. karizmatkog vođe u ratu, koji bi ugrozio položaj moći honorata. Ali englesku kao i rimsku politiku nakon kraćeg vremena kapitalistički, ekspanzionistički interesi prisilili su da ponovno iziđe iz svog samoogranićavanja te je ujedno i prinudili na političku ekspanziju.

PRIVREDNE OSNOVE "IMPERIJALIZMA "

Mogli bismo gotovo biti skloni vjerovati da su osnivanje i ekspanzija tvorevina velike moći uvijek primamo ekonomski uvjetovani. Najlakše je generalizirati pretpostavku - koja je u pojedinim slučajevima činjenična - da je već postojeći posebno intenzivni robni promet na nekom području normalan preduvjet i povod za njegovo političko ujedinjenje. Posebno je tu blizak primjer carinskog saveza, no ima i brojnih drugih primjera. Samo podrobnije razmatranje često ukazuje da ova koincidencija nije nužna i da kauzalni odnos ni u kom slučaju nije jednoznačan. U pogledu slućaja Njemaćke, ona je spojena u jedan jedinstveni privredni teritorij, tj. teritorij ćiji stanovnici pokušavaju u prvom redu na vlastitom tržištu prodati dobra koja sami proizvode, tek stvaranjem čisto politički uvjetovanih carinskih linija na njenim granicama. Da su sve carinske barijere potpuno ukinute ne bi zapadni dio Njemaćke već englesko tržište bilo čisto ekonomski pogodno za istoćnonjemaćke viškove žitarica siromašne bjelanćevinama. Rudarski i talionićki proizvodi kao i teška željezna roba zapadnog dijela Njemaćke nisu ni u kom slučaju imali čisto ekonomski pogodno tržište u istoćnom dijelu Njemaćke. S druge strane, istoćni dio Njemaćke većinom nije u zapadnom dijelu Njemaćke imao čisto ekonomski pogodnog isporučitelja industrijskih proizvoda. Prije svega, njemaćke unutarnje saobraćajne veze (željeznice), nisu bile, a djelomićno nisu ni sada, ekonomski pogodni transportni putevi specifićno teških proizvoda između istoka i zapada. Naprotiv istok bi bio ekonomsko središte jake industrije ćije bi čisto ekonomski pogodno tržište i pozadina bio cijeli zapad Rusije, no ona je sada* odsjećena

**Pisano prije 1914.*

Vlast i politika

ruskim carinskim barijerama i pomaknuta neposredno iza ruske carinske granice u Poljsku. Ovakvim razvojem je, kao što je poznato, političko priključenje ruske Poljske vođeno idejom ruskog carstva, koja je izgledalo čisto politički nemoguća, pozicionirano u područje mogućeg. Dakle, ovdje čisto ekonomski determinirani odnosi djeluju u pravcu političkog ujedinjenja. Međutim, Njemačka je politički ujedinjena suprotno čisto ekonomskim determinantama. Takva činjenična stanja, konflikt granica političke zajednice i čisto geografski danih uvjeta gospodarskog sjedišta, pri čemu granice obuhvaćaju teritorij koji prema ekonomskim determinantama teži odvajanju, nisu ništa neobično. Nasuprot napetostima u ekonomskim interesima, koji uvijek nastaju u takvim situacijama, ukoliko se jednom stvori, politička je veza, ali ne uvijek, često u pogodnim uvjetima (jezična zajednica) neusporedivo jača. Primjerice, kao u Njemačkoj, gdje i pored spomenutih napetosti nitko ne misli na političko razdvajanje.

Nije točna tvrdnja da osnivanje velikih država uvijek ide putovima izvoza dobara. Premda je nama danas blisko da stvari promatramo na taj način. Posebice tamo gdje imperijalizam (kontinentalni, ruski i američki, isto kao i prekomorski: engleski i njegove imitacije) redovno, pogotovo na politički slabim stranim teritorijima, prati tragove već postojećih kapitalističkih interesa, te premda je on u prošlosti odigrao odlučujuću ulogu u stvaranju velikih prekomorskih gospodarskih područja: u atenskom, kartaškom i rimskom prekomorskom carstvu. Ali već u tim antičkim državnim tvorevinama drugi ekonomski interesi bili su od istog, a često i većeg značenja od trgovačkih dobiti. Posebice težnja za zemljišnom rentom, zatim zakup poreza, prihodi od službe te druge slične dobiti. Unutar ovoga potonjeg motiva ekspanzije ponovno je u modernom kapitalističkom dobu potisnuta dominantna zainteresiranost za prodajom na tuđim teritorijima u odnosu na zainteresiranost za posjedovanje teritorija iz kojih se dobra (sirovine) uvoze u zemlju. U velikim kontinentalnim državnim tvorevinama stvorenim u ravninama, u prošlosti nije bilo pravilo da robni promet ima odlučujuću ulogu. Najveću ulogu odigrao je u orijentalnim državama uz obale rijeka, posebno u Egiptu, koje su u tome bile slične prekomorskim državama. Ali primjerice, "carstvo" Mongola - u kojem je pokretljivost vladajućeg sloja konjanika zamjenjivala nedostatak materijalnih sredstava saobraćaja, omogućujući time

centralnu upravu - zacijelo nije počivalo na intenzivnom robnom prometu. Ni kinesko, ni perzijsko, ni rimsko carstvo u doba imperatora nije, nakon pretvaranja obalnog u kontinentalno carstvo, ni nastalo niti opstalo na osnovi intenzivnoga kopnenog robnog prometa, koji je postojao još od ranije, ili posebno visoko razvijenih saobraćajnih sredstava. Rimska kontinentalna ekspanzija bila je, doduše, izrazito uvjetovana kapitalističkim interesima (ali ne i isključivo kapitalističkim). Ali ovi kapitalistički interesi bili su, ipak, prije svega interesi zakupaca poreza, lovaca na službene položaje i špekulanata zemljom, a ne u prvom redu interesi osoba zainteresiranih za posebno visoko razvijen robni promet. Nikakve "kapitalistički" zainteresirane osobe nisu poslužile perzijskoj ekspanziji kao pokretačka snaga ili razvojni pokretač, kao što nisu poslužile ni stvaraocima Kineskog carstva, ni monarhije Karolinga. Naravno, ni ovdje nije nedostajao privredni značaj robne razmjene. No drugi motivi su stajali iza svake političke kontinentalne ekspanzije u prošlosti kao i kod križarskih pohoda. Motivi poput povećanja vladarevih prihoda, broja prebendi, povećanje lena, službenih mjesta i društvenog ugleda za vazale, vitezove, časnike, službenike, mlađe sinove nasljednih službenika itd. Interesi pomorskih trgovačkih gradova koji ovdje doduše nisu bili presudni ali su imali svakako značajan utjecaj pojavljuju se tek na drugom mjestu: prvi križarski rat je bio pretežno kopnena kampanja.

U pravilu, robni promet svakako nije pokazivao put političkoj ekspanziji. Kauzalni odnos često je bio obrnut. Od navedenih carstava samo ona carstva čija je uprava bila tehnički sposobna stvorila su za svoju upravu saobraćajna sredstva, barem sredstva kopnenog saobraćaja. U današnjim prilikama Rusija je ona politička tvorevina koja je stvorila većinu ne primarno ekonomskih nego politički uvjetovanih saobraćajnih sredstava (danas: željeznica). I austrijska južna željeznica, njene dionice, opterećene političkim uspomnama - još uvijek se zovu "*Lombardi*"¹⁴ - isti je takav primjer, a vjerojatno uopće ni nema bilo koje političke tvorevine bez "vojnih željeznica". Ipak, takvi veći učinci istovremeno su ostvareni u očekivanju trajnog obavljanja saobraćaja koji će garantirati njihovu rentabilnost. Ni u prošlosti nije bilo drugačije.

¹⁴ *Lombardi*, Lombardija, naziv pokrajine u sjevernoj Italiji koja je dobila naziv po germanskim osvajačima Lombardima iz 6. stoljeća.

Vlast i politika

Za vojne putove starog Rima ne može se dokazati da su služili u svrhu prometa, a u slučaju perzijskih i rimskih poštanskih postaja, koje su služile samo političkoj svrsi, to se zasigurno ne može reći. Usprkos tome, i u prošlosti je razvoj robnog prometa normalna posljedica političkog ujedinjenja, koje ga je tek stavilo pod sigurnu pravnu garanciju. Ali ni ovo pravilo nije bez iznimke. Jer razvoj robnog prometa osim za pacifikaciju i formalno pravnu sigurnost vezan je i za određene gospodarske uvjete (posebno razvitak kapitalizma) i nije isključeno da ovaj razvoj biva sprečavan upravo načinom na koji se upravlja u nekoj ujedinjenoj političkoj tvorevini kao što je to, primjerice, bio slučaj u kasnom rimskom carstvu. Ta ujedinjena tvorevina koja dolazi na mjesto saveza gradova, zasnovana na jakoj naturalnoj privredi, ovdje je uvjetovala porast liturgijskog pribavljanja sredstava za vojsku i upravu, što je direktno gušilo kapitalizam.

Ukoliko, dakle, robni promet kao takav ne čini presudan trenutak u političkim ekspanzijama onda struktura privrede uopće ima jak utjecaj na određivanje kako stupnja tako i načina političke ekspanzije. "Praisconski" objekt nasilnog prisvajanja - pored žena, stoke i robova - čim se pojavi njihova nestašica, prije svega su posjedi i zemlja. Kod osvajačkih seljačkih zajednica direktno uzimanje zemlje uz iskorjenjivanje stanovništva koje je do tada bilo nastanjeno na toj zemlji, normalna je pojava. Seoba germanskih naroda odvijala se na taj način samo do izvjesnoga umjerenog stupnja, u zatvorenoj masi, vjerojatno nešto preko današnje jezične granice, ali inače samo po pojedinim područjima. Koliko je tomu pridonijela "nestašica zemlje", uvjetovana prenapučenošću, ili politički pritisak drugih plemena, ili jednostavno povoljna prilika, ostaje otvoreno. U svakom slučaju, pojedine od ovih grupa koje su išle u osvajanje, još dugo vremena su zadržavale prava na udio u poljima u domovini za slučaj povratka kući. Posjed i zemlja oduzimani više ili manje nasilno na tuđim politički pripojenim teritorijima igrali su, prema načinu na koji je pobjednik koristio svoje pravo, značajnu ulogu i u drugim ekonomskim strukturama. Zemljišna renta je, kako je to s pravom stalno naglašavao Oppenheimer, često proizvod nasilnoga političkog podčinjavanja. Kod naturalno-privredne i istovremeno feudalne strukture to podčinjavanje je obavljano na način da seljaštvo

pripojenog teritorija nije iskorjenjivano, nego je, obrnuto, pošteđivano uz obvezu plaćanja nameta osvajačima kao zemljoposjednicima. To se događalo posvuda gdje vojska više nije bila narodna vojska sastavljena od slobodnih ljudi koji su se sami naoružavali i gdje još nije nastala plaćenička ili birokratska masovna vojska, već je postojala vojska vitezova koji su se sami naoružavali. Takav je slučaj primjerice bio kod Perzijanaca, Arapa, Turaka, Normana i uopće vazala na Zapadu. Ali i kod osvajačkih trgovačkih plutokratskih zajednica zainteresiranost za zemljišnu rentu ima velik značaj. Naime, kako je dobit od trgovine "ulagana" u posjede i kmetove-dužnike, normalni je cilj ratova još u antici bio dobivanje plodnog zemljišta koje može donositi zemljišnu rentu. "Lelantski" rat koji je u ranoj helenskoj povijesti obilježio neku vrstu epohe, vodili su gotovo isključivo na moru trgovački gradovi. No prvotno predmet sukoba vodećih patricija iz Chalkisa i Eritreje bila je plodna lelantska dolina. Atički pomorski savez demosu vladajućeg grada pored raznih tributa očigledno je, kao jednu od najvažnijih privilegija, nudio rušenje zemljišnog monopola podčinjenih gradova: pravo Atenjana da posvuda stječu zemlju i da je hipotekarski zalažu. Praktično, isto značenje u prvom redu ima i stvaranje "*commercium-a*"¹⁵ gradova udruženih s Rimom, a i prekomorski interesi Italika, masovno nastanjenih na području rimskog utjecaja, bili su dijelom zemljišni interesi u suštini kapitalističke prirode, kakve poznajemo iz govora protiv Veresa. Kapitalistički zemljišni interesi mogu u slučaju ekspanzije doći u sukob sa zemljišnim interesima seljaka. Jedan takav sukob odigrao je svoju ulogu u dugoj epohi borbe staleža u Rimu sve do braće Grakha u slučaju ekspanzionističke politike: veliki vlasnici novca, stoke i ljudi htjeli su da se na novostečenu zemlju gleda kao na javnu zemlju koju je moguće zakupiti (*agerpublicus*)¹⁶ a seljaci su, ukoliko se nije radilo

¹⁵ *commercium* lat. "trgovina, kupnja i prodaja", pravo zaključivanja pravnih poslova vezanih uz kupnju i prodaju po propisima građanskoga prava. U početku je *ius commercii* bilo ekskluzivno pravo rimskih građana da sklapaju takve poslove, a kasnije je priznato i svim Latinima, te kao privilegij i istaknutim strancima (pojedincima ili općinama)

¹⁶ *agerpublicus* lat. "javno, državno zemljište", zemljište koje je osvajanjem prešlo u posjed Rimske države te ga je država dodjeljivala pojedincima (npr. veteranima) u vlasništvo, prodavala ili, ako ga je zadržala u punom vlasništvu, davala u zakup

Vlast i politika

o udaljenim teritorijima, zahtijevali njenu raspodjelu kako bi svoje potomstvo opskrbili zemljom. Jaki kompromisi ova dva interesa odražavaju se jasno u tradiciji koja je u pojedinostima zapravo malo pouzdana.

Prekomorska ekspanzija Rima pokazivala je, ukoliko je bila ekonomski uvjetovana, odlike - i to po prvi put u povijesti tako izrazite i u tako velikim razmjerima - kakve su se od tada, u osnovnim crtama, stalno nanovo pojavljivale i kakve se još i danas pojavljuju. I pored laganog prelaska u druge vrste, ove karakteristike su svojstvene jednom specifičnom tipu kapitalističkih odnosa koji ćemo nazvati imperijalističkim kapitalizmom. Ili rečeno na drugačiji način, ove karakteristike pružaju uvjete za postojanje tog tipa kapitalizma. To su kapitalistički interesi zakupaca poreza, državnih povjerenika, državnih liferanata, kapitalista u vanjskoj trgovini koji su privilegirani od strane države, kao i interesi kolonijalnih kapitalista. Njihovi izgledi za profit potpuno se zasnivaju na direktnom iskorištavanju političkog nasilja, i to nasilja koje je ekspanzivno usmjereno. Stjecanjem prekomorskih "kolonija" od strane neke političke zajednice daje kapitalističkim interesentima velike izgleda za dobit putem nasilnog porobljavanja ili pomoću *glebae adscriptio*¹⁷ tih stanovnika za njihovo iskorištavanje kao radne snage na plantažama (izgleda da su Kartažani prvi to organizirali u velikim razmjerima, a u velikom stilu to su na kraju učinili Španjolci u Južnoj Americi, Englezi u državama američkog juga i Nizozemci u Indoneziji), zatim preko nasilnog monopoliziranja trgovine s ovim kolonijama, a eventualno i monopoliziranjem drugih dijelova vanjske trgovine. Porezi u novookupiranim područjima davali su - gdje god vlastiti aparat političke zajednice nije bio pogodan za ubiranje poreza, o čemu će kasnije biti

(u početku na rok od 5 godina, a kasnije i zauvijek). Radi svih pravnih postupaka u vezi s *ager publicus* tijekom stoljeća donesen je velik broj propisa, tzv. *leges agrariae*, zemljišni zakoni.

¹⁷ *glebae adscriptio* lat. "vezanost za zemlju" skup pravnih odnosa koji se razvijao u Rimu uvođenjem tzv. kolonata od 4. st. u kojem naseljenik, kolon, na tuđem zemljištu više manje trajno i nasljedno obrađuje tuđu zemlju postajući sve više - premda je bio pravno slobodan - vezan za obrađivanje, tako da je s vremenom postao poluslobodan čovjek koji, u načelu, nije smio napuštati zemlju koju je obrađivao.

riječi - kapitalističkim zakupcima poreza izglede za dobit. Nasilna ekspanzija putem rata i naoružavanje za rat stvaraju, pod pretpostavkom da stvarna materijalna sredstva za rat ne nabavlja sama vojska kao u čistom feudalizmu već politička zajednica kao takva, daleko najizdašniji povod za korištenje kredita najvećeg obima te povećavaju izglede za dobit kapitalističkih državnih povjerenika, koji su još u drugom punskom ratu propisivali rimskoj politici svoje uvjete. Ili tamo gdje je masovni sloj državnih rentijera (posjednika državnih zajmova) postao krajnji državni povjerenik - što je karakteristično za naše vrijeme - spomenuta ekspanzija i naoružavanje stvarali su izglede za "emisione" banke. U istom pravcu idu i interesi isporučitelja ratnog materijala. Pri tom se oživljavaju ekonomske sile koje su, bez obzira na ishod tih sukoba po njihovu vlastitu zajednicu, zainteresirane za nastanak ratnih sukoba. Već Aristofan razlikuje zanate zainteresirane za rat od onih zainteresiranih za mir. Premda - što dolazi do izražaja i u njegovom nabranjanju - težište barem za kopnenu vojsku u to doba još uvijek se nalazi u postupku samonaoružavanja vojske, a otuda i u narudžbama koje pojedini građani daju zanatlijama, kao što su primjerice kovači mačeva, izrađivači oklopa, itd. Ali već tada velika privatna trgovačka skladišta, koja često nazivaju "tvornicama", prije svega su skladišta oružja. Danas je gotovo jedini nalogodavac za proizvodnju ratnog materijala i ratnih oruđa politička zajednica kao takva, što ujedno jača kapitalistički karakter. I dan danas banke, koje financiraju ratne zajmove te veliki dijelovi teške industrije, a ne samo direktni isporučitelji oklopnih ploča i topova, ekonomski su zainteresirani *quand meme*¹⁸ za vođenje rata. Jer i izgubljen i dobiven rat donosi veći posao, a vlastiti politički i ekonomski interes sudionika jedne političke zajednice za postojanje velikih tvornica ratnih mašina prisiljava ih da toleriraju i to što ove tvornice ratnim mašinama snabdijevaju cijeli svijet, pa čak i političke protivnike.

Na koju vrstu ekonomske protuteže nailaze imperijalistički kapitalistički interesi zavisi - ukoliko pri tom važnu ulogu direktno igraju kapitalistički motivi - prije svega od odnosa rentabilnosti spomenutih interesa u odnosu na kapitalističke interese koji su

¹⁸ *quand meme* franc, "ipak".

Vlast i politika

pacifistički orijentirani, što je opet usko povezano s odnosom između podmirivanja potreba sredstvima zajedničke i privatne privrede. Ovaj odnos je u velikoj mjeri značajan i za vrstu ekonomskih ekspanzionističkih tendencija koje podupiru političke zajednice. Imperijalistički kapitalizam, pogotovo kolonijalni pljačkaški kapitalizam, zasnovan na direktnoj sili i prisilnom radu, pružao je općenito u svim vremenima daleko najveće izgleda za dobit. Izgleda daleko veće nego što u normalnom slučaju imaju industrijska izvozna poduzeća usmjerena na miroljubivu razmjenu s pripadnicima drugih političkih zajednica.

Iz tog razloga, imperijalistički kapitalizam postojao je u svim vremenima te na svim onim područjima gdje je postojao bilo koji znatniji stupanj općeprivrednog podmirenja potreba od strane političke zajednice kao takve ili njenih pododjela (općina). Što je to podmirenje potreba bilo jače to je veći bio značaj imperijalističkog kapitalizma. Izgledi za zaradu u političkom "inozemstvu", poglavito u područjima koja su politički i ekonomski nanovo "otvorena", tj. unijeta u specifično moderne organizacijske oblike javnih i privatnih "poduzeća", nastaju danas ponovno sve više u vidu "državnih naloga" za oružje, gradnju željeznica i drugih građevina, koje vrši politička zajednica ili osobe koje su na to dobile monopol. Zatim u vidu monopolističkih poreznih, trgovačkih i industrijskih organizacija i koncesija te državnih zajmova. Prevara ovakvih izgleda za dobit povećava se, na račun dobiti od obične privatne razmjene dobara, sve više uz porast značaja zajedničke privrede kao oblika podmirivanja potreba uopće. U potpunosti paralelno s tim odvija se tendencija politički potpomognute ekonomske ekspanzije kao i natjecanja pojedinih političkih zajednica čiji sudionici imaju na raspolaganju kapital za ulaganje. Pri tom je njihov cilj osiguravanje takvih monopola i sudjelovanja u "državnim nalogima". U tom kontekstu, značaj uobičajeno "otvorenih vrata" za privatni uvoz dobara povlači se u pozadinu. Kako je politička okupacija ili bar podčinjavanje tuđoj političkoj sili u vidu "protektorata" ili sličnih oblika, najsigurnija garancija za monopoliziranje ovih izgleda za dobit povezanih sa zajedničkom privredom tuđeg teritorija, u korist članova vlastite političke zajednice, to i ovaj "imperijalistički" pravac ekspanzije sve više dolazi na mjesto pacifističke težnje ekspanziji, težnje

usmjerene isključivo spram "slobode trgovine". Ta težnja je prevladavala samo dok organizacija podmirivanja potreba privatnim kapitalom nije čak i optimum izgleda za kapitalističku dobit pomakla u pravcu pacifističke, nemonopolizirane razmjene dobara - ili barem one razmjene dobara koja nije monopolizirana od strane političke vlasti. Univerzalno oživljavanje "imperijalističkog" kapitalizma, što je oduvijek bio normalan oblik utjecaja kapitalističkih interesa na politiku, a time i oživljavanje političke težnje za ekspanzijom, nije dakle nikakav slučajni proizvod. A također i prognoze za dogledno vrijeme glase u njegovu korist.

Ova bi se situacija u načelu teško promijenila kada bismo i za trenutak u formi misaonog eksperimenta pretpostavili da su pojedine političke zajednice na neki način "državnosocijalističke" zajednice tj. zajednice koje maksimum ekonomskih potreba podmiruju zajedničkom privredom. Svaka takva politička zajednica sa zajedničkom privredom pokušavala bi u "internacionalnoj" razmjeni što povoljnije dobiti ona neophodna dobra koja se na njenom području ne proizvode (kao npr. pamuk u Njemačkoj) od onih zajednica koje imaju prirodni monopol na tu proizvodnju i koje bi ga nastojale i iskoristiti. I nikakva vjerojatnost ne govori u prilog tome da sila ne bi bila primijenjena tamo gdje bi najlakše dovela do povoljnih uvjeta razmjene. Time bi za slabijeg nastala ako ne formalna, a ono stvarna obveza tributa. Uostalom, nemoguće je predvidjeti zašto bi najjače državnosocijalističke zajednice odbijale da za svoje sudionike od slabijih zajednica, gdje god bi mogle, iznude čak i izričite tribute, kao što se događalo svuda u ranoj povijesti. "Masa" članova neke političke zajednice i bez "državnog socijalizma" ekonomski je isto tako malo pacifistički zainteresirana koliko i bilo koji pojedinačni sloj. Atički demos, i ne samo on, živio je ekonomski od rata koji mu je donosio plaće za vojnike, a u slučaju pobjede tribute potlačenih koji su faktički u jedva prikrivenoj formi naplaćivanja za prisustvo na narodnim skupovima, sudskim raspravama i javnim svečanostima razdjeljivani među punopravnim građanima. Ovdje je zainteresiranost za imperijalističku politiku i moć bila na dohvat ruke svakom punopravnom građaninu. Današnji prihodi koji sudionicima neke političke zajednice pritječu izvana, čak i oni imperijalističkog porijekla koji faktički imaju

karakter "tributa", ne stvaraju konstelaciju interesa koji bi masama bili na dohvata ruke. Jer tributi koji se daju "narodima-vjerovnicima", u današnjem privrednom poretku, javljaju se u obliku isplate inozemnih kamata na dugove ili dobiti kapitala imućnim slojevima "narodima-vjerovnicima". Ako bismo zamislili da su ovi tributi ukinuti, onda bi to za zemlje poput Engleske, Francuske i Njemačke značilo osjetno opadanje kupovne moći, čak i u slučaju domaćih proizvoda što bi na tržištu rada imalo štetan utjecaj na radnike tih zemalja. No, kako je usprkos tome, radništvo čak i u državama-vjerovnicima, u velikoj mjeri pacifistički usmjereno i većinom ne pokazuje nikakvo zanimanje za daljnje postojanje i prinudno ubiranje takvih tributa od inozemnih dužničkih zajednica koje odugovlače s plaćanjem, niti zanimanje za iznuđivanje sudjelovanja u eksploataciji tuđih kolonijalnih teritorija i državnih naloga narudžbi, tako je ovo s jedne strane prirodan proizvod neposrednoga klasnog položaja i socijalne kao i političke situacije unutar zajednica u epohi kapitalističke privrede. Oni koji imaju pravo na tribut pripadaju protivničkoj klasi koja istovremeno vlada političkom zajednicom, a svaka uspješna imperijalistička politika prinude u odnosu na vanjski svijet normalno ili isprva jača prestiž "u unutrašnjosti" - u samoj zajednici. Time se jača i pozicija moći i utjecaj onih klasa, staleža i stranki pod čijim je vodstvom uspjeh postignut. Uz ove izvore pacifističke simpatije, više uvjetovane socijalnom i političkom konstelacijom, pojavljuju se kod "masa", pogotovo kod proleterskih masa, i ekonomski izvori tih simpatija. Svako ulaganje kapitala u proizvodnju ratnih mašina i materijala za rat stvara doduše priliku za rad i zaradu, svaka državna instancija može u pojedinom slučaju postati element izravnog poboljšanja konjunktura, a tek indirektno pojačanjem intenziteta težnji za zaradom i povećanjem potražnje, izvor povećanog povjerenja u ekonomske izgleda industrije koja u tome sudjeluje, a time i u jačanje domaćeg raspoloženja. Ali takvo ulaganje uskraćuje drugu vrstu upotrebe kapitala i otežava podmirivanje potreba na drugim područjima. Prije svega, sredstva se namiču pomoću prinudnih nameta koje vladajući slojevi, neovisno o ogradama koje "merkantilistički" obziri daju prisvajanju posjeda, znaju na osnovi svoje socijalne i političke moći svaliti na mase. Zemlje koje su malo opterećene vojnim troškovima (Amerika), a pogotovo male države, nerijetko imaju, relativno mjereno, jaču ekonomsku ekspanziju svojih

pripadnika - poput Švicaraca - negoli tvorevine velikih sila. Osim toga, katkad im se lakše dopušta ekonomska eksploatacija inozemstva, jer u odnosu na njih ne postoji bojazan da će iza ekonomskog miješanja uslijediti i političko. Ukoliko pacifistički interesi malograđanskih i proleterskih slojeva usprkos svemu, kao što pokazuje iskustvo, često i lako zataje - ako izuzmemo posebne slučajeve kao što je nada u prenaseljenim zemljama da će dobiti teritorije za iseljavanje - razlozi se nalaze dijelom u tome što je svaka neorganizirana "masa" jače podložna emocijama, dijelom u neodređenoj predodžbi o nekim neočekivanim izgledima nastalih ratom, dijelom u okolnostima da "mase" za razliku od drugih interesenata subjektivno manje stavljaju na kocku. "Monarsi" se moraju pribojavati za svoj tron u slučaju izgubljenog rata. Vlastodršci i zainteresirani za "republikanski ustav", naprotiv moraju se pribojavati pobjedničkog "generala". Većina imućnog građanstva mora se bojati ekonomskih gubitaka uslijed ometanja poslova dobiti. Vladajući sloj honorata mora se pod određenim okolnostima, u slučaju dezorganizacije zbog poraza, bojati nasilne promjene vlasti u korist osoba bez imovine. "Mase" kao takve - barem u svojoj subjektivnoj predodžbi - ne moraju strahovati ni za što konkretno doli, u krajnjem slučaju, za sam život. Procjena i učinak takve opasnosti predstavljaju u njihovoj predodžbi promjenjive veličine koje je emocionalnim utjecajem u cijelosti lako reducirati na nulu.

"NACIJA"

Patos ovoga emocionalnog utjecaja prema svom težištu nije ekonomskog podrijetla nego se zasniva na osjećanju prestiža koje često duboko seže u mase sitnog građanstva onih političkih tvorevina čija povijest bilježi borbe za osvajanje pozicija moći. Vezanost za taj politički prestiž može se povezati sa specifičnom vjerom u odgovornost velikih sila pred potomcima za način raspodjele moći i prestiža između vlastitih i tuđih političkih zajednica. Razumljivo je samo po sebi da su posvuda one grupe koje unutar političke zajednice imaju moći da usmjeravaju zajedničko djelovanje, najjače ispunjene ovim idealističkim patosom prestiža moći i da ostaju specifični i pouzdani nositelji ideje države kao ideje imperijalističke tvorevine

Vlast i politika

moći što traži bezuvjetnu predanost. Osim već spomenutih direktno materijalnih imperijalističkih interesa, tu se pojavljuju i dijelom indirektni materijalni, a dijelom idejni interesi onih slojeva koji su u nekoj političkoj tvorevini i samim njenim postojanjem idejno privilegirani. To su prije svega oni koji se osjećaju kao specifični sudionici jedne specifične kulture koja je raširena u krugu članova neke političke tvorevine. Goli prestiž moći se ipak pod utjecajem tih krugova neizbježno mijenja u druge, specifične oblike. Posebice u ideju "nacije".

"Nacija" je pojam koji se, ukoliko je uopće jednoznačan, u svakom slučaju ne može definirati prema empirijskim zajedničkim kvalitetama koje se ubrajaju u naciju. Taj pojam, u smislu onih koji ga u danom trenutku upotrebljavaju, prije svega nedvojbeno označava da se od izvjesne grupe ljudi može tražiti specifično osjećanje solidarnosti u odnosu prema drugima. Ovaj pojam, dakle, pripada u sferu vrijednosti. Ne postoji suglasje ni oko toga kako treba te grupe razgraničiti, niti oko toga koje zajedničko djelovanje treba rezultirati iz spomenute solidarnosti. "Nacija", u uobičajenoj jezičnoj uporabi, prije svega nije identična s "narodom države", tj. sa pripadnicima jedne političke zajednice. Jer mnogobrojne političke zajednice (tako npr. Austrija*) obuhvaćaju grupe ljudi iz čijih se krugova emfatično naglašava samostalnost njihove "nacije" u odnosu na druge grupe. Ili, s druge strane, one obuhvaćaju dijelove grupe ljudi čiji članovi tvrde da predstavljaju jedinstvenu "naciju" (opet Austrija kao primjer). Nadalje, "nacija" nije identična s jezičnom zajednicom - zajednica u kojoj se govori jednim zajedničkim jezikom, jer to nije ni u kom slučaju uvijek dovoljno (kao kod Srba i Hrvata, Amerikanaca, Iraca i Engleza). S druge strane izgleda da jezična zajednica i nije bezuvjetno potrebna (i u službenim dokumentima može se naći pored izraza "švicarski narod" i izraz "švicarska nacija"), a neke jezične zajednice se ne osjećaju kao posebna "nacija" (kao stoje do prije kratkog vremena bio slučaj sa Bjelorusima). Ta pretenzija, smatrati se posebnom "nacijom", redovno se veže za kulturno dobro masa jedne jezične zajednice (tako je pretežno u klasičnoj zemlji jezičnih sukoba: Austriji i isto tako u Rusiji i Istočnoj Pruskoj), ali je to vezivanje različitog

'Austrija prije 1918.

intenziteta (npr. vrlo malog intenziteta u Americi i Kanadi). Međutim, postojanje uzajamne "nacionalne" povezanosti mogu odbijati čak i ljudi koji govore isti jezik. No ona može počivati na razlikama drugog velikog "kulturnog dobra masa": konfesiji (kao kod Srba i Hrvata), zatim na razlikama u socijalnoj strukturi i običajima (kao kod Švicaraca njemačkog porijekla i Alzašana nasuprot Nijemcima u Njemačkoj, kod Iraca u odnosu na Engleze). Dakle na "etničkim" elementima, i to prije svega uspomenama na zajedničku političku sudbinu sa drugim nacijama (kod Alzašana s Francuzima još od revolucionarnog rata koji predstavlja njihovo zajedničko herojsko doba, kao kod baltičkih nacija sa Rusima čiju su političku sudbinu i oni usmjeravali). Da se "nacionalna" pripadnost ne mora zasnivati na realnoj krvnoj vezi, razumljivo je samo po sebi: svuda su upravo radikalni "nacionalisti" često stranog porijekla. I zajedništvo specifičnoga antropološkog tipa nije nevažno, ali nije ni dovoljno, a ni potrebno za utemeljenje "nacije". Ukoliko ipak ideja "nacije" uključuje predodžbu o zajedničkim porijeklu i o suštinskoj sličnosti (neodređenog sadržaja), onda ona - kao što smo vidjeli - tu predodžbu dijeli s osjećajem "etničke" pripadnosti koji se napaja iz različitih izvora. Ali sam osjećaj etničke pripadnosti još ne čini "naciju". Osjećaj "etničke" pripadnosti uvijek su imali bez sumnje i Bjelorusi u odnosu na Ruse, ali teško da bi sada koristili predikat posebne "nacije". Ideja osjećaja povezanosti s "poljskom nacijom" gotovo da nije donedavno postojala kod Poljaka iz Gornje Šlezije. Oni su se osjećali kao posebna "etnička" zajednica u odnosu na Nijemce, ali bili su pruski podanici i ništa više. Pitanje, smijemo li Židove nazivati "nacijom" predstavlja stari problem. Na to pitanje većinom negativno, ali svakako prema vrsti i stupnju različito odgovaraju ruski Židovi, zapadnoeuropsko-američki Židovi koji se asimiliraju, cionisti, a prije svega narodi iz njihova okruženja: npr. s jedne strane Rusi, s druge strane Amerikanci (barem oni koji smatraju da postoji "bitna sličnost" između američke i židovske prirode, kao što jedan američki predsjednik tvrdi u jednom službenom dokumentu). A i oni Alzašani koji govore njemačkim jezikom, a odbijaju pripadnost njemačkoj "naciji" i njeguju uspomene na političku zajednicu sa Francuskom, ne ubrajaju se ipak zbog toga u francusku "naciju". Crnci Sjedinjenih Država smatraju sami sebe, barem sada, američkom

Vlast i politika

"nacijom", ali teško da će bijelci južnih država ikad na njih tako gledati. Dobri poznavatelji Istoka osporavali su još prije 15 godina Kinezima kvalitetu "nacije". Po njima, oni su samo "rasa". Danas bi ocjena ne samo vodećih kineskih političara nego i tih promatrača drugačije glasila. Naime, izgleda da neka grupa ljudi pod određenim okolnostima specifičnim ponašanjem može "izboriti" kvalitetu "nacije". Ili može polagati pravo na tu kvalitetu kao "tekovinu" i to u kratkom vremenskom razmaku. S druge strane postoje grupe ljudi koje ne samo da pokazuju indiferentnost nego direktno odbijaju ocjenjivanje pripadnosti jednoj jedinoj "naciji" kao "tekovinu". U sadašnjosti se to prije svega odnosi na neke vodeće slojeve klasnog pokreta modernog proletarijata.

Između emfatične afirmacije, emfatičnog odbijanja i, konačno, potpune ravnodušnosti prema ideji "nacije" (kakva bi mogla biti svojstvena Luksemburžanima i nacionalno "neprobuđenim" narodima) nalazi se neprekidna skala različitog i krajnje promjenjivog ponašanja prema toj ideji kod različitih socijalnih slojeva, kao i unutar pojedinih grupa kojima jezična upotreba pripisuje kvalitetu "nacije". Feudalni slojevi, slojevi službenika, slojevi buržoazije koji pripadaju različitim kategorijama privređivanja, "intelektualni" slojevi ne odnose se ni jednako niti historijski konstantno prema toj ideji. Kvalitativno se krajnje razlikuju ne samo razlozi na koje se oslanja nečija vjera da predstavlja "naciju" za sebe nego i ono empirijsko ponašanje koje u stvarnosti proizlazi iz pripadnosti ili nepripadnosti nekoj "naciji". "Nacionalni osjećaj" Nijemaca, Engleza, Amerikanaca, Španjolaca, Francuza, Rusa ne funkcioniše na isti način. Tako je - uzmimo najjednostavniji primjer - u odnosu prema političkoj grupi s čijim empirijskim opsegom "ideja" "nacije" može doći u suprotnost. Ta suprotnost može imati različite posljedice. Talijani bi se zasigurno u austrijskoj državi borili protiv talijanskih trupa samo ako bi bili prisiljeni. Velik dio njemačkih Austrijanaca borio bi se danas sa krajnjim otporom i nepouzdanom protiv Njemačke, čak i Amerikanci njemačkog porijekla koji svoju "nacionalnost" najviše cijene, borili bi se, iako nerado, u danom slučaju bezuvjetno protiv Njemačke. Poljaci u njemačkoj državi borili bi se protiv rusko-poljske vojske, ali teško protiv autonomne poljske vojske. Austrijski Srbi borili bi se protiv Srbije s podijeljenim

osjećajima i samo u nadi u postizanje zajedničke autonomije. Ruski Poljaci borili bi se pouzdanije protiv njemačke nego protiv austrijske vojske. To što je unutar iste "nacije" intenzitet osjećaja solidarnosti prema vanjskom svijetu krajnje različit i promjenjiv, spada u historijski najpoznatije činjenice. U cjelini, taj osjećaj je porastao i tamo gdje unutrašnje suprotnosti interesa nisu oslabile. List "Kreuzzeitung" još je prije 60 godina pozivao ruskog cara na intervenciju u unutrašnjim pitanjima Njemačke, što je danas usprkos pojačanim klasnim suprotnostima teško zamislivo. Svakako, ove razlike su vrlo značajne i neodređene, a slično kao i na drugim poljima postoje temeljno različiti odgovori na pitanje: koje je konsekvencije spremna neka grupa ljudi izvući iz "nacionalnog osjećaja" koji je u njoj raširen uz emfatički i subjektivan iskreni patos. Stupanj u kojem se u dijaspori pridržavaju nekog "običaja", točnije neke konvencije kao "nacionalne", isto je tako različit kao i značaj zajedničkih konvencija za vjeru u postojanje neke posebne "nacije". Sociološka kazuistika bi morala, nasuprot empirijski sasvim višeznačnom pojmu vrijednosti "ideje nacije", razvijati sve pojedine vrste osjećanja zajedništva i solidarnosti u uvjetima njihova nastanka i u njihovim posljedicama za zajedničko djelovanje sudionika.

To se ovdje ne može pokušati. Umjesto toga ovdje je potrebno još pobliže ući u detalje činjenice da ideja "nacije" kod njenih nositelja stoji u intimnoj vezi s interesima "prestiza". Najranija i najenergičnija očitovanja te ideje, u bilo kojoj, čak i prikrivenoj formi, sadržavala su legendu o providencijalnoj "misiji". Od onih kojima se patos predstavnika te ideje obraćao očekivalo se da na sebe preuzmu tu misiju. Ta očitovanja sadržavala su i predodžbu da se misija omogućuje upravo njegovanjem individualne posebnosti grupe koja je izdvojena kao "nacija". Prema tome, ta misija može se konzekventno zamisliti samo kao specifična "kulturna" misija ukoliko pokušava samu sebe opravdati vrijednošću svoga sadržaja. Značenje "nacije" je obično zasnovano na nadmoći ili na nezamjenjivosti "kulturnih dobara" koja se čuvaju i razvijaju samo njegovanjem posebnosti te je stoga samo po sebi razumljivo da isto onako kao što moćnici u političkoj zajednici "provociraju" ideju države, tako i oni koji u jednoj "kulturnoj zajednici" - što ovdje znači: jednoj grupi ljudi

Vlast i politika

kojima su na osnovi njihove osobnosti na specifičan način dostupna određena "kulturalna dobra" - uzurpiraju vodstvo, a koje ćemo privremeno nazvati "intelektualcima", predstavljaju osobe koje su u specifičnom stupnju predestinirane da propagiraju "nacionalnu" ideju. Naime onda, kad spomenuta kulturalna dobra*

" Ovdje se poglavlje prekida. Zabilješke na listu rukopisa pokazuju da je namjera autora bila pratiti pojam i razvoj nacionalne države kroz sve historijske epohe. Na margini lista nalazi se i sljedeća rečenica: "Prestiz kulture i prestiz moći usko su povezani. Svaki pobjednički rat zahtijeva prestiz kulture (Njemačka, Japan itd.). Da li rat unapređuje 'razvoj kulture 'predstavlja drugo pitanje koje se više ne može riješiti bez elemenata vrijednosti. A sigurno ne na nedvojen način (Njemačka nakon 1870.) . Čak ni prema empirijski opipljivim obilježjima: čista umjetnost i literatura njemačke osobnosti nisu nastale u političkom centru Njemačke. "

2. poglavlje

PATRIMONIJALIZAM

Od svih predbirokratskih principa struktura, daleko je najvažnija patrijarhalna struktura vlasti. Po svojoj biti ona se ne zasniva na obvezi služenja nekom objektivnom, bezličnom "cilju", niti se zasniva na pokoravanju apstraktnim normama, nego upravo obrnuto, zasniva se na odnosima strogo osobnog pijeteta. Njen začetak se nalazi u autoritetu poglavara u kućnoj zajednici. Ono što je zajedničko njegovom autoritarnom položaju i birokratskoj vlasti koja služi nekim objektivnim ciljevima jest postojanost i "karakter svakodnevnog". Obadvoje svoj unutrašnji oslonac nalazi u pokoravanju podređenih "normama". Te norme su kod birokratske vlasti racionalno stvorene. One apeliraju na smisao za apstraktnu legalnost. Počivaju na tehničkom obrazovanju. Nasuprot tome, kod patrijarhalne vlasti one počivaju na "tradiciji", počivaju na vjeri u neprikosnovenost onoga što je uvijek postojalo kao takvo. A i značaj normi je za ova oba tipa vlasti u temelju različit. Kod birokratske vlasti pravno zasnovana norma omogućuje legitimaciju konkretnom vlastodršcu za izdavanje neke konkretne zapovjedi. Kod patrijarhalne vlasti osobno podvrgavanje gospodaru garantira kao legitimna ona pravila kojima je gospodar ustanovio. I samo činjenica i granice njegove suverene vlasti potječu iz "normi", ali ne iz pravno zasnovanih normi nego iz normi koje su po tradiciji svete. No činjenica da je taj konkretni gospodar upravo njihov "gospodar", u svijesti podređenih izraženija je od svih drugih; i ukoliko njegova vlast nije ograničena tradicijom ili konkurentskim silama, on je obavlja neograničeno i po svojoj volji, a

Prevedeno iz: Max Weber, *Grundriss der Sozialökonomik. III. Abteilung. Wirtschaft und Gesellschaft. I. Die Wirtschaft und die Gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1921, str. 679 - 718.

Vlast i politika

prije svega bez ikakvih pravila. S druge strane, za birokratskog činovnika u načelu vrijedi da je njegova konkretna zapovijed obvezatna u pogledu ispunjenja samo ako se on može osloniti na neku posebnu "kompetenciju" koja je utvrđena "pravilom". Objektivna osnova birokratske moći njena je tehnička neophodnost zasnovana na specijalističkom stručnom znanju. Kod kućnog autoriteta prastare prirodne situacije predstavljaju izvor vjere u autoritet koji počiva na pijetetu. Za podređene članove kućanstva izvor autoriteta je specifično prislan, osoban i trajan zajednički život u kući s njegovom vanjskom i unutrašnjom zajednicom koja dijeli istu sudbinu; za ženu je to normalna nadmoć fizičke i duhovne snage muškarca, za malo dijete njegova objektivna potreba za pomoći, a za odraslo dijete navika, trajan utjecaj odgoja i čvrsto ukorijenjena sjećanja iz mladosti, za slugu njegova nezaštićenost izvan područja moći njegovog gospodara, pokoravanje kojem ga još od djetinjstva uče životne činjenice. Vlast oca i poštovanje od strane djeteta ne počivaju primarno na stvarnoj krvnoj vezi koliko god da je postojanje te veze za njih normalno. Upravo primitivno patrijarhalno poimanje odnosi se prema kućnoj vlasti kao prema vlasti nad imovinom, i to poslije (ni u kom slučaju "primitivne") spoznaje da postoji povezanost između stvaranja i rođenja: djeca svih žena koje su pod vlašću muškarca, bilo kao žene, bilo kao robinje, vrijede bez obzira na fizičko očinstvo, kao "njegova" djeca, ukoliko on to želi, isto kao što se mladunčad njegove stoke smatra njegovom stokom. Pored davanja u najam (*mancipium*¹⁹) i u zalog djece i žena, kupovina tuđe i prodaja vlastite djece česta je pojava i u razvijenim kulturama. One su upravo prvobitan oblik uspostavljanja ravnoteže između radne snage i potrebe za radom između različitih kućnih zajednica. Još se u babilonskim kontraktima može naći da slobodan čovjek sklapa "ugovor o radu" tako što sebe prodaje u vremenski ograničeno ropstvo. Pored toga kupovina djece služi drugim specijalno religijskim ciljevima (osiguranje žrtava mrtvima) i predstavlja preteču "usvojenja".

¹⁹ *mancipium* lat. u rimsko doba vlast nad slobodnim osobama koje je njihov *pater familias* (u najstarije doba trajno, a kasnije samo privremeno) nekom drugom *pater familias*. Ustupljena osoba nije gubila slobodu ni rimska građanska prava, ali je bila znatno ograničena u svojim poslovnim i pravnim sposobnostima, jer je sve što je stjecala stjecala za novog gospodara.

Unutar kućanstva razvilo se socijalno diferenciranje čim je ropstvo nastalo kao regularna institucija, a krvna veza postala stvarna. Tada se počelo razlikovati između djece kao slobodnih podčinjenih osoba ("liberi") i djece kao robova. Dakako samovolja vlastodržca je ostala jača od takvog razlikovanja. O tome, tko će biti njegovo dijete, odlučivao je on sam. On je u rimskom pravu još u historijsko doba, mogao u načelu svoga roba testamentom odrediti za nasljednika (*liber et heres esto*²⁰), a svoje dijete prodati kao roba. Ali ukoliko se to nije događalo, roba su od djeteta iz kućanstva razlikovali izgledi ovog potonjeg da i samo postane poglavar kućanstva. No poglavaru je ova moć u većini slučajeva uskraćivana ili ograničavana. Tamo gdje su postojala sakralna ograničenja moći raspolaganja i ograničenja koja je najprije u vojnom interesu stvarala politička vlast, ona su donekle ili u potpunosti vrijedila samo za djecu. Međutim, ta ograničenja su tek postupno postala čvrsta. Objektivna osnova pripadnosti posvuda je čisto činjenična trajna zajednica stanovanja, hrane, pića, i svakodnevnih potrošnih dobara. Tako je primjerice u Arabiji prije Muhameda. Tome odgovora i terminologija nekih helenskih prava historijskog doba, kao i većina patrijarhalnih pravnih poredaka. Da li je nositelj kućne vlasti mogla biti žena, ili je to postajao najstariji ili pak (kao što je to ponekad bio slučaj u velikim ruskim obiteljima) ekonomski najpoduzetniji sin - moglo je biti na različite načine regulirano i zavisilo je od mnogobrojnih ekonomskih, političkih i religijskih uvjeta. To isto vrijedi i za pitanje da li je kućna vlast ograničena heteronomnim pravilima, i to kojim pravilima, ili to, kao u Rimu i Kini, u pravilu nije bio slučaj. Ukoliko su postojala takva heteronomna ograničenja, mogla su biti sankcionirana kaznenim i privatnim pravom, kako je danas slučaj, ili samo sakralnim pravom, kakav je slučaj u Rimu, ili pak samo "običajem" kao stoje prvotno posvuda bio slučaj. Nemotivirana povreda običaja izazivala je nezadovoljstvo onih koji se pokoravaju te socijalno neodobravanje. To je bila djelotvorna zaštita. Jer, konačno, sve unutar ove strukture utvrđeno je osnovnom moći "tradicije", vjerom u neprikosnovenost

²⁰ *liber et heres esto* lat. " neka bude slobodan i /neka bude/ baštinik" ritualna pravna formula kojom je rimski građanin svoga roba mogao odrediti baštinikom, darujući mu pri tome i slobodu (čime je ovaj postajao oslobođenik, *libertus*)

Vlast i politika

onoga "vječno postojećeg". Postavka Talmuda: "Čovjek ne smije nikada mijenjati običaj", osim što se u svojoj praktičnoj djelotvornosti temelji na moći običaja kao takvog, uvjetovanoj unutarnjim "stavom", prvobitno se temelji i na strahu od neodređenih magijskih kazni kojima bi samog inovatora, a i društvenu zajednicu koja njegovo djelo odobrava, mogli kazniti duhovi čiji su interesi time na neki način pogođeni. To se onda razvojem koncepcije o Bogu zamjenjuje vjerovanjem da su bogovi kao normu postavili ono što je tradicionalno i da će ga stoga štititi kao nešto sveto. Poštivanje tradicije i poštivanje osoba gospodara bili su dva temeljna elementa autoriteta. Moć prvih motiva koji obvezuju i gospodare koristila je formalno obespravljenim podčinjenim osobama, npr. robovima čiji je položaj stoga unutar tradicionalno vezanog patrijarhalizma Istoka bio bitno bolje zaštićen nego tamo gdje su robovi postali objektom racionalnog iskorištavanja bez spomenutih ograničenja, kao što je primjerice bio slučaj na plantažama Kartage i Rima.

Patrijarhalna vlast nije jedini autoritet koji počiva na svetosti tradicije. Pored nje, kao samostalan oblik tradicionalnog autoriteta tu je i vlast honorata o čijim smo osobinama već govorili, a govorit ćemo opet. Ona postoji posvuda gdje društveni ugled ("prestiž") unutar nekog kruga postaje osnovom pozicije moći s koje se raspolaze autoritarnom naredbodavnom vlašću. Ono što je razlikuje od patrijarhalne vlasti je odsustvo onih specifičnih odnosa osobnog poštovanja - poštovanja od strane djeteta i sluge koji su vezani za pripadnost nekom kućanstvu, nekoj patrimonijalnoj grupi ili grupi kojom gospodari vlasnik zemlje ili vlasnik ljudi. Specifičan autoritet honorata (pogotovo onoga koji se u krugu susjeda izdvaja imanjem, obrazovnim kvalifikacijama ili načinom života) upravo se stoga ne zasniva na poštovanju od strane djeteta ili sluge nego na "ugledu". Mi ćemo se načelno pridržavati ove razlike, iako, naravno, ni ovdje prijelazi nisu strogo određeni. Osnova, kvaliteta i dalekosežnost autoriteta "honorata" međusobno se jako razlikuju. O tome će biti govora u nekoj pogodnijoj prilici. Za sada ćemo govoriti samo o patrijarhalnoj vlasti kao formalno najdosljednijem strukturnom obliku autoriteta zasnovanog na svetosti tradicije. U potpuno čistom obliku, kućnaje vlast barem pravno neograničena i u slučaju smrti starog gospodara

kuće ili u slučaju neke druge mogućnosti napuštanja te funkcije. Ista takva neograničena vlast prelazi na gospodara kuće koji jednostavno nasljeđuje, primjerice i pravo na seksualno korištenje žena svoga prethodnika (eventualno čak i svoga oca). Postoje primjeri usporednog postojanja više nositelja kućne vlasti koji jedan drugome konkuriraju autoritetom. Naravno, takvi primjeri su rijetki. Događa se i to da je kućna vlast podijeljena. Npr. pojavljuje se samostalan autoritativan položaj majke obitelji pored normalno nadređenog autoriteta. Tamo gdje je takav položaj postojao, on je bio povezan s najstarijom tipičnom podjelom rada - podjelom rada između spolova. Ženske poglavice, kakve primjerice nalazimo među indijanskim sahemima, i ženske dopoglavice, što nije bila rijetka pojava (kao npr. Lukakescha u carstvu Muata Jamvo) sa samostalnim autoritetom na svom području, pojavljuju se većinom (iako ne uvijek) zahvaljujući historijskoj funkciji žena kao najstarijih nositelja stvarne "privrede": tj. stalne brige za pripremanje hrane i prehrambenim dobrima koja se dobivaju obradom zemlje. Ili je takav položaj žena posljedica toga potpunog odvajanja od kuće muškaraca sposobnih za oružje, što je bilo uvjetovano određenim vrstama vojne organizacije.

Govoreći o kućnoj zajednici vidjeli smo ranije kako je njen prvobitni komunizam sve više ograničavan kako na seksualnom tako i na ekonomskom području. Njeno "zatvaranje prema unutra" napredovalo je sve više, a racionalno "poduzeće" razvijalo se iz kućanstva čiji je cilj bila kapitalistička dobit. U tom kontekstu princip "računanja" i čvrstog udjela postajao je sve širi, dok su žena, djeca i robovi dobivali osobna prava i prava na vlastitu imovinu. To su sve bila ograničenja potpune kućne vlasti. Kao suprotnost razvoju kapitalističkog "poduzeća", koje je nastalo iz privrede kućanstva, a čiji je cilj bio dobit i koje se iz nje izdvojilo, upoznali smo općeprivredni oblik unutarnje podjele kućanstva: "*oikos*²¹". Sada ćemo ovdje razmatrati onaj oblik strukture vlasti koji je izrastao na tlu *oikosa*, a time i na tlu podjeljene kućne vlasti: patrimonijalnu vlast.

Prije svega, do decentralizacije kućne zajednice dolazi isključivo onda kada gospodar postavlja podređene osobe (a i mlađe članove kućanstva) s njihovim pokućstvom i obitelji na parcelama svog posjeda

²¹ *oikos* grč. "kuća, dom, gospodarstvo"

Vlast i politika

te im daje stoku (odlatle: *peculium*²²) i inventar. Upravo ovaj najjednostavniji oblik razvoja *oikosa* neizbježno je vodio slabljenju potpune kućne vlasti. Kako se podruštvljenje, udruživanje poglavara kuće sa članovima kuće prvobitno nije odvijalo na osnovi obvezujućih ugovora, unutrašnji i vanjski odnosi između gospodara i podčinjenih regulirali su se i u ovom slučaju samo prema interesima gospodara i unutrašnje strukture odnosa vlasti - izmjena zakonskog sadržaja očeve vlasti putem ugovora još i danas je u svim kulturnim državama pravno nemoguća. Sam ovaj odnos zavisnosti ostao je odnos poštovanja i vjernosti. Ali iz odnosa koji se zasniva na takvoj osnovi bez obzira da li on najprije predstavlja neku čisto jednostranu vlast, razvija se uvijek zahtjev podčinjenih za reciprocitetom. I taj zahtjev po "prirodi stvari" dobiva kao "običaj" društveno priznanje. Jer dok bič fizičke prinude garantira učinak roba iz vojarne, a prijetnja mogućeg izostanka nadnice kao i prijetnja nezaposlenost garantiraju učinak "slobodnog radnika", te dok je kupljenog roba moguće relativno jeftino zamijeniti (inače se uopće ne isplati njegovo korištenje), a zamjena "slobodnog radnika" uopće ništa ne košta, dokle god postoje drugi voljni za rad, dotle je gospodar u slučaju decentraliziranog korištenja pripadnika svog kućanstva u velikoj mjeri upućen na njihovo dragovoljno ispunjenje obveza i na održanje njihove sposobnosti da daju namete. Dakle i gospodar "duguje" podčinjenom nešto, doduše ne pravno već na temelju običaja. Prije svega,uguje već u vlastitom interesu zaštitu od vanjske opasnosti i pomoć u nevolji, pored toga i "ljudsko" ophođenje, a posebno "uobičajeno" ograničenje korištenja njegovih radnih sposobnosti. Na tlu vlasti koja nije usmjerena ka stjecanju novca nego pokriću vlastitih potreba gospodara takvo ograničavanje iskorištavanja bez povrede interesa gospodara posebno je moguće stoga što se u nedostatku kvalitativnog, u principu neograničenog razvoja potreba, njegovi zahtjevi samo kvantitativno razlikuju od zahtjeva podređenih. A to ograničenje gospodaru je pozitivno korisno. Jer od raspoloženja i uvjerenja podanika uveliko ovise ne samo sigurnost njegove vladavine nego i njeni prihodi. Podređeni je dužan prema običaju pružiti gospodaru pomoć svim sredstvima koja su mu na raspolaganju. Ova obveza je ekonomski

²² *peculium* lat. "imovina", osobna imovina kojom ne raspolaže *pater familias*; termin je povezan s pojmom/jecus, stoka, jer je najveća vrijednost takve imovine mogla biti u stoci.

neograničena u izvanrednim slučajevima, primjerice u slučaju oslobađanja od dugova, opremanja kćeri za udaju, oslobađanja iz zarobljeništva itd. Osobno neograničena je obveza podanika na pomoć u slučaju rata i neprijateljstava. On služi kao paž, vozač kola, štitonoša, pratnja - tako je bilo u viteškim vojskama srednjega vijeka i u teško naoružanim vojskama hoplita u antičko doba - ili kao privatni potpuno opremljeni ratnik gospodara. Ovaj posljednji slučaj vrijedio je i za rimske klijente s *precarium*-om²³: odnosom koji je u svako vrijeme mogao biti opozvan i koji je po funkciji vjerojatno bio sličan vazalskom odnosu. To je važilo za zakupce parcela (*colom*²⁴) još u vrijeme građanskih ratova. Naravno, isto tako i za kmetove vlastele i samostana u srednjem vijeku. Isto su tako i vojske faraona, istočnjačkih kraljeva i velike vlastele bile ne malim dijelom patrimonijalno regrutirane iz njihovih kolona i bile opremane i hranjene iz kućanstva gospodara. Povremeno, posebice za službu u mornarici, ali ne samo za nju, u vojsku su pozivani robovi koji su u antičko doba na Istoku nosili oznaku o pripadnosti gospodaru. Inače, kmet služi prema potrebi i procjeni gospodara, daje počasne poklone, namete, a u stvarnosti sve to čini u skladu s ustaljenim običajem. Naravno, pravno gospodaru ostaje na slobodu da ga po svojoj volji udalji s posjeda, a i po običaju se prvobitno smatralo razumljivim da gospodar raspolaze po svojoj volji osobama i dobrima koji ostaju nakon smrti kmeta. Ovaj ćemo poseban slučaj patrijarhalne strukture vlasti: kućnu vlast decentraliziranu tako što sinovi ili drugi zavisni članovi kućanstva dobivaju zemlju, a eventualno i inventar, nazvati "patrimonijalnom" vlašću.

Sve što u stalnosti i čisto stvarnom ograničenju samovolje gospodara urasta u patrimonijalne odnose, nastaje putem čisto faktičkog utjecaja navike. Na to se onda nadovezuje moć - "sveta" moć tradicije. Pored posvuda jakog i stvarnog otpora svemu neuobičajenom kao takvom, eventualnom pokušaju poglavara kućanstva da uvede neke novine protivi se neodobrovanje njegove

²³ *precarium* lat. "opozivo, opoziva stvar", pravni postupak prepuštanja stvari na besplatnu uporabu do opoziva; u vezi s pojmom *prex*, molba

²⁴ *coloni* lat. "koloni, zakupnici", naseljenici, zakupnici i obrađivači tuđeg zemljišta koji su njegovu gospodaru bili obvezni na različita davanja. Malo se pomalo njihov položaj iz posve slobodnih ljudi pretvara u, faktički, poluslobodne ljude, koji nisu više smjeli napuštati zemlju koju su obrađivali.

okoline i strah od religioznih sila koje posvuda štite tradiciju i odnose poštovanja. Napokon, ali ne i na posljednjem mjestu, tu je i njegov opravdani strah da bi se svako snažno uzdrnavanje tradicionalnog osjećaja poštovanja nemotiviranim i nepravednim ulaženjem u tradicionalnu podjelu dužnosti i prava, moglo teško osvetiti njegovim vlastitim interesima, a posebice njegovim ekonomskim interesima. Jer usprkos svoj svemoći nad zavisnim pojedincem i ovdje se pojavljuje nemoć u odnosu na cjelinu. Tako se gotovo posvuda stvorio pravno labilan ali faktički vrlo stabilan poredak koji područje gospodareve samovolje i milosti sužava u korist onoga tradicionalno obveznog. Gospodar se može osjetiti potaknutim da ovaj tradicionalni poredak pretvori u oblik dvorskog i službenog poretka, po uzoru na poretke rada u modernim tvornicama, samo što te racionalno stvorene tvorevine služe racionalnim ciljevima, a spomenuti poreci, naprotiv, svoju obvezujuću moć crpe upravo iz toga što ne pitaju za buduće ciljeve nego za ono što postoji oduvijek. Naravno, obznanjeni poredak ne može gospodara pravno obvezivati. Ali ako je on, zbog nepregledne veličine svoga posjeda danog u zakup svojim podčinjenima, zbog raštrkanog položaja ili zbog kontinuirane vojno-političke angažiranosti, posebno jako upućen na dobru volju onih od kojih ubire prihode, može se u vezi s ovakvim porecima stvoriti zadrugarsko pravo koje onda razvija jako faktičko vezivanje gospodara za njegove vlastite naredbe. Jer svaki takav poredak čini od osoba koje imaju zajedničke interese osobe s jednakim pravima (svejedno da li u jurističkom smislu), te time povećava njihovo znanje o zajedničkom karakteru njihovih interesa, a time i njihovu sklonost i sposobnost za spoznavanje tih interesa i vodi k tome da podčinjeni sada u cjelini istupaju protiv gospodara. Najprije samo povremeno, a zatim i redovno kao zatvorena jedinica. To je isto tako posljedica "*leges-a*"²⁵ (= "statuta", a ne "zakona") koji su posebice donošeni u doba Hadrijana za carske domene, kao i "dvorskih prava" u srednjem

²⁵ *leges* lat. "pravila, propisi, zakoni", skup pravnih pravila koje po određenom postupku donose za to nadležna zakonodavna tijela. Rimski zakoni nisu tretirali šira područja pravnih poslova, već uže probleme, pa čak i pojedinačne slučajeve. Nakon upostave dominata *leges* postaju sve više domenom careva, pa se gotovo izjednačuju s carskim konstitucijama.

vijeku. U slučaju dosljednog razvoja zbirka običaja ("*Weistum*"²⁶) "dvorskog suda" uz sudjelovanje zavisnih osoba na imanju, postaje izvorom autentičnih interpretacija poretka. Sada postoji neka vrsta "ustava" - samo što ustav u modernom smislu služi stvaranju uvijek novih zakona i podjeli moći između birokracije u slučaju ciljanog reguliranja društvenih odnosa, dok "*Weistümer*" naprotiv služi tumačenju tradicije kao takve. Ne samo taj tu i tamo završeni razvoj, nego i rane faze stereotipiziranja patrimonijalnih odnosa preko tradicije značile su izuzetno razbijanje čistog patrijarhalizma. Nastala je jedna specifična tvorevina vlasti strogo vezana za tradiciju - zemljoposjednička vlastela - koja je čvrstim vezama koje se ne mogu jednostrano raskinuti povezivala gospodara i zavisne osobe na imanju. Mi na ovom mjestu nećemo dalje pratiti sudbinu ove značajne institucije raširene po cijelom svijetu.

Patrimonijalni odnosi vlasti imali su kao temelj političkih tvorevina izvanredno značenje. Egipat se u stvari pojavljuje, kao što ćemo vidjeti, gotovo kao jedini ogromni *oikos* kojim je faraon patrimonijalno vladao. Egipatska uprava je stalno zadržavala odlike privrede *oikosa*, a Rimljani su tu zemlju u suštini tretirali kao ogromnu carsku domenu. Država Inka, a pogotovo država jezuita u Paragvaju bile su izrazito tvorevine zasnovane na tlaci. Ali posjedi vladara kojima se upravlja direktno u obliku vlastelinstva čine redovno samo jedan dio područja njegove političke moći koje obuhvaća i druga područja što se ne smatraju direktno domenom vladara, već područjima kojima on samo politički vlada. Ali i stvarna politička vlast sultana na Istoku, srednjovjekovnih kneževa i vladara na Dalekom Istoku grupirala se oko ovih velikih patrimonijalnih domena. U ovim posljednjim slučajevima politička je tvorevina kao cjelina u stvari približno identična ogromnom vlastelinskom posjedu.

O upravi ovih domena jasnu sliku daju prije svega propisi iz doba Karolinga, zatim sačuvani poreci carskih domena Rima. Bliskoistočne i helenističke tvorevine vlasti obuhvaćale su u velikim razmjerima dijelove područja u kojima je stanovništvo bilo zavisno od monarha ili je predstavljalo njegove osobne kmetove kojima se upravljalo iz monarhovog kućanstva isto kao što se upravljalo domenama.

²⁶ *Weistum*, staronjem. zbirka običajnih propisa popraćena tumačenjima.

Vlast i politika

O patrimonijalnoj državnoj tvorevini možemo govoriti onda kada monarh organizira svoju političku moć, dakle svoju nedominijalnu vlast nad ekstrapatrimonijalnim područjima i ljudima, političkim podanicima, uz primjenu političke sile protiv podređenih, u načelu isto onako kao što obavlja svoju kućnu vlast. Većina svih velikih carstava na kontinentu imala je, sve do početka novog doba, a i u novom dobu, prilično jako izražen patrimonijalni karakter.

Patrimonijalna uprava prvobitno je bila prilagođena čisto osobnim, prije svega privatnim potrebama gospodarevog kućanstva. Stjecanje "političke" vlasti, tj. vlasti jednog poglavara kućanstva nad drugim poglavarima koji nisu podređeni njegovoj kućnoj vlasti, dovodi do pripajanja odnosa političke vlasti kućnoj vlasti, s tim da se oni, sociološki gledano, međusobno razlikuju samo prema stupnju i sadržaju, a ne prema strukturi. Sadržaj političke vlasti zavisi od različitih uvjeta. Dva oblika političke vlasti specifična za našu predodžbu - vojnu i sudsku vlast - gospodar obnaša potpuno neograničeno nad onima koji su mu patrimonijalno podčinjeni kao sastavni dio kućne vlasti. "Sudska vlast" poglavara nad onima koji nisu podređeni članovi kućanstva ima, zapravo, u svim epohama seljačkih zajednica samo karakter izborne sudske vlasti. Odsustvo autokratskog autoriteta koji primjenjuje sredstva prinude, predstavlja na ovom području najjasniju razliku između "čisto" političke vlasti i kućne vlasti. Međutim, jačanjem pozicije moći nositelj sudske vlasti stremi putem uzurpiranja vlasti sve izraženijem suverenom položaju, sve do praktički često potpunog izjednačenja s u principu neograničenom sudskom vlašću poglavara kućanstva. Posebnu političku "vojnu vlast" nad onima koji ne pripadaju kućanstvu, ili, u slučaju rodbinskih razmirica, nad članovima grupe srodnika, rana povijest poznaje samo u obliku povremenih udruživanja zbog pljačkaškog pohoda ili obrane od takvog pohoda. Normalno, tada se svi pokoravaju jednom *ad hoc* izabranom ili pobunjenom vođi, o čijoj ćemo strukturi vlasti kasnije raspravljati. Trajna vojna vlast političkog patrimonijalnog gospodara postaje onda isto tako samo sila za mobiliziranje politički podređenih koja se od patrimonijalne obveze služenja u vojsci razlikuje samo po svom stupnju. Sama politička tvorevina kojom se patrimonijalno upravlja kao najosobitiju dužnost podčinjenih prema političkom gospodaru poznaje dužnost da se gospodara prije svega čisto materijalno opskrbljuje. To opskrbljivanje je najprije bilo u obliku

počasnih poklona i pomoći u posebnim slučajevima, što odgovara političkom "povremenom djelovanju". Sa sve većim kontinuitetom i sve većom racionalizacijom političke vlasti gospodara, obujam tih obveza postaje sve veći i sve sličniji patrimonijalnim obvezama. Zbog toga se u srednjem vijeku često može vrlo teško razlikovati potječu li obveze iz političke ili patrimonijalne vlasti. Ovo opskrbljivanje gospodara se u klasičnom obliku vrši u svim velikim državama upućenim na naturalnu privredu - u državama antike, Aziji i srednjem vijeku - tako što su potrebe gospodara i njegovog dvora u hrani, odjeći, naoružanju, kao i druge potrebe, raspoređene na pojedine dijelove vladarevog teritorija kao davanja u naturi, a dvor su morali uzdržavati podanici područja na kojem se on nalazio. Opća privreda koja računa na usluge i davanja u naturi, primarni je oblik podmirivanja potreba patrimonijalnih političkih tvorevina. Ekonomski učinak ilustrira poznata nam razlika između načina izdržavanja perzijskog dvora - koje je značilo teška opterećenja za grad u kojem je boravio kralj - i novčanoprivrednog izdržavanja dvora u Heladi koje je predstavljalo izvor prihoda. S razvojem trgovine i novčane privrede i iz načina podmirivanja potreba patrimonijalnog vladara u obliku *oikosa*, mogao je izrasti monopolizam usmjeren ka stjecanju dobiti. Isti takav je u velikoj mjeri bio slučaj u Egiptu gdje se još u periodu rane naturalne privrede i sam faraon bavio trgovinom za vlastiti račun. Međutim, tek u doba Ptolomeja, a u pravom smislu tek u vrijeme vladavine Rimljana, uveden je, pored bezbrojnih novčanih poreza i sistem najrazličitijih monopola koji su stupili na mjesto starog liturgijskog podmirivanja potreba iz vremena kada je prevladavala naturalna privreda. Jer racionalizacijom financija, patrimonijalizam nezamjetno skreće na put racionalne birokratske uprave s reguliranim sistemom novčanih nameta. Dok je stara karakteristika "slobode" bila nepostojanje obveze redovitog davanja nameta, obveze koja je proizlazila samo iz patrimonijalnih odnosa, kao i dragovoljnog pružanja usluga vladaru, dotle u slučaju potpunog razvoja suverene vlasti, i "slobodni" tj. podanici koji nisu podvrgnuti patrimonijalnoj vlasti gospodara moraju, time što daju liturgijske usluge i plaćaju porez, podmirivati i troškove njegovih sukoba i reprezentacije. Razlika između ovih dviju kategorija izražava se onda redovno samo u užem i strožem ograničenju tih usluga i u izvjesnim pravnim garancijama za "slobodne", tj. samo političke podanike.

Koje usluge vladar može zahtijevati od ekstrapatrimonijalno, dakle od politički podčinjenih, zavisi od njegove moći nad njima. Dakle, zavisi od prestiža njegovog položaja i od sposobnosti njegovog aparata. Ali to je uvijek i u priličnoj mjeri povezano s tradicijom. Vladar se može odvažiti tražiti neobične i nove usluge samo u povoljnim uvjetima. Posebice onda kad uza sebe ima vojne trupe kojima može raspolagati neovisno o dobroj volji podanika....

...Konačno, odlučujući razlog što određuje stupanj "patrimonijalnog" karaktera vladareve vojske, tj. razlog koji određuje koliko je to čisto osobna vojska vladara te koliko mu stoji na raspolaganju i protiv vlastitih politički podčinjenih članova, određenje prije svega čisto ekonomskim čimbenicima - sposobnošću ekipiranja i opskrbljivanja vojske iz vladarevih zaliha i prihoda. Što su ovi čimbenici izraženiji, to se bezuvjetnije u njegovim rukama nalazi vojska koja je, u ovom slučaju, bez vladara nesposobna za bilo kakvu akciju i koja je cijelom svojom egzistencijom upućena na njega i njegov nevojni službenički aparat. Normalno, pri tom su postojali mnogostruki prijelazi između jedne takve čisto patrimony aine vojske i oblika vojske koji su se zasnivali na samoopremanju i samoopskrbljivanju. Davanje zemlje u feud predstavlja, kao što ćemo vidjeti, jedan oblik prebacivanja troškova opremanja i uzdržavanja sa gospodara na samog vojnika. No s druge strane, to predstavlja u određenim okolnostima osjetno slabljenje njegove moći naređivanja.

Međutim, politička vlast patrimonijalnog vladara gotovo nigdje se ne zasniva na strahu od njegove patrimonijalne vojne moći. Upravo tamo gdje je to uglavnom bio slučaj, posljedica je bila daje on sam postajao sa svoje strane toliko zavisn od vojske da su se vojnici, u slučaju smrti gospodara, u slučaju izgubljenih ratova kao i u sličnim slučajevima, jednostavno razilazili ili čak direktno pobunjavali, postavljali i smjenjivali dinastije. Njih su gospodari stalno morali nanovo pridobivati darovima i obećanjima o visokim plaćama ili su pak tim sredstvima bili udaljavani od svog vladara. Primjerice je to u Rimskom carstvu bila posljedica severskog militarizma, a u orijentalnom sultanizmu redovna pojava. Posljedica toga je bio iznenadni slom patrimonijalne vlasti i njen isto tako iznenadni ponovni nastanak, dakle snažna labilnost grupa na vlasti. Ovo je u najvećem stupnju

bila sudbina vladara u klasičnom području patrimonijalne vojske - na Bliskom istoku koji je istovremeno bio i klasično područje "sultanizma". Dakle, "politički podanik" je ovdje osoba koju je, u ovom smislu, "legitimno" podredio patrimonijalni vladar. Njegov položaj se razlikuje od položaja slobodnih članova vojnih zajednica i zajednica u kojima članovi zajedno donose sudske odluke po tome što je dužan plaćati porez i pružati usluge u političke svrhe. Od položaja kmeta patrimonijalnog gospodara nad ljudima, položaj "političkog podanika" razlikuje se prije svega po tome što je "podanik" barem načelno imao pravo promjene mjesta boravka, pravo koje je dijelio sa slobodnom osobom koja je bila zavisna od gospodara nad zemljom ali ne i od gospodara nad ljudima. Ta se razlika zatim ogledala u tome što su njegove usluge i porezi u principu tradicionalni, dakle strogo odmjereni, nalik zavisnim osobama na vlastelinskim imanjima. Ali i od jednih i od drugih razlikuje se po tome što može slobodno raspolagati svojom imovinom, dok se od slobodne osobe zavisne o vlastelinskim imanjima razlikuje i svojim zemljišnim posjedom u onom obujmu u kojem to dozvoljava vladajući poredak. Naime, on može nasljeđivati imovinu u skladu s općim pravilima i može se ženiti ne tražeći pristanak gospodara, a zaštitu svojih prava ne traži od vlastelinovog činovnika nego od jednoga od različitih sudova, ukoliko ne posegne za samopomoći putem borbe, a na što ima pravo ako sveopćim aktom o miru nisu zabranjena takva neprijateljstva. Jer u načelu on ima pravo, a time i obvezu na vlastito oružje. No, ta obveza ovdje postaje obveza na odazivanje vladarevom pozivu na oružje. Usprkos pretežnom značenju koji je u početku pridavan vazalskoj, a kasnije najamničkoj vojsci, engleski kraljevi stavljaju u dužnost političkim podanicima da sami posjeduju oružje i da se sami opremaju (što je bilo određeno prema veličini njihove imovine). I kod pobunjenih njemačkih seljaka 16. stoljeća još je tradicionalno vlastito posjedovanje oružja igralo izvjesnu ulogu. No, ta "milicija" pukih političkih podanika bila je u načelu na raspolaganju samo za tradicionalne svrhe - za obranu zemlje, ali ne i za proizvoljne razmirice patrimonijalnih vladara. I profesionalna i patrimonijalna vojska vladara mogla je - iako je po formi bila najamna vojska - po karakteru nalikovati milicijskom pozivu - ako je stvarno regrutirana iz redova podanika - s druge strane

Vlast i politika

milicija podanika mogla je povremeno nalikovati profesionalnoj vojsci. U bitkama u stogodišnjem ratu sudjelovali su, pored vitezova, i engleski *Yeomen*²⁷ koje su činili slobodni seljaci, a mnoge vojske patrimonijalnih vladara zauzimale su sredinu između patrimonijalne i mobilizirane vojske. Ali što su više te oružane snage bile mobilizirana vojska, a manje specifično patrimonijalna vlastita vladareva vojska, to je vladar bio strože ograničen u načinu njihove upotrebe. Utoliko je on, prije svega indirektno, bio više vezan za tradiciju u svojoj političkoj moći u odnosu na podanike. Jer mobilizirana vojska ne bi mu pod svaku cijenu pružala potporu u povredi tradicije. Stoga, povijesno nije bilo svejedno što je engleska *militia*²⁸ bila nešto drugo nego patrimonijalna kraljeva vojska, te stoje, naprotiv počivala na pravu slobodnih ljudi na oružje. Ta *militia* je dobrim dijelom bila vojni nositelj velike revolucije protiv poreznih zahtjeva Stuarda koji su povređivali tradiciju, a oko vlasti nad *militiom* vodili su se i pregovori Karla I. s pobjedničkim parlamentom. No, to je pitanje ostalo nerazriješeno.

Ipak, u pravilu je politički patrimonijalni gospodar povezan s podređenom zajednicom zasnovanom na sporazumu, koja postoji nezavisno od samostalne patrimonijalne vojne sile i koja se zasniva na uvjerenju da tradicionalno obnašana suverena vlast predstavlja legitimno pravo gospodara.

Obveza na tlaku kao i porezne obveze podanika, uvjetovane političkom vlašću, bile su nasuprot obvezama u odnosima zavisnosti od vlastelinske zemlje i osobne zavisnosti od gospodara nad ljudima redovno ne samo kvantitativno tradicijom jasnije i strože ograničene nego su od tih obveza i pravno odjeljivane. U Engleskoj su primjerice "*Trinoda necessitas*"²⁹ 1) gradnja utvrda, 2) gradnja puteva i mostova, 3) nameti za vojsku padali na teret posjeda slobodnih ljudi kao takvih nasuprot kmetovima. U južnoj i zapadnoj Njemačkoj još je u 18. stoljeću odvojena obveza na tlaku gospodaru od obveza koje proizlaze iz osobne zavisnosti od gospodara nad ljudima. Ona je - nakon pretvaranja odnosa osobne zavisnosti u pravo na rentu - uopće

²⁷ *Yeomen* engl. pripadnici nižeg plemstva porijeklom seljaci ili sluge u plemićkim domaćinstvima.

²⁸ *militia* lat. "vojna služba, vojevanje, vojska"

²⁹ *trinoda necessitas* lat. "trostruka obveza, obveza od tri čvrsto spojena dijela"

ostala jedina postojeća osobna obveza. No, obveze slobodnog čovjeka vezane su svuda za tradiciju. Porezi koje je gospodar nametnuo nasuprot tradiciji na osnovi posebne naredbe kojoj su se podanici pokoravali s posebnim sporazumom ili bez njega, često su zadržavali u svom imenu znak svoga neobičnog porijekla. Ali naravno, patrimonijalna vlast sama po sebi stremljeva na neograničenom podčinjavanju gospodarevoj vlasti, kako ekstrapatrimonijalnih političkih podanika tako i patrimonijalnih podanika, te da sve odnose vlasti uzima kao osobni posjed gospodara koji odgovara njegovoj kućnoj vlasti i imovini. Uspjeh u tome u cjelini je zavisio od pozicija moći i, izuzev gospodareve vlastite vojne moći, prije svega od vrste i moći određenih religioznih utjecaja. Graničan slučaj u ovom pogledu predstavljalo je Novo carstvo u Egiptu i carstvo Ptolomeja gdje je razlika između kraljevih kolona i slobodnih zemljoposjednika, između kraljevih domena i ostalog zemljišta, gotovo nestala.

Način na koji patrimonijalni vladar sebi osigurava usluge podanika, i pored onih odlika koje su karakteristične i za druge oblike vlasti, također pokazuje neke posebnosti. Liturgijsko podmirenje političkih i ekonomskih potreba gospodara nije svojstveno isključivo patrimonijalnoj vladavini, ali je vjerojatno u njoj najviše razvijeno. Oblik i učinak tog podmirenja potreba mogu biti različiti. Nas ovdje zanimaju oni oblici udruživanja podanika koji imaju izvor u liturgijskom podmirenju potreba. Liturgijska organizacija podmirenja potreba za gospodara uvijek znači osiguranje ispunjenja obveza stvaranjem heteronomnih ili često heterocefalnih grupa koje su odgovorne za te obveze. Kao što srodnička grupa odgovara za krivnju svojih članova tako sada ove grupe jamče gospodaru za obveze svih svojih članova. Primjerice, kod Anglosaksonaca su grupe srodnika bile stvarno najstarije grupe koje je vladar smatrao odgovornima. One su mu bile dužne jamčiti poslušnost svojih članova. Pored toga, za političke i ekonomske obveze pojedinaca, pojavljuje se i solidarno jamstvo članova seoske zajednice. Ranije smo vidjeli da posljedica toga može biti nasljedno vezivanje seljaka za selo i da je pravo pojedinca na udio u zemljišnom posjedu moglo time postati obveza na sudjelovanje u izvlačenju prinosa sa zemlje, a sve u interesu nameta koji se duguju gospodaru.

Najradikalniji oblik liturgijskog osiguranja potreba je prenošenja tog oblika nasljedne vezanosti seljaka za njegove funkcije na druge profesionalne grupe: nametanje jamstva cehovima, gildama i drugim profesionalnim udruženjima, koje je gospodar stvorio ili priznao kao legalne i pretvarao u obvezne, da će njihovi pripadnici biti podvrgnuti specifičnoj tlaci ili davati određene namete. Kao naknadu za to, a prije svega u interesu održanja sposobnosti podanika da plaćaju namete, gospodar je običavao monopolizirati dotične obrte za članove ovih grupa, a osobu i posjed pojedinca i njegovog nasljednika vezati za članstvo u grupi. Tako zagarantirane obveze mogu biti, kako usluge u području dotičnog specifičnog obrta - npr. nabava i popravak ratnog materijala, tako i druge usluge, npr. uobičajena vojna ili porezna davanja. Povremeno se pretpostavljalo da su, također, indijske kaste barem djelomično liturgijskog porijekla. Međutim, za to nema dovoljno dokaza. Isto je tako dosta dvojbeno koliko je upotreba cehova ranoga srednjeg vijeka za vojne i druge političke ili specifične usluge, kao i njihovo konstituiranje kao oficijat, bilo zaista bitan čimbenik univerzalnog širenja cehovskog sistema. U prvom slučaju, pored rasnih razlika, primarne su bile zasigurno magijsko-religijske i staleške razlike, a u ovom posljednjem slučaju sloboda udruživanja. Pored toga, grupa sa liturgijskim obvezama bila je opća raširena pojava, doduše ni u kom slučaju samo pod patrimonijalnom vlašću, iako je upravo tu provođena s najbezobzirnijom konzekventnošću. Jer patrimonijalnoj vlasti je posebno blisko shvaćanje da je podanik biće koje postoji za gospodara i za podmirivanje njegovih potreba, a otuda i shvaćanje da značaj njegove profesionalne ekonomske djelatnosti za sposobnost odgovarajućih liturgijskih usluga gospodaru predstavlja *ratio*³⁰ njegove egzistencije. Liturgijsko podmirivanje potreba prevladavalo je naročito na Istoku, u Egiptu i djelomično u helenističkom svijetu, zatim u kasnom rimskom i bizantskom carstvu. Manje konsekventne provedbe nalazimo na Zapadu, a one su primjerice u povijesti engleske uprave igrale značajnu ulogu. Liturgijsko povezivanje ovdje obično nije znatno sputavalo osobu nego se u biti odnosilo na posjed, pogotovo zemljišni posjed. Ono što im je zajedničko s istočnjačkim liturgijama je postojanje prinudne grupe sa

³⁰ *ratio* lat. "razlog, račun"

solidarnim jamstvom za obveze svih pojedinaca, s jedne strane, i barem faktička povezanost s monopolističkim položajem s druge strane. Tu spada, prije svega, institucija jamstva mira (u Engleskoj "*frank-pledge*"³¹): prisilno kolektivno jamstvo susjeda za dobro policijsko i političko ponašanje svakoga od njih. Tojamstvo nalazimo u istočnoj Aziji (Kina i Japan) i u Engleskoj. U cilju policijskog garantiranja mira, u Japanu su susjedi bili raspoređeni i registrirani u grupama od po pet, a u Kini u grupama od po deset članova te su na taj način solidarno odgovarali jedni za druge. Počeci takve organizacije postojali su u Engleskoj još u prednormanskom periodu. Normanska uprava naveliko je radila na stvaranju takvih prinudnih grupa. Pojavljivanje optuženoga pred sudom, davanje obavijesti susjeda o krivnji i nevinosti u slučaju prijestupa, iz čega se razvila porota, pojavljivanje na sudu u ulozi presuditelja, donošenje same presude, opskrba milicije, vojna *trinoda necessitas* i kasnije najrazličitiji drugi javni nameti stavljeni su uz solidarnu odgovornost na teret članovima takvih prinudnih grupa. One su barem dijelom bile stvarane sa tom svrhom, a unutar njih uglavnom je odgovornost za nametnute obveze bila prebačena na posjed. Kralj je kažnjavao te grupe kako *pro falso iudicio*³² tako i zbog drugih povreda javnih dužnosti za koje su bili kolektivno odgovorni. Grupe su sa svoje strane smatrale da su njihovi članovi odgovorni svojom osobom i posjedom, a za političke obveze redovno se smatralo da su vezane za najopipljiviji posjed, posjed pojedinca. Ova funkcija grupa sa liturgijskim obvezama postala je kasnije izvor engleskih komunalnih grupa, a time i izvor *selfgovernmenta*³³. Do toga je došlo na dva načina, **1)** tako što je podjela obveza koje je zahtijevao gospodar postala njihova unutarnja, autonomna stvar i **2)** izvjesne njihove dužnosti, koje su mogli ispunjati samo imućni članovi i koje su stoga i bile na njih prenijete, postale su, zahvaljujući svom utjecaju staleškim pravima dotičnih slojeva koji su ih sada monopolizirali samo za sebe. To je

³¹ *frank-pledge* fr. "slobodan" (*franc*) i engl. "jamstvo" (*pledge*), iz čega je vjerojatno pogrešno proizašao prijevod u značenju "jamstva mira". Inače odredba u staroengleskom pravnom sustavu po kojoj je svaki porezni obveznik bio odgovoran za postupke drugoga poreznog obveznika člana iste organizacije.

³² *pro falso iudicio* lat. "za krivu prosudbu, za pogrešno djelovanje"

³³ *selfgovernment* engl. samouprava.

bio slučaj sa službom mirovnih sudaca. Uostalom, svaka politička obveza unutar partimonijalne uprave imala je prirodnu tendenciju da postane čvrsta, od osobe pojedinca sasvim odvojena obveza za plaćanje nameta koji su padali na teret konkretnih objekata imovine, prije svega na zemlju, a zatim na radionice i prodajna mjesta. Ovo se moralo dogoditi posvuda gdje liturgijska kolektivna obveza nije nasljedno vezivala i osobu kao takvu, čime bi opterećeni objekti izostajali ili postajali otuđivi. Jer gospodar tada općenito nije imao drugog izbora osim da se za ispunjenje svojih potraživanja drži onoga što je trajno vidljivo i opipljivo za njega: tj. "*visible profitable property*"³⁴ kako se to zvalo u Engleskoj, a to su u biti bili zemljišni posjedi. Gospodaru je bio potreban veliki aparat prinude da bi u danom trenutku uhitio i osobu koja je obnašala obveze, a upravo na tome je počivao sistem prinudnih grupa kojima su ti zadaci nametani. Ali i one su imale iste poteškoće, iako uz njih nije stajao nikakav gospodarev aparat prinude. Liturgijsko podmirivanje potreba, dakle, moglo se razviti u različite oblike. U jednom graničnom slučaju, u odnosu na gospodara, u samostalnu lokalnu upravu honorata koja je povezana sa sistemom specifičnih nameta čiji su oblik kao i visina određeni tradicijom i koje su opterećivale specifične imovinske objekte. U drugom graničnom slučaju mogla se razviti univerzalna osobna patrimonijalna podčinjenost podanika koja je pojedinca nasljedno vezivala za rodnu grudu, poziv, ceh, prinudnu grupu, i time podanike posve izlagala samovoljnim zahtjevima gospodara unutar krajnje labilnih ograničenja koja su se određivala samo s obzirom na trajnu sposobnost podanika da plaćaju namete. Što je bio tehnički razvijeniji vlastiti patrimonijalni gospodarov položaj moći, a prije svega njegova patrimonijalna vojna moć, u koju je u danom slučaju mogao biti siguran u borbi protiv svojih političkih podanika, to je lakše mogao biti realiziran onaj drugi tip, tj. univerzalni podanički odnos. Većina slučajeva se, naravno, nalazila u sredini između ta dva oblika. O značaju i vrsti gospodareve vojne moći, dakle njegove patrimonijalne vojske bit će kasnije govora. Za vrstu i obim zahtjeva koje je on postavljao podanicima i koje je bio u mogućnosti tehnički ostvariti, pored vojske, važni su bili i vrsta i stupanj razvoja službenog aparata prinude kojim

³⁴ *visible profitable property* engl. "očigledno unosan imetak".

je on raspolagao. A nije uvijek bilo moguće, niti za gospodara svrsishodno, ako je težio stjecanju optimalnog položaja osobne vlasti - da svim uslugama koje su mu bile potrebne prida oblik liturgija zajamčenih kolektivnom odgovornošću. Njemu je u svakom slučaju bilo potrebno službeništvo.

Već i velike kneževske domene koje u najjednostavnijem slučaju obuhvaćaju gospodarevo kućanstvo s kompleksom vlastelinskih zavisnih imanja i kućanstava trajno zavisnih osoba na ovim imanjima zahtijevaju organiziranu "upravu" i svrsishodnu podjelu funkcija. Posebice utoliko više što im je obim veći. Ovo drugo posebno važi za pridruženu političku upravu. Time nastaju patrimonijalne službe. Krunske službe, koje potječu iz uprave kućanstva, nalazimo u sličnom obliku u cijelom svijetu. Pored kućnog svećenika i eventualno osobnog liječnika tu su, prije svega, rukovoditelji grana ekonomske uprave: čuvar zaliha hrane i kuhinje (nadglednik dvorske kuhinje), čuvar podruma (podrumar i peharnik), čuvar konjušnica (maršal, *connetable* = *comes stabul*³⁵), nadglednik posluge i vazala (upravnik dvora), nadglednik obveznika na tlaku, nadglednik zaliha odjeće i opreme (intendant), nadglednik riznice i prihoda (komornik), nadzornik poslova dvorske uprave (senešal), kao i razne druge funkcije koje se mogu izdiferencirati iz potreba uprave kućanstvom, kao što je to još u ovom stoljeću groteskno pokazivalo uzdržavanje dvora u staroj Turskoj. Sve što direktno nadilazi poslove kućanstva pripajano je najprije onoj grani uprave kućanstva s kojom je po prirodi bilo najuže povezano. Tako je vođenje konjice povjereno nadzorniku staja (maršalu). U dužnost svih službenika pored stvarnih upravnih poslova spadalo je i osobno služenje gospodara i poslovi reprezentacije. Nasuprot birokratskoj upravi, ovdje nije bilo profesionalne stručne specijalizacije. Kao i birokratski službenici tako su se i patrimonijalni službenici običavali staleški odvajati od podvlastenih. "*Sordida munera*"³⁶ i "*opera servilia*"³⁷ osobno

³⁵ *comes stabuli* lat. "nadglednik konjušnica, konjušar", srednjovjekovna titula viših službenika kraljevskoga dvora.

³⁶ *sordida munera* lat. "prijave dužnosti", prisilne obveze koje su se sastojale uglavnom od teških fizičkih poslova i bile su rezervirane za najniže staleže u društvu.

³⁷ *opera servilia* lat. "robovski poslovi", poslovi dostojni samo robova, dakako, teški i grubo fizički radovi na zemlji/u rudnicima, na gradnjama i dr.

Vlast i politika

zavisnih ili samo za zemlju vezanih podvlaštenih osoba odvajaju se svuda - kako u kasnoj antici tako i u srednjem vijeku - od onih viših, dvorskih, administrativnih službenih usluga i liturgija koje pripadaju *ministerijalima*³⁸ i koje se barem u službi velikih gospodara kasnije više ne smatraju nedostojnima čak ni za slobodnog čovjeka.

Gospodar, doduše, svoje službenike regrutira najprije i u prvom redu iz redova onih koji su osobno zavisni od njegove vlasti kao gospodara nad ljudima, tj. iz redova robova i podložnika. Jer on je bezuvjetno siguran u njihovu poslušnost. Ali, politička uprava se rijetko oslanja samo na njih. Ne samo nezadovoljstvo podanika, kada vide kako neslobodne osobe dobivaju veću moć i položaj od svih drugih, nego su i direktna potreba i nadovezivanje na predpatrimonijalne oblike uprave gotovo uvijek primoravali političke gospodare da svoje službeništvo regrutiraju i ekstrapatrimonijalno. A s druge strane, služenje gospodaru pružalo je slobodnim ljudima toliko znatnih prednosti da su oni u početku prihvaćali neizbježno podčinjavanje gospodarevoj osobnoj vlasti. Jer, gdje god je bilo moguće, gospodar je nastojao da službenik ekstrapatrimonijalne provenijencije prihvati istu osobnu zavisnost kao i službenici regrutirani iz redova neslobodnih ljudi. Tijekom cijeloga srednjeg vijeka službenik je morao u političkim tvorevinama specifične patrimonijalne strukture postati *"familiaris"*³⁹ vladara (kako mi je potvrdio najbolji poznavatelj tog slučaja, tako je npr. bilo i u anžuvinskoj patrimonijalnoj državi u južnoj Italiji). Slobodan čovjek koji bi u Njemačkoj postao ministerijal prenosio bi svoj zemljišni posjed na gospodara i dobivao ga odgovarajuće uvećanog nazad kao posjed zarađen službom. Ako se u širim raspravama danas o porijeklu ministerijala više ne dovodi u pitanje da su oni postali od neslobodnih ljudi, sigurno je, s druge strane, da je

³⁸ *ministerijali* starofr. i staroengl., vjerojatno iz crkvenolat. *minor*, oni koji obavljaju nižerazredne poslove za nekog nadređenog u crkvenoj i svjetovnoj vlasti. U franačkoj državi neslobodni ljudi u dvorskoj službi, a u karolinškom dobu mogli su postati vazali i dobiti lena. Tek se mnogo kasnije dio ministerijalnih službi razvio u suvremenu značenju državnih "ministarstava". Tragovi starog patrimonijalnog značenja zadržali su se danas u liberalnim demokracijama kod "ministarskih kabineta", gdje politička stranka koja pobijedi na izborima postavlja svoje ljude na značajne položaje u vlasti.

³⁹ *familiaris* lat. "pouzdan, kućni prijatelj, uzdanik"

specifično obilježje ovog sloja kao "staleža" stvoreno upravo zahvaljujući onom masovnom pristupu slobodnih ljudi koji su živjeli viteškim životom. Posvuda na Zapadu, a posebno u ranom periodu u Engleskoj, ministerijali su ušli u sloj "viteštva" kao njegov ravnopravni sastavni dio. To je praktično značilo široko stereotipiziranje njihova položaja i čvrsto ograničavanje zahtjeva gospodara. Jer podrazumijevalo se po sebi daje on od njih mogao zahtijevati samo staleško-konvencionalne viteške i nikakve druge usluge. Također se podrazumijevalo i to da je njegovo ophođenje s njima uopće moralo ostati u okvirima viteške staleške konvencije.

...Patrimonijalnoj službi prije svega nedostaje birokratsko razlikovanje "privatne" i "službene" sfere. Jer i politička uprava smatra se čisto osobnom stvari gospodara, a posjed i vršenje njegove političke vlasti sastavnim dijelom njegove osobne imovine kojom se može koristiti preko nameta i sporednih prihoda. Na koji način on vrši vlast, posve je predmet njegove slobodne volje, ukoliko ga više ili manje čvrsto ili elastično ne ograničava svetost tradicije koja posvuda zadire. Ukoliko se ne radi o tradicionalno stereotipiziranim funkcijama, posebice u svim pravim političkim stvarima, gospodar odlučuje po svojoj čisto osobnoj trenutnoj volji i o razgraničenju "nadležnosti" svojih službenika. Nadležnosti su najprije potpuno neodređene, nerazgraničene, ako ovdje uopće dopustimo taj specifično birokratski pojam. Razumljivo je samo po sebi da služba prema svom sadržaju ima neku svrhu i zadatak, ali je vrlo često nerazgraničena od službe drugih službenika. Ovo je slučaj ne samo kod patrimonijalnih službenika nego prvotno uopće kod većine nositelja suverenih prava. Samo konkurentska suverena prava stvaraju najprije stereotipna razgraničenja, a time i nešto što je slično "strogo određenoj nadležnosti". No, kod patrimonijalnih službenika ovo je posljedica tretiranja službe kao osobnog prava službenika a ne, kao u birokratskoj državi, posljedica materijalnih interesa: stručne specijalizacije i, pored toga, težnje za pravnim garancijama za podređene. Stoga, prije svega konkurentski ekonomski interesi raznih službenika stvaraju ovo strogo određeno razgraničenje službenih vlasti koje nalikuje "nadležnosti". Ukoliko sveta tradicija ne zahtijeva određene službene postupke gospodara ili njegovih slugu, onda su to proizvodi slobodne volje, te

stoga i gospodar i službenik traže da im se plati njihov rad na svakom slučaju, bilo od slučaja do slučaja bilo po tipičnim taksama. Raspodjela ovih izvora prihoda predstavlja tada stimulativni motiv za postupno sve veće razgraničenje nadležnosti u službi, što prvobitno, kada se radilo o političkim ciljevima, gotovo uopće nije postojalo u patrimonijalnoj državi. Zbog svojih interesa u pogledu prihoda, engleski odvjetnici su iznuđivali regrutiranje sudaca isključivo iz svoje sredine, a sami su se regrutirali isključivo iz redova učenika koje su sami prethodno obrazovali. Na taj su način, nasuprot praksi u drugim zemljama, isključivali osobe koje su univerzitetski obrazovane u tradiciji rimskog prava, a time ujedno i prihvaćanje ovog tipa pravne tradicije. Za prihode od taksa borili su se svjetovni s crkvenim sudovima, *Common-Law*⁴⁰ sudovi s kancelarijskim sudovima, tri velika dvorska suda (*Exchequer*⁴¹, *Common Pleas*⁴², *King's Bench*⁴¹) kako međusobno tako i sa svim lokalnim sudskim vlastima. Racionalne stvarne procjene uglavnom nisu, u prvom redu, niti isključivo, odlučivale o nadležnosti, nego su to bili kompromisi onih koji su bili zainteresirani za dobivanje prihoda od takse. Za nadležnost u istom pitanju sudovi su često raznim sredstvima za primamljivanje, posebno pogodnim procesnim fikcijama, jeftinijom tarifom itd., međusobno konkurirali da pridobiju publiku zainteresiranu za pojedine pravne stvari.

Već samo ovo predstavlja stanje trajnih i stereotipnih službi, što je čak i u velikim i trajnim političkim tvorevinama tek postupno postizano. Na početku je službenik posve "povremeni" službenik koji ima punomoć za konkretnu svrhu. Izabran je zbog osobnog povjerenja, a ne prema stvarnim kvalifikacijama. Tamo gdje je uprava velikih političkih tvorevina

⁴⁰ *Common Law* engl. "običajno pravo" u anglosaksonskim zemljama koje se dugo zasnivalo na tumačenju i primjeni običaja, odnosno sudskim odlukama i mišljenjima, i nije bilo, kao što je uglavnom danas, kodificirano prema općim ustavnim i zakonskim odredbama.

⁴¹ *Exchequer* engl. "šahovska ploča", "privredni sud", "blagajna". Dvorski sud u srednjovjekovnoj Britaniji u čijoj su nadležnosti bili prihodi države. Danas tu funkciju ima ministarstvo financija u britanskoj vladi.

⁴² *Common Pleas* engl., naziv za nekadašnji viši sud u Engleskoj u čijoj nadležnosti su bile građanske parnice.

⁴¹ *King's* (ili *Queen's Bench*) engl. "kraljeva/kraljičina klupa", postavljena na višoj razini od drugih klupa. Vrhovni (dvorski) sud prema tradiciji običajnog prava. Danas je to jedan od tri odjela vrhovnog suda pravde u Velikoj Britaniji.

patrimonijalno organizirana, svaki pokušaj utvrđivanja "kompetencija" vodi nas - kao što je to bio slučaj u Asiriji još u doba najveće ekspanzije - u poplavu službenih titula s gotovo potpuno proizvoljnim promjenjivim smislom. Jer kod pripajanja političkih poslova gospodara čisto ekonomskim poslovima oni prvi se pojavljuju kao, možemo tako reći, sporedni i koriste se samo prema potrebi i prilici. Naime, politička uprava je najprije "povremena uprava" koju gospodar uvijek povjerava onom čovjeku - većinom nekom dvorskom službeniku ili gospodarevom sudrugu pri stolu za blagovanje - koji mu u konkretnom slučaju izgleda osobno kvalificiran i koji mu je prije svega najbliži. Jer posve osobna volja i osobna naklonost ili nemilost gospodara su ne prema stvarnosti - što se naravno posvuda događalo - nego prema principu mjerilo za sve. Mjerilo čak i za odnos podređenih prema službenicima. Potonji "smiju" činiti ono što "mogu" u odnosu na moć tradicije i zainteresiranost gospodara za održavanje pokornosti i sposobnosti podanika da plaćaju namete. Nedostaju čvrste obvezujuće norme i pravila birokratske uprave. Ne samo da se za svaki neobičan ili važan zadatak odluke donose od slučaja do slučaja, nego je identična situacija i u cijelom području vlasti gospodara koja nije ograničena čvrsto određenim pravima pojedinaca. Obnašanje cijele te vlasti od strane službenika često se odvija na dva susjedna područja. Na području gdje je vlast sputana svetom tradicijom ili čvrsto određenim pravima pojedinca te na području slobodne osobne samovolje gospodara. Time u određenim okolnostima službenik dolazi u konflikte. Povreda starih običaja možda može biti grijeh prema opasnim silama, neposlušnost prema gospodarevim zapovijedima predstavlja prestupničko kršenje njegove vlasti kažnjavanja čime se prijestupnik prepušta, prema engleskoj terminologiji "*misericornia*"⁴⁴ gospodara; njegovom arbitrarnom pravu da određuje kaznu. Tradicija i gospodareva osuda nalaze se posvuda u nerješivom sukobu. Čak i tamo gdje već duže postoje tipične političke službene vlasti sa čvrsto određenom teritorijalnom nadležnošću - kao npr. u slučaju engleskog šerifa u doba Normana - gospodar u principu po slobodnoj volji suspendira, oslobađa, ispravlja.

Dakle, cjelokupni položaj patrimonijalnog službeništva proizlazi, nasuprot birokraciji, iz njegova čistog osobnog odnosa podčinjavanja

⁴⁴ *misericornia* lat. "samilost, smilovanje, milost, milosrđe"

gospodaru, a njegov položaj prema podanicima predstavlja samo vanjsku stranu tog odnosa. I tamo, gdje politički službenik nije osobno zavisna osoba na dvoru, gospodar zahtijeva neograničenu službenu pokornost. Jer vjernost patrimonijalnog službenika spram službe nije bezlična odanost stvarima kojima se služi, tj. zadacima koji pravilima ograničavaju stupanj i sadržaj odanosti, nego je to odanost sluge strogo osobno usmjerena na gospodara koja predstavlja sastavni dio njegove u principu univerzalne obveze poštovanja i vjernosti. U carstvima Germana kralj je i slobodnim službenicima u slučaju neposlušnosti prijetio nemilošću - osljepljivanjem i smrću. Jer ukoliko je službenik bio osobno podložan vlasti gospodara, on je sudjelovao u gospodarevu dostojanstvu u odnosu na druge. Samo je kraljev službenik, bez obzira na stalež, imao u germanskim carstvima povećanu naknadu za osobnu obranu, što primjerice slobodni narodni sudac nije imao; međutim zavisni službenik na dvoru, iako nije bio slobodna osoba, svuda je lako dobijao položaje iznad položaja slobodnih podanika. Prema tome, svi službeni poreci, koji prema našim pojmovima predstavljaju "*reglement*"⁴⁵, čine kao i svaki javni poredak patrimonijalne države uopće, sistem čisto subjektivnih prava i privilegija osobe koji se svode na gospodarevo darivanje i milost. Nedostaje objektivni poredak i objektivnost birokratskog državnog života usmjerena na bezlične ciljeve. Služba i obnašanje javne vlasti ne služe "svrhovitim" zadacima, već s jedne strane služe osobi gospodara, te s druge strane činovniku kome je služba darovana.

...Uz stalne, normalne prihode patrimonijalnog službenika, kao što su deputat, eventualno zemljišna renta i sporedni prihodi, još se pojavljuju i po prirodi nestalni pokloni gospodara za posebne zasluge ili prihodi zbog njegovog izvanredno dobrog raspoloženja. Izvori tih poklona predstavljaju tezaurus, riznica, gospodarevo blago, *in natura* nagomilane zalihe plemenitih metala, nakita i oružja i eventualno gospodareva ergela, ali prije svega plemeniti metali. Budući daje dobra volja službenika zavisila od mogućnosti da se njihove konkretne zasluge nagrade, posvuda je posjedovanje "blaga" bilo neophodna osnova patrimonijalne suverene vlasti. U žargonu jezika skaldske umjetnosti kralja se nazivalo "*Ringebrecher*" - lomitelj prstenja.

⁴⁵ *reglement* fr. "pravno stanje".

Dobitak ili gubitak blaga često rješava borbe pretendena, jer upravo pod vladavinom naturalne privrede plemeniti metali predstavljaju utoliko veću moć. Kasnije ćemo se još pozabaviti ekonomskim vezama koje su ovim uvjetovane.

Svaka prebendalna decentralizacija patrimonijalne uprave, svako utvrđivanje kompetencija uvjetovano raspodjelom izgleda za dobijanje sporednih prihoda između konkurenata, svaka aproprijacija prebendi, u patrimonijalizmu ne znači racionalizaciju nego stereotipiziranje. Posebice aproprijacija prebendi, zbog koje je - kao što smo vidjeli - službenike često faktički nemoguće smijeniti, može djelovati kao neka moderna pravna garancija "nezavisnosti" sudaca, iako je ona po svome smislu nešto posve drugo - zaštita službenikovog prava na službu. Međutim u modernom pravu, koje se odnosi na službenika teži se ka osiguravanju pravnih garancija objektivnosti službenika u interesu podvlaštenih putem "nezavisnosti", tj. nemogućnošću smjenjivanja službenika, osim putem sudske presude. Službenici koji se pravno ili faktički nalaze u apropriranom posjedu prebendi mogli su krajnje osjetno ograničiti dominantnu moć gospodara i održati tradicionalističku stereotipnost raspodjele političke vlasti, a posebice osujetiti svaki pokušaj racionalizacije uprave uvođenjem strogo disciplinirane birokracije. Francuski "parlamenti", kolegiji uživatelja prebendi, u čijim se rukama nalazilo formalno legaliziranje, a djelomično i izvršenje kraljevih naredbi, stoljećima su uvijek iznova dovodili kralja u šah-poziciju i osujećivali provođenje svih novosti koje su mogle naškoditi njihovom tradicionalnom pravu. Doduše, i ovdje je u principu vrijedilo patrimonijalno načelo da službenik ne smije proturječiti svom gospodaru. Kad god bi se osobno našao u sredini uživatelja službenih prebendi ("*lit de justice*"⁴⁶), kralj je mogao ishoditi formalno legaliziranje svake naredbe, jer u njegovoj nazočnosti nitko mu nije smio proturječiti, a isto to on je pokušavao i direktnim pismenim uputstvom (*lettre de justice*). čak i tada bi na osnovi svog apropriranog prava na službu, parlamenti često odmah pokušavali preko "*remontmnce*"⁴⁷ ponovo dovesti u pitanje valjanost

⁴⁶ *lit de justice* fr. "sjedište pravde". Svečana sjednica parlamenta u Francuskoj kojoj je prisustvovao kralj i pri tom sjedio na uzvišenom stolcu (analogno *King's Bench* u Britaniji).

⁴⁷ *remontrance* fr. "opomena", "predstavka", "interpelacija".

Vlast i politika

naredbe koja proturječi tradiciji te se nerijetko događalo da su uspjeli ostvariti svoj zahtjev u pogledu toga da oni budu samostalni nositelji suverene vlasti. Praktično vađenje aproprijacije prebendi koje je bilo u osnovi ove situacije, razumljivo, ostalo je labilno i ovisno o položaju moći između gospodara i uživatelja prebendi. To je naročito zavisilo i od toga da li je gospodar imao financijska sredstva da otkupi apropirirana prava prebendara i da li je mogao na njihovom mjestu stvoriti novu birokraciju koja bi u potpunosti zavisila od njega osobno. Louis XV. je još 1771. pokušao državnim udarom slomiti generalni štrajk - omiljeno sredstvo službenih prebendara koji su sjedili u "parlamentima", tj. masovna otkazivanja službe kako bi time natjerali na poslušnost kralja koji nije mogao namaknuti novac potreban za kupovanje ranije danih službi. Ostavka službenika je prihvaćena, ali nije došlo do vraćanja novca danog za kupovinu. Službenici su, kao neposlušni internirani, parlamenti raspušteni, stvoreni su drugi organi na novoj osnovi, a aproprijacija službi kasnije je ukinuta. Ali ovaj pokušaj uspostavljanja arbitarnog patrimonijalizma, tj. službeništva koje bi vladar mogao slobodno smjenjivati nije uspio. Zbog žestokog negodovanja zainteresiranih osoba, Louis XVI. je 1774. povukao dekrete. Stare borbe između kralja i parlamenta ponovo su oživjele i tek je sazivanjem skupštine svih staleža iz 1789. stvorena jedna posve nova situacija koja na isti način uskoro prelazi preko pitanja privilegija obje sukobljene sile - kraljevstva i uživatelja službenih prebendi.

Nastala je specifična situacija - koju ćemo kasnije pobliže kazuistički promatrati - za one službenike pomoću kojih je gospodar rukovodio lokalnom upravom svih upravnih područja pojedinačno, koja su prvobitno bila većinom oduzeta od onih grupa u kojima se presuda donosila na skupu svih njihovih članova, a ponekad bila i stvarana od pojedinačnih velikih domena. I ovdje (naročito u Francuskoj) česta se aproprijacija prebendi kupovanjem, pojavljuje kao motiv za stereotipiziranje i odvajanje samostalnih vlasti od gospodareve vlasti. No uz to, ovdje je prema decentralizaciji i stereotipizaciji vodila i nužnost da se uzmu u obzir opći uvjeti pod kojima službenik na tako eksponiranom položaju može obnašati vlast, daleko od mogućnosti oslanjanja na gospodarevu osobnu vlast. Jedan običan službenik, potpuno ekonomski i socijalno zavisn od gospodareve milosti, tuje

samo pod povoljnim uvjetima mogao steći osobni autoritet. To je bilo trajno moguće, barem općenito, samo na osnovi jednog racionalnog aparata koji precizno funkcionira, a kakvog predstavlja moderna birokracija sa svim svojim ekonomskim i tehničkim pretpostavkama, već i zbog toga što u takvim uvjetima stručno znanje ujedno daje i moć. U općim uvjetima patrimonijalizma, dakle uprave koja je doduše vezana za "iskustvo" i svakako konkretnu "vještinu" (pisanje), ali ne i za racionalno "stručno znanje" kao uvjet, za položaj lokalnog službenika bio je presudan stupanj njegovog društvenog autoriteta na njegovom lokalnom službenom području, a koji je svuda obično počivao u prvom redu na staleškoj prominenciji i načina života. Imućni, pogotovo zemljoposjednički sloj podređenih, stoga lako može monopolizirati lokalne službe. O tome ćemo uskoro pobliže govoriti. Samo uz posve strogu samoupravu uspijevaao je za to specifično osposobljeni gospodar očuvati upravo suprotan princip: vladavinu pomoću onih koji nemaju imovinu, i koji su potpuno ekonomski i društveno zavisni od njega, u stalnoj borbi s lokalnim honoratima, koja se protezala gotovo kroz cijelu povijest patrimonijalnih država. Sloj honorata koji posjeduje službe i koji je kao krug osoba sa zajedničkim interesima čvrsto povezan, većinom je trajno nadmoćan u odnosu na gospodara. Slučaj da je gospodar obećavao, u vrijeme kada su mu službenici bili hitno potrebni, da će ih doživotno zadržati u službi, a poslije njih i njihovu djecu, može se naći u cijelom svijetu. Isto onako kao što je to bilo i u carstvu Merovinga.

Usporedo s napretkom apropijacije službi raspada se vlast gospodara, pogotovo politička vlast, u splet suverenih prava pojedinaca apropiiranih posebnim privilegijama, i krajnje različito ograničenih; ali ako je ograničenje jednom dano, gospodar ga nije mogao prekoračiti, a da ne izazove opasan otpor osoba zainteresiranih za službu. Dakle, stvara se kruta tvorevina, nesposobna da se prilagodi novim zadacima, nepogodna za apstraktno reguliranje i koja predstavlja karakterističnu suprotnost "kompetencijama" birokratske strukture koje su ciljno apstraktno regulirane i koje je u svako doba moguće iznova preurediti. A na drugoj strani, na onim područjima na kojima nije bila izvršena apropijacija službe, nalazi se u principu sasvim slobodna volja gospodara po kojoj on na osobne miljenike prenosi nove upravne zadatke i položaje moći koji ne spadaju pod

apropriirana ovlaštenja. Politička "patrimonijalna grupa" može kao cjelina naginjati više stereotipnoj ili više arbitrarnoj shemi. Prva shema je postojala više na Zapadu, a ova druga u prilično velikoj mjeri na Istoku, gdje su teokratske i vojnopatrimonijalne osnove vlasti koju su uzurpirali stalno novi osvajači, naveliko ometale inače prirodni proces decentralizacije i apropijacije.

Stari dvorski službenici postaju u toku spomenutog procesa stereotipizacije čisto reprezentativni dostojanstvenici i sinekuristi koji uživaju prebende. To je posebno bio slučaj upravo kod službenika najvećih gospodara koji u svoju službu kao dvorske službenike ne uzimaju neslobodne osobe, već u većoj mjeri plemenitašku gospodu koja se, naravno, ne želi baviti svakodnevnim poslovima.

Patrimonijalna politička tvorevina ne poznaje niti pojam "kompetencije" niti pojam "vlasti" u današnjem smislu, ajaćanjem apropijacije za ove pojmove se još manje moglo znati. Razdvajanje službenih od privatnih stvari, službene od privatne imovine i suverene moći službenika, provedeno je samo donekle kod arbitrarnog tipa, ali ono se gubi sa sve učestalijim davanjem prebendi i apropijacijom. Crkva je, doduše, pokušavala u srednjem vijeku spriječiti slobodno raspolaganje prihodima iz prebendi barem u slučaju smrti prebendara. S druge strane, svjetovna vlast je svoj "*ius spoli*"⁴⁸ ponekad protezala i na privatnu ostavštinu umrlog svećenika. Ali barem u slučaju potpune apropijacije, službena i privatna imovina praktički se jednostavno poklapaju.

Sasvim općenito, službi koja počiva na čisto osobnim odnosima podčinjenosti, nedostaje ideja objektivne službene dužnosti. Ako nešto od toga i postoji, ono potpuno nestaje kad se službu počne tretirati prebendom ili apropiiranim posjedom. Obnašanje vlasti je u prvom redu osobno suvereno pravo službenika - izvan čvrstih granica svete tradicije i on kao i gospodar odlučuje od slučaja do slučaja, tj. prema osobnoj volji i milosti. Uslijed toga, patrimonijalna država je na području prava tipičan predstavnik usporednog postojanja, s jedne strane neraskidive vezanosti za tradiciju, i s druge strane zamjene vladavine

⁴⁸ *ius spoli* lat. "pravo na udio u plijenu, pravo na nagradu iz plijena", pravo nastalo u srednjem vijeku po kojem se državna vlast ima pravo namiriti od svake nasljedne mase; porez na nasljedstvo.

racionalnih pravila "kabinetskom pravdom" gospodara i njegovih službenika. Umjesto birokratske "objektivnosti" i ideala uprave "bez obzira na osobu", koji se zasniva na apstraktnom važenju jednoga jednakog objektivnog prava, vrijedi upravo suprotan princip. Ionako sve počiva isključivo na "obaziranju na osobu", tj. na stavu prema konkretnom tražitelju i prema njegovim konkretnim željama i na čisto osobnim odnosima, ukazivanju milosti, obećanjima i privilegijima. Čak i privilegiji i aproprijacije koje dodjeljuje gospodar - pogotovo to vrijedi za poklanjanje zemlje - mogu se često opozvati u slučaju neke krajnje nejasno određene "nezahvalnosti". Pored toga uslijed osobnog tumačenja svih odnosa, vađenje tih privilegija poslije gospodareve smrti je nesigurno. Dakle, ostavlja se nasljedniku da ih potvrdi. Zavisno od stalno labilnog odnosa snaga između gospodara i službenika, ova potvrda može vrijediti kao obveza te na taj način kao "stečeno posebno pravo" utrti put od opozivosti do trajne aproprijacije. Ali i obrnuto, ona može dati povoda nasljedniku da ukidanjem takvih posebnih prava ponovno otvori put svojoj samovolji. To je sredstvo koje je ponovljeno primjenjivano pri stvaranju patrimonijalno-birokratske države na Zapadu u novo doba.

Čak i tamo gdje su i ingerencije službenika u njihovom odnosu prema gospodaru kao i njegova vlast nad njima stereotipizirani te svi vrijede kao pravno jednaki, a postoji i aproprijacija službi, faktičko obavljanje službi u najširem opsegu ostaje mjerodavno za njihov međusoban položaj moći. Stoga svaka slučajna, trajnija, čak i čisto osobno uvjetovana slabost centralne vlasti, nastankom novih, za nju štetnih običaja, daje povoda za osipanje njene moći. Stoga je na tlu ovakve strukture uprave u specifično velikoj mjeri čisto osobna sposobnost gospodara u provođenju svoje volje apsolutno odlučujuća za uvijek labilnu mjeru realnog sadržaja njegove nominalne moći. Utoliko je "srednji vijek" s pravom nazivan "vijekom individualnosti".

Gospodar na najrazličitije načine pokušava osigurati jedinstvo svoje vlasti i zaštititi je kako od aproprijacije službi od strane službenika i njihovih nasljednika, tako i od svih drugih mogućnosti dospijevanja nezavisne vlasti u ruke službenika. On to prije svega čini osobnim redovnim obilaskom područja svoje vlasti. Pogotovo su njemački monarsi srednjeg vijeka bili gotovo uvijek na putu. I to ne samo zato

što su uslijed nedostatka prometnih sredstava morali naizmjenično, na licu mjesta, trošiti sredstva koja su za njihovo uzdržavanje uzimana iz zaliha domena. Ovaj motiv nije bio bezuvjetno presudan: kako engleski i francuski kraljevi, tako i - što je ovdje jedino značajno - njihovi centralni organi vlasti, imali su već rano jednu faktički - kako to pokazuje "*ubicunque fuerimus in Anglia*"⁴⁹ - tek postupno pravno utvrđenu rezidenciju. Isto vrijedi i za perzijske kraljeve. Presudno je bilo to što je njihovo stalno osobno prisustvo održavalo njihov autoritet kod podanika. Po pravilu, ta osobna putovanja gospodara dopunjavana su ili zamjenjivana sistemom "misija", tj. sistematskim slanjem posebnih službenika u obilazak zemlje (karolinški *missi dominici*⁵⁰, engleski putujući suci), koji su povremeno održavali skupove sunarodnjaka na kojima su se donosile presude i podnosile tužbe. Zatim, od službenika koje gospodar postavlja na vanjske položaje, koje nije moguće u svako doba kontrolirati, on pribavlja razne osobne garancije. To su u najgrubljem obliku uzimanje talaca, a u ljepšem obliku, prisiljavanje na redovno posjećivanje dvora (primjer za to bila je obveza japanskih *Daimyosa*⁵¹ da svake druge godine borave na dvoru šoguna i da u skladu s tom obvezom tu trajno ostavljaju svoje obitelji); obvezno postavljanje sinova službenika u dvorsku službu (kor paževa); postavljanje rođaka i srodnika na osnovi bračnih veza na važna mjesta. (Kao što smo već zapazili to sredstvo mačje s dvije oštrice); davanje službe na kratak period (kao prvobitno francuskim grofovima i isto tako znatnom broju islamskih službenih prebendi); isključenje službenika iz službe na području na kome imaju zemljišni posjed ili srodnike (u Kini); što je moguće veća upotreba *celibatera*⁵² za pojedine važne službe (na tome se zasniva velik značaj ne samo celibata za birokratizaciju crkve nego i prije svega korištenja klerika u službi kralja, posebice engleskog), zatim plansko nadgledanje službenika preko tajnih uhoda ili službenih nadzornih službenika (takvi su bili kineski "cenzori") koji se posebno često uzimaju iz krugova

⁴⁹ *ubicunque fuerimus in Anglia* lat. "gdjegd budemo u Engleskoj".

⁵⁰ *missi dominici* lat. "gospodarevi izaslanici"

⁵¹ *Daimyos* mjesni vojni vladari u Japanu u 15. i 16. st., čija je vlast bila praktički nezavisna. To je razdoblje decentraliziranog feudalizma (*sengoku*) u japanskoj političkoj povijesti.

⁵² *celibateri* (od lat. *caelibatus* "beženstvo"), muškarci koji su se odrekli žena.

podložnika koji potpuno zavise od gospodara, ili iz krugova siromašnih prebendara; te konačno formiranje konkurentskih službenih vlasti unutar istog područja (kao, npr. *coroner*⁵³ nasuprot šerifu). Univerzalno sredstvo osiguranja odanosti službenika bilo je posebice korištenje službenika - a pogotovo stranaca ako je bilo moguće - koji nisu potjecali iz društveno privilegiranih slojeva i koji stoga nisu raspolagali nikakvom osobnom društvenom moći ili ugledom, nego su to dobijali od gospodara. I onda kada je Klaudije zaprijetio senatskom plemstvu da će, nasuprot Augustovim staležima, vladati isključivo uz pomoć svoje klijentele sastavljene od oslobođenih osoba, kada su Septimije Sever i njegovi nasljednici, umjesto rimskog plemstava na časnička mjesta postavili obične vojnike svoje vojske, te onda kad su mnogi istočnjački veliki veziri i mnogobrojni "miljenici" monarha novog doba, a posebno oni koji su bili tehnički najuspješniji instrumenti moći vladara - i zbog toga najomraženiji među plemstvom - uzdizani od nepoznatih osoba na visoke položaje, interesi vladara bili su isti.

Dijeljenje nadležnosti lokalnih službenika spadalo je u najvažnija sredstva pomoću kojih je centralna uprava vladara kontrolirala lokalne službenike. To dijeljenje imalo je značajne posljedice za razvoj upravnog prava. Ono se obavljalo ili tako što je samo financijska uprava stavljana u ruke posebnih službenika, ili tako što su na svakom upravnom području postavljani usporedno civilni i vojni službenici, što je i tehnički bilo blisko. Vojni službenik je u pribavljanju ekonomskih sredstava tada ostao za svoju upravu zavisao od civilne uprave koja je u odnosu na njega bila samostalna i kojoj je bila potrebna suradnja vojnih službenika za očuvanje svoje vlasti. Još je uprava faraona u Novom carstvu jasno odvajala upravu nad skladištima od vojnog zapovjedništva, a vjerojatno drugačije ni tehnički nije bilo moguće. Helenističko doba, pogotovo carstvo Ptolomeja, u razvoj i birokratizaciju zakupa poreza uvelo je sredstvo koje je omogućavalo da financije, odvojeno od vojnog zapovjedništva, ostanu u rukama vladara. Rimska uprava Principata postavljala je - ne samo iz konkretnih političkih razloga u određenim

⁵³ *coroner* engl. "službenik krune". Javni službenik koji na zahtjev sudske porote ustanovljuje uzrok neprirodne smrti neke osobe.

Vlast i politika

područjima (naročito u Egiptu i nekim pograničnim pokrajinama) - uz carskoga vrhovnog zapovjednika i uz senatskog namjesnika, carskog prokuratora za financije, kao samostalnog i drugog po rangju među službenicima provincije, te je stvarala odvojene načine unapređenja za jednu i za drugu upravu. Dioklecijanski državni poredak dijeli cijelu upravu Carstva na civilnu službu i vojnu upravu. I to počevši od *praefecti praetorii*⁵⁴, kao kancelara Carstva, i od *"magistri militum"*⁵⁵, kao "vojskovođa Carstva", pa sve do *"praesides"*⁵⁶, sjedne strane, i *"duces"*⁵⁷, s druge strane. U kasnijem, pogotovo islamskom Orijentu bilo je odvajanje vojnog zapovjednika (emira) od utjerivača i zakupca poreza (*imila*) strogo određeno načelo svih jakih vlada. S pravom se primjećivalo da je gotovo svaki slučaj trajnog ujedinjenja ovih dviju nadležnosti, dakle vojne i ekonomske moći na upravnom području u jednoj ruci, za posljedicu imao neposrednu tendenciju k odvajanju dotičnog namjesnika od centralne vlasti. Povećana militarizacija carstva u vrijeme kada se vojska sastojala od kupljenih robova, sve većim zahtjevima prema poreznoj moći podanika i neprekidnim slomom financija, hipotekarnim prepuštanjem ili okupacijom porezne uprave trupama - završavala se ili raspadom carstva ili stvaranjem sistema beneficija.

Funkcioniranje patrimonijalnih uprava i pogotovo sredstava preko kojih je gospodar pokušavao utvrditi svoj položaj moći u odnosu na

⁵⁴ *praefecti praetorii* lat. "pretorijanski prefekti", zapovjednici tzv. pretorske legije, vojne jedinice koja je u Rimu imala policijske zadaće (i jedina na teritoriju Italije nosila oružje), da bi kasnije, uvođenjem carstva postala careva osobna tjelesna straža. Pretorijanski prefekti bili su zbog tog položaja izuzetno utjecajni, pa su u doba principata bili najbliži carevi pouzdanici, a doskora i glavni pretendenti na carsko prijestolje. Mnogobrojni su se rimski carevi (Dioklecijan npr.) do svog položaja dovinuli preko položaja pretorijanskog prefekta. Od Dioklecijana njihov je položaj i formalno sankcioniran.

⁵⁵ *magistri militum* lat. "vojni zapovjednici", vojna titula nastala za Dioklecijana, jer je stara rimska titula vrhovnog vojnog zapovjednika, *imperator*, rezervirana za cara. U republikansko i rano carsko doba *imperator*⁵⁸, kao vrhovni vojni zapovjednik pod sobom, kao neposredne operativne zapovjednike legija imao legate.

⁵⁶ *praesides* lat. "branitelji; načelnici, poglavari"; u Dioklecijanovo doba postao je *praeses* službeni naziv za namjesnika provincije.

⁵⁷ *duces* lat. "vođe, vojni zapovjednici".

tendencije službenika k aproprijaciji, zajedno sa njihovim posljedicama, prikazat ćemo na nekoliko historijski važnih primjera.

Prva s potpunim posljedicama provedena patrimonijalno-birokratska uprava za koju mi znamo, bila je uprava u starom Egiptu. Ona se očigledno prvobitno potpuno razvila iz redova kraljeve klijentele, tj. razvila se od osoblja koje je faraon uzimao iz korpusa svojih dvorskih slugu. Kasnije se to novačenje službenika nužno obavljalo i ekstrapatrimonijalno, unapređivanjem iz klase pisara koji su za to jedini bili tehnički podesni. Međutim, to je i uvijek značilo stupanje u odnos patrimonijalne zavisnosti od gospodara. Bitan značaj "odozgo" sistematski uređenog reguliranja vodenih putova i građenja povezanog s dugim periodom neobavljanja poljskih radova, što je omogućilo privlačenje velikog broja stanovništva na prinudan rad, doveli su već u starom Carstvu do toga da je cjelokupno stanovništvo bilo zbijeno u hijerarhiju klijentele unutar koje je čovjek bez gospodara glasio za dobar plijen, te je u danom slučaju jednostavno uvrštavan u faraonove kolone namijenjene prisilnom radu. Zemlja je bila država zasnovana na prisilnom radu. Faraon je, između ostalog nosio i bič kao atribut, a privilegije imuniteta iz 3. tisućljeća - koje je prvi točno preveo Seth - dotiču se dispense kmetova hrama ili službeničkog osoblja od pozivanja na tlaku. Faraon je pokrivao potrebe svoga *oikosa* dijelom iz vlastitog privređivanja, dijelom od neslobodnog zanatlijskoga kućnog rada, dijelom preko poljoprivrednog rada kolona, dijelom monopoliziranom vlastitom trgovinom, a dijelom i ubiranjem nameta. Bilo je pojava tržišne privrede, posebno razmjene na tržištu, sa sredstvom za razmjenu sličnim novcu (*uten*, metalne šipke). Ali podmirivanje potreba faraona počivalo je, kako dokazuju sačuvani računi, uglavnom na skladištima i prirodnoj privredi, a za izvanredne građevinske radove i transportne usluge, faraoni su, kako to pokazuju izvori, mobilizirali na tisuće podanika. Kad su nakon tuđinske vladavine - slično kao u Rusiji nakon doba Tatara - nestali veliki privatni zemljoposjednici i vlast nomarha, o čijem nastanku i značaju svjedoče izvori iz Starog carstva, i koji su u Srednjem carstvu donijeli međurazdoblje feudalnog režima, u biti su nad masama ostali kao privilegirani samo hramovi i službenici koji su još u starom Carstvu imali imunitet i kojima su Ramzesidi dodijelili ogromna imanja. Ostalo

Vlast i politika

su činili politički i patrimonijalni podanici, među kojima nije pravljena stroga razlika. A i među onima koji su nedvojbeno bili patrimonijalno zavisni, postoji uporedo mnoštvo naziva za sluge i neslobodne osobe čiji su ekonomski položaj i društveni rang očito bili različiti, no koje za sada ne možemo odvajati, a koji vjerojatno i nisu bili strogo odvojeni. Ukoliko podanici nisu korišteni za prisilan rad, izgleda da se naplata njihove porezne obveze prepuštala službenicima kao paušal. Batinama i sličnim sredstvima službenici su iznuđivali izjave o oporezivoj imovini. Time se naplaćivanje poreza odvijalo tipično kao iznenadni prepad službenika na obveznike i lov na one koji su pobjegli. Očigledno je postojala razlika između patrimonijalnih faraonovih kolona i slobodnih političkih podanika, između vlastite faraonove zemlje i privatnog posjeda seljaka, no ona je očigledno bila od bitno tehničkoga i možda nestalnog značaja. Jer podmirivanje je potreba vladarevog kućanstva bilo, kako se čini, sve više liturgijsko. Pojedinaac je bio trajno vezan za svoju fiskalnu funkciju, a preko te funkcije za lokalno upravno područje koje mu je pripadao ili na koje je bio upućen na temelju porijekla, zemljišnog posjeda ili svojeg privređivanja - pojedinosti nisu poznate. Izbor poziva faktički je bio uveliko slobodan, iako se ne bi moglo reći da u slučaju nužnosti za podmirivanje vladarevih potreba nije vršena prinuda za nasljedno vezivanje. Kaste, u specifičnom smislu, nisu postojale. Isto tako je i politički i patrimonijalni podanik mogao faktički imati slobodu kretanja, ali je ta sloboda pravno postajala posve nesigurna čim bi potrebe vladarevog kućanstva tražile odazivanje podanika svojim obvezama u mjestu kojemu je pripadao. Ovo mjesto je kasnija helenska terminologija označavala kao *idia*⁵⁸, rimska kao *origo*⁵⁹ pojedinca, a ovaj pravni pojam je pred kraj antike odigrao dalekosežnu ulogu. Svaki zemljišni posjed i svaki obrt bili su opterećeni obvezama prisilnog rada ili drugim nametima kao naknade za neku funkciju, te su pokazivali tendenciju približavanja karakteru prebende. Naturalne prebende ili zemljišne prebende bile su naknada i za specifične službene funkcije i za obveze vojne službe. Patrimonijalna

⁵⁸ *idia* grč. (od pridjeva *idios*, "vlastit, osoban, privatn") "privatan posjed, privatni interesi"; u kasnijoj uporabi znači: "zavičaj".

⁵⁹ *origo* lat. "začetak, postanak, izvor, podrijetlo, porodica, rod"; u kasnijoj uporabi znači: "domovina".

je bila i vojska. To je ujedno bila i odlučujuća točka za položaj moći faraona. Vojska se, barem u slučaju rata, opremala i opskrbljivala iz kraljevih skladišta. Ratnici, čiji su potomci bili *machimoi*⁶⁰ iz doba Ptolomeja, dobivali su parcele zemljišta, a zasigurno su se oduvijek koristili i za policijsku službu. Uz njih su dolazili i plaćenici, plaćani iz kraljeve riznice popunjavane vlastitom trgovinom. Potpuna nenaoružanost masa čiji bi se otpor rasplamsao samo u vidu neposluha ili sukoba zbog nedovoljne ishrane u vrijeme prisilnog rada, uvjetovalo je to da svladavanje masa postane jednostavan zadatak. Geografski uvjeti, a prije svega pogodan riječni put i objektivna nužnost jedinstvene politike vodenog prometa održavali su jedinstvenost vlasti s neznatnim prekidima sve do Katarakta. Izgledi za napredovanje i zavisnost od kraljevih skladišta očigledno su bili dovoljni za sprječavanje opsežne aproprijacije službeničkih prebendi, koja je uopće kod sporednih prihoda i zemljišnih prebendi tehnički lakše izvediva nego kod naturalnih prebendi koje su ovdje prevladavale. Mnogobrojne privilegije imuniteta već svojim načinom pokazuju - česta obećanja o nepovredivosti i prijetnji kaznama službenicima koji ih povrijede - da je vladar sa svoje strane, oslanjajući se na svoju patrimonijalnu moć, doista smio ove privilegije smatrati nesigurnima. Tako se ovdje u potpunosti nisu manifestirali začeci staleške države, dok se s druge strane u potpunosti održao patrimonijalizam. Potpuno očuvanje naturalne prebende s jedne strane, jako povlačenje privatnih zemljoposjednika s druge strane, u Novom carstvu djelovali su zajedno u korist očuvanja patrimonijalne birokracije. Ni potpuno provedena novčana privreda u doba Ptolomeja nije uzdrmla patrimonijalnu birokraciju, već ju je prije učvrstila time što joj je dala sredstva za racionalizaciju uprave. Liturgijsko podmirivanje potreba, specijalno tlaka, odstupilo je u korist jednog krajnje obuhvatnog sistema oporezivanja, ali vladar ipak nikad nije napustio pravo na podanike kao radnu snagu i na njihovo vezivanje idija. Oboje je ponovo dobilo praktičan značaj kada je u trećem stoljeću poslije Krista propala novčana privreda. Cijela zemlja je izgledala gotovo kao jedna jedinstvena velika domena kraljevog *oikosa* pored koje su se, kao

⁶⁰ *machimoi* grč. (od pridjeva *machimos*, ratoboran, ubojit") "za borbu spremni vojnici"; u kasnijoj uporabi znači: "bojovnici, ratnici"

Vlast i politika

približno iste vrijednosti, nalazili uglavnom samo *oikosi* svećenstva hramova. U skladu s tim, nju su i Rimljani pravno tretirali na taj način.

Jedan bitno drugačiji tip predstavljalo je kinesko carstvo. Reguliranje vodenih putova, prije svega izgradnja kanala - ali ovdje su oni, barem u sjevernoj i srednjoj Kini, služili pretežno prometnim ciljevima - te ogromne vojne građevine, a među društvenim slojevima još veće odsustvo vlastele nego u Egiptu, također su i u kineskom carstvu bili temeljima moći patrimonijalne birokracije. To je, naravno, i ovdje bilo moguće postići samo prinudom podanika na određeni oblik tlake - prinudnog rada te upotrebom skladišta za čuvanje sakupljenih nameta iz kojih su službenici osiguravali svoje prebende i iz kojih je opremana i opskrbljivana vojska. Međutim, u historijsko doba nedostajale su liturgijske obveze koje su možda nekad u prošlosti i postojale ili ih se barem pokušalo uvesti što bi se moglo zaključiti na temelju izvjesnih nagovještaja tradicije kao i nekih rudimenata. Stvarna sloboda kretanja i slobodan izbor poziva - službeno u stvari nije postojalo nijedno ni drugo - izgleda da nisu u svakom slučaju trajno ograničavani u historijskoj prošlosti. Postojalo je nekoliko faktički nasljednih nedoličnih zanimanja, inače nema ni traga od kasta ili drugih staleških ili nasljednih privilegija osim praktički beznačajnog titularnog plemstva koje se dodjeljivalo na nekoliko generacija. Nasuprot patrimonijalnoj birokraciji nalazile su se ovdje kao samonikla moć, pored trgovačkih gildi i cehova kakvi se posvuda nalaze, grupe srodnika, koje su u suštini u užem krugu obitelji povezane samo kultom predaka, dok su u širem krugu istog imena povezane egzogamijom. U skladu s ogromnim obujmom Carstva te malim brojem službenika u odnosu na broj stanovnika, kineska uprava imala je ne samo ekstenzivan karakter, već pod prosječnim vladarima nije bila ni centralizirana. Donje instancije su se prema nalogima centralnih vlasti odnosile više kao prema nemjerodavnim savjetima nego kao prema obvezujućim propisima. Službeništvo je i ovdje kao i svuda u takvim prilikama bilo prisiljeno računati s otporima tradicionalizma, čiji su nositelji bili najstariji po godinama u grupama srodnika, kao i profesionalne grupe, te na neki način nositi se sa njima kako bi uopće moglo funkcionirati. Ali, s druge strane, nasuprot neobično

otpornoj moći ovih sila, očigledno nije postignuto samo relativno jako homogeniziranje službeništva u njegovom općem karakteru, nego je prije svega, sprečavano pretvaranje tog službeništva u sloj gospodara nekog teritorija ili feudalnih baruna, čija se moć zasnivala na lokalnim honoratima koji su stoga bili samostalan sloj u odnosu na upravu Carstva. Ovo je bilo postignuto, iako je, s jedne strane, i ovdje kao i svugdje bilo omiljeno ulaganje legalno i ilegalno stečene imovine u zemljišni posjed, te iako je, s druge strane, kineska etika izuzetno čvrsto vezivala spone pijeteta između pretendenta na službu i njihovih učitelja, patrona službe i pretpostavljenih. Naročito su patronat i odnosi službenika s grupama srodnika morali imati tenedenciju stvaranja faktički nasljedna službena baronstva s čvrstom klijentelom. Takva su barunstva, očigledno, neprestano nastajala, a prije svega, tradicija uzdiže feudalizam kao historijski prvobitnu pojavu, a klasični spisi pokazuju da je faktička nasljednost službi nešto sasvim normalno, kao i pravo velikih službenika centralne uprave da iznesu svoje mišljenje prilikom imenovanja kolega. Carska patrimonijalna vlast je - da bi se obranila od stalno prijeteće apropijacije službi i da bi spriječila stvaranje utvrđene klijentele i nastanak monopola lokalnih honorata na službe - primjenjivala inače uobičajene mjere: davanje službe na kratak period, isključivanje namještenja u područjima u kojima službenik ima rodbinu, nadzor preko uhoda (tzv. cenzori), te po prvi put u svijetu uvela i kvalifikacijske ispite i svjedodžbe o vladanju u službi. Spособnost za rang i službu određuje se, u teoriji isključivo, a u praksi vrlo često, prema broju položenih ispita. Zadržavanje službenika u službi, napredovanje u višu službu ili degradiranje u nižu obavlja se na temelju uvjerenja o njegovom vladanju, čiji se rezime periodično javno objavljuje sve do današnjih dana zajedno s nabrojanim motivima, slično kvartalnim svjedodžbama njemačkih gimnazijalaca. Formalno gledano, ovo je najradikalnije provođenje birokratske objektivnosti koje može postojati, te ujedno i radikalni prekid postavljanja pravih patrimonijalnih službenika u službu, zasnovanog na osobnoj naklonosti i milosti gospodara. I iako je mogućnost kupnje prebendi i značaj osobne patronaže još uvijek ostao - što je i bilo razumljivo samo po sebi - ipak su feudalizacija, apropijacija i službena klijentela bile sputane. Dijelom negativno,

Vlast i politika

intenzivnim odnosom konkurencije i nepovjerenjem, koje međusobno dijeli službenike, a dijelom pozitivno, univerzalnim društvenim vrednovanjem što donose patentni o obrazovanju i stečeni ispitima. To se događalo u tolikoj mjeri, da su staleške konvencije službeništva dobile one crte obrazovane aristokracije koje su otada u vrlo velikoj mjeri davale pečat kineskom životu. Te konvencije bile su sasvim specifično birokratske, utilitarno orijentirane. Bile su proizvod klasičnog obrazovanja, te su kao najvišu vrlinu njegovale dostojanstvo geste i *contenance*⁶¹.

Kinesko službeništvo usprkos tome nije postalo modernom birokracijom. Jer objektivno razgraničavanje nadležnosti, u usporedbi s velikim objektom uprave, bilo je provedeno u neznatnoj mjeri. Tehnički, mogućnost za to bila je posljedica okolnosti daje cjelokupna uprava pacificiranog carstva bila civilna uprava, daje relativno mala vojska činila posebno tijelo, i da su, kao što ćemo odmah vidjeti, druge mjere, a ne razdvajanje nadležnosti, jamčile poslušnost službenika. Međutim, pozitivni razlozi za sprečavanje razdvajanja nadležnosti bili su principijelne vrste. Specifično moderan pojam ciljne grupe i specijalnog službeništva, koji je npr. kod modernizacije engleske uprave igrao veliku ulogu, radikalno je antikineski i bio bi u proturječnosti sa svim staleškim tendencijama kineskog službeništva. Jer obrazovanje tog službeništva, kontrolirano ispitima, nije ni u kom pogledu bilo stručna kvalifikacija nego upravo suprotno. Pored kaligrafske sposobnosti, koja ima karakter umjetnosti, odlučujuću ulogu u obradi ispitnih zadataka - koji ponekad podsjećaju na teme tradicionalnih patriotskih i moralnih sastavaka u Njemačkoj - igrali su, prije svega, stilističko savršenstvo i uvjerenje propisno orijentirano prema klasicima. Ispit je bio neka vrsta ispita iz kulture, i njime se utvrđivalo da lije dotična osoba *gentleman*⁶², a ne da lije naoružan stručnim znanjem. Konfucijevska temeljna maksima da otmjen čovjek nije oruđe - dakle, etički ideal univerzalnog osobnog samousavršavanja, radikalno suprotan zapadnjačkoj ideji specifičnog zanimanja - stajala je na putu stručnom školovanju i stručnim nadležnostima, i neprestano je sprečavala njihovo provođenje. U tome

⁶¹ *contenance* fr. "držanje".

⁶² *gentleman* engl. "čovjek plemićkog porijekla". Izvorno označuje (mušku) osobu iz viših društvenih krugova, a kasnije osobu uglađena ponašanja koja jako drži do časti.

se sastojala specifično antibirokratska i patrimonijalistička osnovna tendencija ove uprave koja je uvjetovala njenu ekstenzivnost i tehničku zaostalost. Kina je, s druge strane, bila ona zemlja koja je staleško privilegiranje usmjerila isključivo ka konvencionalnom i službeno patentiranom književnom obrazovanju. Utoliko je ona formalno najsavršeniji predstavnik specifično modernog pacificiranog i birokratiziranog društva čiji monopoli na prebende, sjedne strane, i specifično staleško raslojavanje, s druge strane, posvuda počivaju na prestižu patentiranog obrazovanja. Začeci specifične birokratske etike i birokratske filozofije nalaze se, doduše, u nekim egipatskim književnim spomenicima, ali je birokratska životna mudrost - konfucijanizam - samo u Kini našla sistematsko usavršavanje i principijelnu zaokruženost.

0 utjecaju te mudrosti na religiju i na privredni život bilo je već ranije govora. Jedinstvo kineske kulture je u biti jedinstvo onoga staleškog sloja koji je nositelj birokratskog klasično-literarnog obrazovanja i konfucijevske etike sa, za nju specifičnim, već spomenutim idealom otmjenosti. Utilitarni racionalizam ove staleške etike ima strogo ograničenje u priznavanju tradicionalne magijske religioznosti i njenog kodeksa rituala kao sastavnog dijela staleške konvencije. Tu prije svega spadaju obveza poštivanja predaka i roditelja. Kao što je patrimonijalizam nastao iz odnosa pijeteta djece prema autoritetu poglavara obitelji, tako i konfucijevstvo na kardinalnoj vrlini dječjeg pijeteta zasniva odnose podčinjenosti službenika vladaru, nižih službenika višim, a prije svega podanika službenicima i vladaru. Specifično srednjoeuropski i istočnoeuropski patrimonijalni pojam oca zemlje, kao

1 uloga koju u strogo patrijarhalnom luteranstvu igra pijetet djeteta kao osnova svih političkih vrlina, predstavlja niz ideja koje su u konfucijevstvu daleko konzekventnije provedene. Osim odsustvom vlastelinskog sloja, dakle sloja lokalnih honorata sposobnih da vrše vlast, razvitak patrimonijalizma u Kini je omogućen posebno opsežnom pacifikacijom carstva nakon završetka Velikog zida, koji je prodore Huna za mnoga stoljeća usmjerio na Europu i otada se ekspanzija usmjerila samo na područja koja je sa relativno malom profesionalnom vojskom bilo moguće držati u ovisnosti. Prema podanicima je konfucijevska etika razvila teoriju države blagostanja, vrlo sličnu, samo daleko dosljedniju, teoriji patrimonijalističkih teoretičara Zapada u doba

prosvijećenog apsolutizma, kao i sličnu onoj kakvu predstavljaju teokratski i dušobrižnički obojeni edikti budističkog kralja Ašoke. Nailazi se i na začetke merkantilizma. Ali praksa je izgledala bitno drukčije. Patrimonijalizam se, normalno, u brojne lokalne svađe srodnika i sela miješao samo po potrebi, a i zadiranje u privredu bilo je gotovo uvijek fiskalno uvjetovano. Gdje to nije bio slučaj, te integracije su gotovo uvijek kod neizbježne ekstenzivnosti uprave propadale zbog otpora zainteresiranih grupa. Izgleda da je posljedica u normalnim vremenima bilo u velikoj mjeri faktičko suzdržavanje politike od miješanja u privredni život, što je već dosta rano našlo oslonac u teorijskim *laissez-faire*⁶³ principima. Unutar pojedinih grupa srodnika prestiž obrazovanja ispitanog pretendenta na službu, kome su se svi članovi grupe obraćali kao povjerljivoj osobi i savjetniku, a ako je ušao u službu, kao davatelju patronaže, ukrštao se s tradicionalnim autoritetom najstarijih u grupi srodnika, ukrštao se s autoritetom koji je u lokalnim stvarima većinom ostao presudan.

Nikakva sredstva upravne tehnike nisu mogla spriječiti da čak i u čisto birokratskim patrimonijalnim tvorevinama ostane normalno stanje u kojem su se pojedini sastavni dijelovi područja moći oslobađali vladareva utjecaja, i to utoliko više što su bili udaljeniji od vladareva sjedišta. Najbliže područje predstavlja područje direktne patrimonijalne uprave gospodara koju obavljaju njegovi dvorski službenici - "privatna vlast" gospodara. Iza nje dolaze vanjske provincije kojima njihovi namjesnici upravljaju patrimonijalno, ali uslijed nedovoljno razvijenih prometnih sredstava više ne predaju namete u bruto iznosu, nego samo viškove nakon podmirivanja lokalnih potreba, a redovno, samo određene tribute. Tako su namjesnici postajali sve samostalniji u raspolaganju vojnom i poreznom moći područja, utoliko više što je to područje bilo udaljenije. To je uvjetovano i nužnošću da uslijed odsustva modernih prometnih sredstava, službenici samostalno brzo donose odluke u slučaju neprijateljskih napada na pogranične krajeve čijim je službenicima i bila davana vrlo jaka službena vlast (u Njemačkoj su stoga nositelji najjačeg razvoja teritorijalne države Brandenburg i

⁶³ *laissez faire* fr. "pustite (ljudе) neka čine što ih je volja". Uzrečica koja obilježava princip slobodne konkurencije (liberalni kapitalizam) u smislu neuplitanja države u poslove tržišta.

Austrija). Napokon, tu su i najudaljenije oblasti čiji su gospodari, samo još nominalno zavisni, mogli biti natjerani na plaćanje tributa preko nove kampanje otimačine kakve su poduzimali asirski kraljevi, te kao u najnovije doba vladari mnogih afričkih država, upadajući naizmjenično svake godine u jednu od bilo kojih dalekih oblasti u području moći na koju pretendiraju, a koja je bila labilna te djelomično i direktno fiktivna. Perzijski satrapi, sjedne strane, koji su samovoljno bili smjenjivani ali kojima su pripadali određeni tributi i koji su raspolagali određenim vojnim kontingentima, i s druge strane, japanski *Daimyosi* vrlo bliski "gospodaru zemlje" i koji su u slučaju povrede dužnosti mogli biti premješteni - svi oni činili su dva tipa između kojih su u sredini obično stajali "namjesnici" većine orijentalnih i azijskih velikih carstava sa njihovom praktički uvijek labilnom zavisnošću. U velikim kontinentalnim carstvima ova vrsta političkih konglomeratskih tvorevina bila je oduvijek najrašireniji tip. Njene su osnovne crte ostale vrlo konstantne ali su naravno kod pojedinih oblika vrlo varijabilne. I Kinesko carstvo sve do novog doba pokazuje, usprkos jedinstvenosti svog službeničkog sloja, karakteristike konglomerata satrapija, djelomično samo nominalno zavisnih, koje su se grupirale oko sržnih provincija s neposrednom upravom. I ovdje su, kao i u perzijskim satrapijama, lokalni organi zadržali u svojim rukama prihode iz svojih provincija i od toga podmirivali najprije troškove lokalne uprave. Centralna vlada je dobivala samo svoj, doduše zakonski danak, koji je bilo vrlo teško stvarno povećati jer su zainteresirane osobe iz provincija tome pružale žestok otpor. Pitanje u kojoj se mjeri trebaju i mogu, u korist racionalne podjele centralne i lokalne vlasti te stvaranja jedne centralne vlasti dostojne povjerenja, odstraniti vidljivi ostaci ovog stanja, čini vjerojatno najvažniji problem moderne kineske reforme i ono je, naravno, povezano s pitanjem veza između centralnih i provincijskih financija: dakle sa suprotnostima ekonomskih interesa.

Granični slučaj decentralizacije sjedne strane čista je obveza na davanje kontingenta i tributa, te podijeljena kneževina s druge strane. Budući da svi odnosi vlasti, i ekonomski i politički, vrijede kao privatni posjed gospodara, to je podjela nasljeđem sasvim normalna pojava. Ali ta podjela redovno ne vrijedi za konstituiranje potpuno samostalnih vlasti. Ona ne predstavlja nikakvu konačnu podjelu, u smislu

njemačkog prava, već je prije svega samo podjela prihoda i suverenih prava za samostalno korištenje, uz barem fiktivno održanje jedinstva. Ovo čisto patrimonijalno shvaćanje položaja vladara očituje se primjerice u carstvu Merovinga, u geografski krajnje iracionalnom načinu podjele - područja s velikim brojem plodnih domena ili drugih izvora visokih prihoda morala su biti tako podijeljena da se izjednače prihodi vladara u pojedinim dijelovima kneževine. Vrsta i stupanj realnosti "jedinstva" mogu biti vrlo različiti. U određenim okolnostima ostaje postojati čisto prvenstvo ugleda. Sjedište mitropolita Kijev sa nositeljem titule velikog kneza, igra u razdoblju podijeljenih ruskih kneževina istu ulogu kao i Aachen i Rim s carskim titulama kod podjele carstva Karolinga. Cijelo carstvo Džingis-kana važno je za posjed njegove obitelji. Titula velikog kana trebalo je da teorijski pripadne najmlađem sinu, ali je u stvarnosti dodjeljivana designacijom ili izborom. Faktički vladari podijeljenih kneževina svuda se oslobađaju podčinjenosti koja se od njih očekuje. Upravo davanje velike službene moći članovima vladajuće obitelji može, umjesto pomoći održavanju jedinstva, pospješiti raspadanje ili - kao u doba ratova između "ruža" - pospješiti borbe između pretendenata. Od različitih okolnosti zavisi u kojoj mjeri se, u skladu s tim, kod pretvaranja patrimonijalnih službi u nasljedno aproprirane vlasti, na njih prenosi i nasljedna podjela. S jedne strane, to zavisi naročito od stupnja raspada, ili obratno, od stupnja održanja njihovoga službenog karaktera. Kad visokog razvoja pozicije moći patrimonijalnog službeništva upravo u podijeljenoj kneževini može jedan zajednički službenik u odnosu na vladare podijeljene oblasti predstavljati realno jedinstvo carstva (poput karolinškog upravnika dvora), a otpadanje takvog službenika pospješuje definitivnu podjelu. Ali, naravno, i ove patrimonijalno potpuno aproprirane najviše službe - kao što su bile službe karolinških upravnika dvora - lako su dale dijeliti. Odbacivanje tog principa nasljedne diobe koje je jako ugrožavalo trajnost patrimonijalne tvorevine, provedeno je u različitom stupnju i iz raznih motiva. Sasvim uopćeno, politički razlozi suprotstavljali su se nasljednoj podjeli u politički ugroženim zemljama, a isključenje nasljedne podjele preporučivalo se svakom monarhu, jer je to očigledno bilo u interesu održanja njegove obitelji. Ali ovaj motiv političke sile ipak nije uvijek

bio dovoljan. Bilo je nužno da dijelom ideološki, a dijelom tehnički - politički motivi potpomognu takvu tendenciju. Poslije provođenja birokratskog poretka, sjedne strane je kineski monarh uživao takvo magijsko dostojanstvo da je ono ostalo pojmovno nedjeljivo, a s druge strane staleško jedinstvo birokracije i njena zainteresiranost za napredovanje onemogućavali su tehničku djeljivost političke tvorevine. Japanski šogun i dajmio ostali su pojmovno "službe", te je poseban vazalski karakter ustrojstva službe i vojske (pojam "*han* " o kojem će još biti govora) pospješivao očuvanje jedinstva položaja vladara. Religiozno uvjetovano jedinstvo islamskog kalifata nije spriječilo raspad čisto svjetovnog sultanata, koji je nastao iz ruku robova-generalala, na pojedinačna carstva. Ali jedinstvo disciplinirane vojske robova djelovalo je i ovdje u pravcu očuvanja jedinstva jednom uspostavljenih prijestolja. Stoga se na islamskom Orijentu nasljedna podjela nikada nije udomaćila. Nije je bilo ni na antičkom Orijentu, pa je nužno jedinstvo državnog upravljanja sistemom navodnjavanja bilo vjerojatno tehnički razlog za očuvanje ovog načela koje svoje historijsko ishodište ima vjerojatno u prvobitnom karakteru kneževstva kao gradske kraljevine. Jer prirodno je da je suverena vlast nad gradom tehnički uopće nedjeljiva ili ju je u usporedbi sa seoskom i teritorijalnom vladavinom veoma teško dijeliti. U svakom slučaju dijelom religiozni, dijelom službenopravni, dijelom pogotovo tehnički i vojni razlozi, bili su mjerodavni za nepostojanje nasljedne podjele orijentalne patrimonijalne vlasti monarha. Podjela kao što je to bila podjela dijadoha, odvijala se tamo gdje je pod zasebnim gospodarom usporedo postojalo više samostalnih stajaćih vojski, a ne zbog podjele nasljeđa u kući vladara. Gdje god je na Zapadu vladareva vlast imala službeni karakter, ona je djelovala u istom pravcu. U Rimskom carstvu dioba je bila nepoznata. Tek s konačnim nestankom magistratskog karaktera rimskog "*princeps*"⁶⁴ u korist

⁶⁴ *princeps* lat. "prvak, glavni, poglavar, poglavica"; titula *princeps* (*senatus*) pripadala je od starine u Rimu senatoru kojemu je - zbog njegova ugleda i moralnih kvaliteta - pripadalo prvo, počasno mjesto na popisu senatora. Sam položaj princepsa nije bio formalna magistratura, a on je, kao jedinu privilegiju, imao pravo svoje mišljenje u Senatu iznositi prvi. U svojem pohodu na vlast Oktavijan je - naizgled ne težeći ni za kojom znatnom magistraturom, edilitetom, kvesrurom, preturom ili konzulatom - skromno prisvojio dvije neformalne: titulu vrhovnog

*"dominusa"*⁶⁵ Dioklecijanovog poretka, pokazuje se tendencija ka podjeli koja je bila čisto politički i vojno, a ne patrimonijalno uvjetovana i koja je odmah bila ograničena jedinstvom obje polovine Carstva koje su vojno (u novačenju) već odavno bile razdvojene. Porijeklo magistrature i monarhije te uprave nad građanskom vojskom tako je ostalo efikasno sve do kasnog perioda. I na Zapadu je, u prvom redu, ostalo nedjeljivo ono što je potpuno vrijedilo kao "služba": pored neapropriiranih službi - prije svega carsko dostojanstvo. Inače, na Zapadu su, kao i posvuda, dalekosežni interesi monarha za moć djelovali u pravcu ograničavanja ili isključivanja nasljedne podjele. I to posebno u slučaju novih osvajačkih tvorevina. Englesko kao i južnoitalsko carstvo Normana i španjolska osvajačka carstva ostala su nedjeljiva, kao što su to bila i prva carstva seobe naroda. Inače, na očuvanje nedjeljivosti u mnogome su utjecala dva međusobno prilično različita motiva. U njemačkom i francuskom kraljevstvu to je bio slučaj jer su postala izbornim monarhijama - francusko barem po formi. A u inače patrimonijaliziranim zemljama to je prije svega pretpostavka specifična za Zapad - razvoj staleških teritorijalnih tijela. Zato što su, ukoliko su, ova tijela - preteče moderne ustanove države - vrijedila kao jedinice, vrijedila je kao nedjeljiva i vlast "vladara zemlje". Ovdje se, međutim, već pojavljuje moderna "država". U okviru patrimonijalizma, naprotiv, nailazi se, od patrimonijalnog službenika, vezanog za kućanstvo do tributarnog vladara i do samo nominalno zavisnog vladara podijeljenog kraljevstva, na čitavu

zapovjednika vojske, imperatora, te titulu prvaka Senata, koje su mu - uz neprekidnu službu pučkog tribuna - omogućavale potpunu kontrolu glavnih poluga vlasti: Senata, jer je svoje mišljenje, po stoljetnoj tradiciji, iznosio prvi (i time davao na znanje što smjera vrhovna volja države) kao uputu pristalicama i vojne sile koja je vlasti davala uvjerljivost. Pučki mu je tribunat pravom veta omogućavao da - opet sijedom stoljetne pravne tradicije - protivnicima zabrani svaki nepoćudan govor u Senatu i da se ogradi nepovredivošću svojeg položaja (sakrosanktnošću).

⁶⁵ *dominus* lat. "gospodar"; od Dioklecijana (premdaje sličnih pokušaja bilo i prije) nestaje svaki privid nekadašnjih republikanskih magistratura, koje su se - premda bez gotovo ikakva pravog sadržaja - održale i nakon uspostave carstva. Od Dioklecijanovih reformi položaj cara na vrhu socijalne piramide postaje posve jedinstven pa se sve ispod toga smatra podaništvom, a car postaje gospodar nad podanicima.

ljestvicu faktičke samostalnosti lokalnih vlasti unutar grupe s patrimonijalnom vlašću.

Neprekidna borba centralne vlasti s raznim centrifugalnim lokalnim vlastima stvara specifičnu problematiku za patrimonijalizam u slučajevima kada patrimonijalni gospodar sa svojim sredstvima vlasti - koja mu osobno stoje na raspolaganju - tj., sa vlastitim posjedom i drugim izvorima prihoda, sa službenicima i vojnicima koji se s njim osobno solidariziraju - ne stoji nasuprot običnoj masi podanika podijeljenoj po grupama srodnika i zanimanjima, nego kad on kao zemljoposjednik stoji pored i iznad drugih zemljoposjednika koji kao sloj lokalnih honorata uživaju samostalan autoritet na svojim područjima. Ovo je, za razliku od Kine i Egipta, od vremena Novog carstva bio slučaj još u antičkim i srednjovjekovnim političkim patrimonijalnim tvorevinama na Bliskom istoku, ali je od vremena Rimskog carstva bio najizraženiji u političkim grupama s vlašću na Zapadu. Patrimonijalni vladar se ne može uvijek odvažiti na uništenje samostalne lokalne patrimonijalne vlasti. Doduše, pojedini rimski carevi (Neron), pogotovo u Africi, posezali su u velikoj mjeri za sredstvom iskorjenjivanja privatnih zemljoposjednika. Samo što onda kada treba posve potisnuti samostalni sloj honorata? Vladar mora imati na raspolaganju vlastita sredstva upravne organizacije koja ih kod lokalnog stanovništva može zamijeniti približno istim autoritetom, ili nasuprot tome nastaje samo novi stalež honorata sa sličnim pretenzijama u liku zakupaca ili zemljoposjednika. U određenoj mjeri još je u državi Bliskog istoka, a u principu u helenističkoj i carsko-rimskoj državi, osnivanje gradova bilo specifično sredstvo stvaranja lokalnoga upravnog aparata. Također, potpuno sličnu pojavu naći ćemo i u Kini gdje je još u posljednjem stoljeću podčinjavanje *Miao-Tsea*⁶⁶ bilo identično s njihovom urbanizacijom. Kasnije ćemo se morati zabaviti smislom ove urbanizacije u različitim slučajevima. Ali, u svakom slučaju time se objašnjava da je, općenito govoreći, vremenska i prostorna ekonomska granica osnivanja gradova u Rimskom carstvu postala i granicom tradicionalne strukture antičke kulture. Zemljoposjednička imanja, naravno, dobivala su utoliko više

⁶⁶ *Miao* su nekineska manjina koja je u 19. st. sudjelovala u ustancima protiv kineske Mandžu dinastije.

političkog značaja ukoliko se osnivalo manje gradova. Dakle, ukoliko je Carstvo više postajalo kopnenom državom. U kasnoantičkoj državi, od Konstantina, vlast biskupa postala je oslonac jedinstva Carstva. Ekumenski koncili bili su specifični skupovi carstva. Potrebno je još spomenuti zašto crkva, koju je država univerzirala i politizirala, nije mogla u dovoljnoj mjeri ostati taj oslonac - upravo zato što se uslijed te politizacije neobično brzo regionalizirala. U patrimonijalnoj državi u ranom srednjem vijeku, crkva je bila izabrana za sličnu ulogu, ali u drugom obliku. Primjerice, u Francuskom carstvu i u feudalnim državama, samo u drugom vidu. Posebno u Njemačkoj kralj je, u početku s velikim uspjehom, pokušavao lokalnim i regionalnim vlastima postaviti protutežu stvaranjem crkvenog staleža političkih honorata biskupa koji konkuriraju svjetovnom staležu honorata i koji stoga što nisu nasljedni, i lokalno regrutirani ili lokalno zainteresirani, izgledaju sa svojim univerzalno usmjerenim interesima potpuno solidarni s kraljem, dok vlastelinska i politička vlast koju im je dodijelio kralj i dalje ostaje pravno u potpunosti u rukama kralja. Zbog toga, posebno u njemačkom kraljevstvu, ono što su poduzimale pape predstavlja borbu za osnovno specifično sredstvo političke moći u odnosu na lokalne vlasti. Naime, pape su pokušavale organizirati crkvu, ili direktno na birokratski način, dakle dobiti u svoje ruke crkvena službena mjesta, ili barem postići da kler i vjerska zajednica dobiju ta mjesta po kanonskim pravilima, nezavisno od kraljevstva, tj. u stvari ih popuniti lokalnim svećeničkim slojem honorata, kapitulara katedrala koji su sa lokalnim svjetovnim honoratima bili vezani rodbinskim ili osobnim vezama. I upravo zbog toga je crkvena vlast lako dobijala potporu svjetovnih honorata u borbi protiv kralja. Kombinacija razoružavanja i teokracije (kao u slučaju Židova, te u slučaju Egipta) povezana s iskorištavanjem oštih nacionalnih suprotnosti i kolizije interesa lokalnih honorata, uvjetovala je - koliko se može vidjeti - očuvanje nestabilnog jedinstva Perzijskog carstva tijekom više od dvjesto godina. U svakom slučaju još u Babilonskom i u Perzijskom carstvu nailazi se na tragove onih tipičnih sukoba između slojeva lokalnih honorata i centralne vlasti koji su kasnije u srednjem vijeku na Zapadu postali jedna od najvažnijih determinanti razvoja.

Prvenstveno, sloj lokalnih zemljoposjednika zahtijeva svuda i prije svega, da patrimonijalni vladar ostavi nedirnutom njihovu vlastitu patrimonijalnu vlast nad kmetovima koje posjeduju, ili da je direktno garantira. Dakle, oni prvenstveno zahtijevaju isključenje miješanja vladarevih upravnih službenika na području njihova vlastelinskog posjeda. Prema tome, zahtijevaju imunitet. Vlastelin kao takav mora biti instancija čijim posredstvom vladar uopće stupa u vezu s kmetovima, njega treba smatrati odgovornim za kazneno i porezno jamstvo ovih zadnjih, njemu treba prepustiti sakupljanje novaka, te plaćanje i rezanje poreza za njih. Kako vlastelin želi da za sebe samoga iskoristi sposobnost kmetova da rade i plaćaju namete, prirodno je da će se nameti koje plaćaju patrimonijalnom vladaru što je moguće više smanjiti ili će se barem strogo odrediti. Privilegije imuniteta koje u različitoj mjeri ispunjavaju takve zahtjeve, možemo naći još u 3. tisućljeću u Egiptu (date hramovima i službenicima), a zatim u Babilonskom carstvu (i ovdje dane privatnim zemljoposjednicima). Kod dosljednog provođenja takve pretenzije znače izuzimanje vlastelinskih posjeda iz komunalnih grupa, dakle seoskih zajednica, a eventualno i gradova, koje je inače stvorio patrimonijalni gospodar kao nositelje prava i obveza prema njemu. U stvarnosti ovakvo stanje pokazuje još antičko doba u helenističkom carstvu, a isto tako i doba Rimskog carstva. Prvo je vlastelinski posjed samog monarha uglavnom pripadao onim teritorijima koji su bili izuzeti iz svih komunalnih grupa. Posljedica je bila to da je ovdje pored monarhiovih službenika eventualno i zakupac domena kao takav imao pored patrimonijalne vlasti i pravo na obnašanje političke vlasti. To isto važi i za privatne krupne vlastelinske posjede koji su rasli u Rimskom carstvu i čiji su teritoriji sada pored gradskih područja zauzimali otprilike onakav položaj kakav su imala pruska imanja na istoku u feudalnoj epohi. Ali još većom snagom isticani su zahtjevi lokalnih vlastelinskih vlasti u onim srednjovjekovnim zapadnim carstvima u kojima nije bilo birokracije školovane prema čvrstoj tradiciji i monarhije oslonjene na stajaću vojsku kao u antici. Ovdje ni monarhija na početku novog doba nije imala drugog izbora osim da ide u kompromise s vlastelom, sve dok nije mogla stvoriti vlastitu vojsku i vlastitu birokraciju te obje plaćati vlastitim sredstvima, a

vojsku ujedno i opreмати. Monarhija kasne antike, a posebno bizantska monarhija, morala je isto tako činiti ustupke regionalnim interesima. Čak je i novačenje vojske već od IV. stoljeća postajalo sve više regionalno. Čisto lokalnu upravu gradovi organizirani na principu dekurija te vlastelinska uprava, dali su u ruke lokalnim honoratima. Ipak, nad ovim je slojevima kontrolu i reguliranje vršila kasnorimska, a zatim i bizantska centralna vlast. Ovoga na Zapadu uopće nije bilo. Nasuprot (službenim) načelima kineske uprave, kao i principima koje su zapadni vladari stalno pokušavali nametnuti, ovdje je vlastela vrlo brzo uspjela ostvariti to da lokalni vladarev službenik bude vlasnik zemljišnog posjeda na području svoje službe; primjerice, to je bio slučaj kod engleskog šerifa i mirovnih sudaca te, a i sada je tako, kod pruskih okružnih načelnika - dakle pripadnost sloju lokalnih vlastelinskih honorata. Pravo prezentacije za lokalne državne službe održalo se u Pruskoj za okružne načelnike sve do XIX. stoljeća. Gremiji, ovlašteni za prezentaciju bili su u stvari u rukama zemljoposjednika. U srednjem vijeku su veliki baruni uveliko uspijevali, ako ne pravno ono barem faktički, prigrabiti za sebe patronat nad službama u velikim oblastima. Tendencija se posvuda razvijala u pravcu "medijatiziranja" svih podanika patrimonijalnog vladara, ubacivanja sloja lokalnih honorata kao jedinog nositelja političkih službi svake vrste između njih i vladara, presijecanja izravne veze između podanika i vladara te upućivanja kako podanika tako i vladara, s jedne strane na njihove uzajamne zahtjeve za porezom i vojnim uslugama i, s druge strane, na pravnu zaštitu, samo kod lokalnog nositelja službe uz isključivanje svake vladareve kontrole. Istovremeno je i sama politička služba bivala pravno ili faktički nasljedno apropiirana od jedne obitelji ili nekog koncerna lokalnih honorata.

Borba između patrimonijalne vladareve vlasti i prirodnih tendencija lokalnih patrimonijalnih interesa dala je najrazličitije rezultate. Vladar je prije svega fiskalno i vojno zainteresiran za posredujuću ulogu podanika, za očuvanje njihovog broja, tj. očuvanje broja seoskih imanja. Također je zainteresiran da ih lokalna patrimonijalna vlast ne iskorištava za svoje svrhe tako da bi zbog toga morala trpjeti njihova sposobnost plaćanja nameta. Vladar je zainteresiran i za to da sačuva moć da ih direktno za svoje potrebe

oporezuje i novači u vojsku. Sa svoje strane, lokalni patrimonijalni gospodari zahtijevaju da pred vladarom zastupaju seljake u svim stvarima. Načelo "*nulle terre sans seigneur*"⁶⁷ imalo je u srednjem vijeku, pored svog značaja za feudalno pravo, o čemu ćemo još govoriti, i taj praktični upravno-pravni značaj da, sa stanovišta vladareve uprave, seoska zajednica seljaka, kao grupa sa vlastitim ovlaštenjima, nije trebalo da postoji, već je svaki seljak trebalo da pripada patrimonijalnoj grupi te je svakog seljaka trebalo da zastupa njegov patrimonijalni gospodar, tako da je vladar imao pravo obraćati se samo gospodaru, a ne i njegovim kmetovima. Ovo posljednje je samo u izuzetnim slučajevima potpuno provedeno, a i tada samo privremeno. Svako jačanje vladareve moći znači direktnu zainteresiranost vladara za sve podanike. Samo, po pravilu, vladar se smatrao potaknutim na kompromise s lokalnim patrimonijalnim vlastima ili s drugim honoratima. Pored obaziranja na prijeteći, često opasan otpor, i pored odsustva gospodareva vojnog i birokratskog aparata za efektivno preuzimanje uprave, odlučujući u tome bili su prije svega lokalni honorati. Lokalnu upravu u Engleskoj u kasnom srednjem vijeku, a posebno istočno od Labe u Pruskoj u XVIII. stoljeću, vladar uopće ne bi mogao čisto financijski podmiriti bez pomoći plemstva. Proizvod ovakve situacije u Pruskoj bilo je faktičko monopoliziranje časničkih mjesta te izgleda na prednost plemstva u državnoj službi (bez obzira na kvalifikacije, koje su inače zahtijevane) ili je postojala faktički široka dispencijacija te kao i danas još postojeća nadmoć posjeda plemićkog dobra u svim lokalnim seoskim upravnim tijelima. Ukoliko je vladar htio izbjeći apropijaciju cjelokupne lokalne državne uprave od strane lokalnih patrimonijalnih gospodara - dokle god sam nije raspolagao značajnim vlastitim prihodima - nije imao drugog izbora osim daje stavi u ruke jednom drugom sloju honorata, čiji su broj i položaj moći bili dovoljno značajni da bi se mogli učvrstiti u odnosu na velike patrimonijalne gospodare. U Engleskoj je iz takve situacije nastala institucija mirovnih sudaca, koja je u doba velikih ratova s

⁶⁷ *nulle terre sans seigneur* fr. "nema zemlje bez gospodara". Prema feudalnom pravu izvorno je sva zemlja kraljeva koju on podjeljuje svojim podanicima (vazalima) koji time postaju posjednici imanja a njihovi potomci nasljednog prava na posjed.

Francuskom dobila karakteristične crte. Čista patrimonijalna uprava vlastele i njihova sudska vlast, kao i lokalne službe (šerif) u kojima je dominiralo feudalno plemstvo, uslijed ekonomski uvjetovanog razaranja odnosa podčinjenosti nisu bili sposobni savladati čisto upravne zadatke, a i kruni je bilo u interesu da ukloni patrimonijalne i feudalne vlasti. U tome su je odlučno podržavali "*commons*"⁶⁸. No, novi upravni zadaci su i ovdje kao i drugdje, bili u biti policijske naravi, te povezani ekonomski uvjetovanim povećanjem potreba za pacifikacijom. Jer nevjerojatno je da je razlog, kao što se to često govori, bio u nesigurnosti pojačanoj ratnim stanjem budući da je spomenuta institucija i dalje trajno postojala. Nesigurnost se sve više osjećala zbog sve većeg prepletanja privređivanja sa tržištem. Uz to se dovoljno karakteristično javljaju pitanja koje je bio nametnuo porast novčane privrede, a to su pitanja nezaposlenih te pitanja cijena prehrambenih namirnica. Stoga su prvobitne bitne točke višestrukih poslova mirovnog suca bili policijski nadzor nad sigurnošću, obrtom i potrošnjom. Mjesta mirovnih sudaca su popunjavale osobe koje su za njih bile privatno zainteresirane. Kruna je pokušavala ovaj sloj, tzv. "*gentry*"⁶⁹ privući na stranu vladara te ih iskoristiti protiv velikih patrimonijalnih gospodara - barona. I to na taj način što je za svaku grofoviju uzimala proizvoljno velik broj lokalnih honorata, faktički, a gotovo i pravno, uglavnom iz sloja zemljoposjednika dotičnog područja koji su se kvalificirali na osnovi minimuma zemljišne rente i živjeli kao vitezovi; uz njihovo imenovanje za *conservatores pacis*⁷⁰, te dodjeljivanje policijskih ovlaštenja i ovlaštenja u slučaju kriminala i u sudskim stvarima koja su rasla tijekom vremena i koja je bilo formalno moguće opozvati, ali su faktički bila doživotna; pri tome je kruna za sebe zadržala pravo na imenovanje, a za državne sudove pravo na vrhovni nadzor. Jednom od mirovnih sudaca, *lordu lieutenantu*⁷¹ pripalo je pravo na zapovijedanje policijom. Regularni

⁶⁸ *commons* engl. "pučani".

⁶⁹ *gentry* sloj zemljoposjednika nastao u 17. st. u Velikoj Britaniji, po rangu niži od plemstva, "novo plemstvo".

⁷⁰ *conservatores pacis* lat. "čuvari mira"

⁷¹ *lord lieutenant* engl. "lord zapovjednik", titula koju je kraljeva vlast u Velikoj Britaniji podjeljivala pripadnicima nižeg plemstva postavljajući ih na visoka mjesta u vojnoj, policijskoj i sudskoj upravi.

birokratski "put" prije donošenja odluke mirovnog suca nije postojao, ili je postojao samo na nivou patrimonijalnih zahtjeva krune za moć, i to u obliku tzv. "*Star ehamber*"⁷² kojega je upravo stoga *gentry* i uništio u revoluciji XVII. stoljeća. Postojala je samo u praksi sve veća mogućnost da se neka konkretna stvar na osnovi posebne naredbe (*writ of certiorari*)⁷³ iznese pred centralne instance, što je prvobitno bilo moguće učiniti po slobodnoj volji. Praktično, sve ovo je značilo da nijedan kralj nije mogao trajno efikasno vladati ako je bio u sukobu s tim slojem koji je postavljao mirovne suce. Kruni je uspijevalo suzbiti često ponavljane pokušaje da se postavljanje mirovnih sudaca učini direktno zavisnim od izbora lokalnih honorata te je u svojim rukama uspjela zadržati to imenovanje, s rezervom što su pravo predlaganja imali određeni savjetnici krune. Ovo je značilo da je takvim visokim službenicima, naročito kancelaru, na taj način dan u ruke često pekunijarno korišteni patronat. Ali solidarnost *gentryja* 'u odnosu na patronat kontrolnih službenika i službenoga pravnog položaja same krune bila dovoljno jaka da očuva njihov monopol na mjesta mirovnih sudaca, a u doba Elizabetine vladavine dolazilo je do pritužbi daje za nova postavljenja u stvari presudna preporuka postojećih mirovnih sudaca.

Kao i svi kraljevi službenici tako je i mirovni sudac prvotno bio upućen na sporedne prihode i dnevnice. Međutim, uslijed niskih prihoda, odbacivanje sporednih prihoda ušlo je u stalešku konvenciju zemljoposjednika. Cenzus mirovnih sudaca još je u XVIII. stoljeću znatno povećan. Kao normalan preduvjet tražena je barem određena vrijednost posjeda. Sve češće davanje posjeda pod zakup, što je bilo karakteristično za Englesku, oslobađalo je radnu snagu upravo seoskog *gentryja*, a u cilju obavljanja ovakvih službenih poslova. Što se tiče građanske klase, sudjelovanje aktivnih poslovnih ljudi bilo je otežano iz razloga zbog kojeg su posvuda bili isključeni iz

⁷² *Star chamber* engl. "zvjezdana soba". Engleski kraljevski sud koji je zasjedao bez porote, donosio proizvoljne odluke i inzuldivao priznanja okrivljenih, ukinut 1641. g.

⁷³ *writ of certiorary* engl. i lat. "učiniti (neki dokument) izvjesnijim". Diskretni nalog više sudske instance upućen nižoj sudskoj ili upravnoj instanci kojim se traže dokumenti o nekom predmetu radi revizije.

kruga "honorata", tj. zbog njihove ekonomske neophodnosti. Iz njihovih redova su u službu mirovnih sudaca češće stupali stariji ljudi koji su se povukli iz poslovnog života, ali daleko češće su u tu službu stupali oni članovi gildi čiji je broj sve više rastao i koji su stekavši dovoljno veliku imovinu od poduzetnika postali rentijeri. Karakteristično stapanje seoskih i građanskih krugova rentijera u tip *gentleman*a bilo je jako pospješivano njihovom zajedničkom vezom sa službom mirovnog suca. Kod svih ovih krugova postalo je staleškim običajem da se sinovima još u mlađim godinama nakon apsolviranog humanističkog obrazovanja osigura imenovanje za mirovne suce. Služba mirovnih sudaca nije sada bila plaćeni položaj čije je obvezno preuzimanje za kvalificirane osobe, formalno gledano, predstavljalo samo po sebi liturgiju čije je efektivno obavljanje često preuzimano samo na kratak rok. Samo jedan dio (doduše u novije doba sve veći dio) mirovnih sudaca obavljao je i stvarno svoje službene funkcije. Za ostale je ta služba bila titulama te izvor društvenog ugleda. Društveni prestiž i društvena moć bili su također razlog što je ovaj položaj koji zahtijeva vrlo mnogo rada kada se stvarno sudjeluje u službenim poslovima, ipak bio i ostao u dovoljnoj mjeri trajno tražen čak i za efektivno obavljanje te funkcije. Jaka konkurencija profesionalnih pravnika koja je postojala na početku i tijekom mnogih stoljeća bila je pobijeđena: profesionalni pravници postupno su istisnuti iz te službe zahvaljujući niskim prihodima i time što se *gentry* kasnije stvarno odrekao prihoda. Pojedini mirovni sudac-laik primao je savjete od svoga osobnog odvjetnika ali su u cjelini odluke o tome stoje pravedno, donošene po tradiciji, a i po procjeni, uz pomoć *clerks*¹⁴, koji su im stavljeni na raspolaganje, što je upravi mirovnih sudaca donosilo popularnost u narodu i davalo joj osebužno obilježje. Ovdje se, dakle, pojavljuje jedan od krajnje rijetkih slučajeva kada je, usprkos porastu službenih poslova, služba honorata u mirnom takmičenju potpuno istisnula profesionalno službeništvo. Poticaj za pripadnike *gentryja* da teže zauzimanju ovih mjesta nije bio neki specifičan "idealizam" zainteresiranih krugova, nego značajan i gotovo potpuno

¹⁴ *clerks* engl., starija značenja: laici koji obnašaju manje dužnosti u crkvi; pismene osobe. Novije značenje: uredski činovnici koji čuvaju i pohranjuju dokumente, tipkaju pisma i si.

neograničen utjecaj koji je davala ta služba; formalno, on je bio ograničen samo propisom da se sve važnije stvari rješavaju samo kolegijalno uz sudjelovanje barem dvojice mirovnih sudaca; materijalno, međutim, jakim predodžbama o dužnosti koje proizlaze iz staleške konvencionalnosti. Uprava, preko mirovnih sudaca u Engleskoj, učinila je praktično gotovo beznačajnim sve druge lokalne upravne instance (izvan gradova). Mirovni suci su u vrijeme procvata te *selfgovernment*⁷⁵, što se slavila kao nacionalni paladijum, bili faktički gotovo jedini službenici koji obavljaju stvarne upravne poslove u lokalnim upravnim oblastima (grofovijama). Pored njih su postale beznačajne kako stare grupe obvezne liturgije, tako i patrimonijalna vlastelinska uprava te svaka vrsta kraljevskog patrimonijalno-birokratskog režima. Bio je to jedan od najradikalnijih oblika provođenja čiste "uprave honorata" koji je povijest poznavala u velikim zemljama. Tome je odgovarao način i sadržaj vođenja službe. Pravosuđe mirovnih sudaca, dakle ono koje je za masu stanovnika bilo od praktičnog značaja, imalo je sve do današnjeg vremena u velikoj mjeri karakter "kadijske pravde" - jer su državni sudovi u Londonu bili za stanovništvo prostorno, a prije svega zbog ogromnih troškova, ekonomski nepristupačni, kao što je za rimske seljake daleko bio pretor, ili za ruske car. Kao kod svake uprave honorata, i njena neizbježna karakteristična crta bila je "minimaliziranje" i povremeni karakter upravne djelatnosti. Ona nije imala karakter "poslovanja". Ukoliko se nije sastojala u vođenju liste (kako je to prvo bilo kod *custos rotulorum*⁷⁶), ona je imala pretežno represivan karakter, bila je nesistematična i po pravilu faktički reagirala samo na direktno vidljive grube povrede ili na poziv oštećene osobe. Međutim, za stalan i intenzivan rad na pozitivnim zadacima, ili za provođenje dosljedne politike "blagostanja" koja polazi od unitarističkih ideja, ona je bila tehnički potpuno neprikladna jer je u načelu važila za sporedno zanimanje *gentlemana*. Doduše, postojalo je načelo da prilikom *Quarter Sessions*⁷⁷ mirovnih sudaca barem jedan od njih mora

⁷⁵ *selfgovernment* engl. "samouprava".

⁷⁶ *custos rotulorum* lat. "čuvar, nadglednik listina, čuvar svitaka, nadglednik spisa"

⁷⁷ *Quarter Sessions*, sudovi u Engleskoj koji zasjedaju kvartalno (svaka tri mjeseca u godini) i bave se manjim kaznenim djelima.

Vlast i politika

biti dobro upućen u pravne navike: on ili oni stavljeni su poimence u određenu *commission*⁷⁸ (klauzula o kvorumu). Time je centralna uprava sačuvala za sebe istovremeno izvjestan utjecaj na osobu mirovnih sudaca koji efektivno obavljaju tu dužnost. Tek od XVIII. stoljeća ovo je prestalo vrijediti: svi koji su aktivno surađivali uzimani su u "kvorum".

Doduše, podanik je mogao očekivati da će u svim mogućim stvarima u svom životu, od posjete gostionici i igre karata, od izbora odjeće sukladne društvenom položaju, pa sve do visine cijena žita i dostatnosti plaćenih nadnica, od straha do hereze, moći osjetiti policijsku vlast i pravo na kažnjavanje koje je dano mirovnim sucima. Beskrajan je broj statuta i naredbi za čije se slučajno nastale odredbe očekivalo da će ih provoditi samo mirovni suci. Ali, hoće li će i kada, te kojim sredstvima oni intervenirati, bila je njihova slobodna odluka. Samo izuzetno je u njihovim krugovima mogla nastati zamisao o planskom radu uprave u službi određenih ciljeva, i to samo tijekom kratkog perioda vladavine Stuarta. Prije svega u vrijeme Laudove uprave nailazimo na pokušaj da se odozgo provede dosljedan sistem "kršćanske socijalne politike". No, razumljivo, taj sistem je konačno propao zbog otpora upravo onih krugova iz kojih su pretežno novačeni mirovni suci.

⁷⁸ *commission* engl. "povjerenstvo", "komisija".

3. poglavlje

VOJNA DISCIPLINA

Sudbina karizme je da se uvijek, ulijevajući se u trajnu tvorevinu zajedničkog djelovanja, povlači u korist ili sila tradicije ili racionalnog udruživanja. Njeno nestajanje predstavlja, promatrano u cjelini, potiskivanje značaja individualnog djelovanja. No, od svih sila koje suzbijaju individualno djelovanje, najneodoljivija je ona koja pored osobne karizme ili iskorjenjuje ili racionalno preobražava raslojavanje prema staleškom ugledu, a to je racionalna disciplina. Ona, po svom sadržaju, ne predstavlja ništa drugo do konzekventno racionalizirano tj. planski uvježbano, precizno izvođenje primijene zapovijedi, koje bezuvjetno isključuje svaku osobnu kritiku, kao i neprekidnu unutarnju usmjerenost isključivo na ovaj cilj. Tom obilježju se pridružuje jednoobraznost naredbodavnog djelovanja; njeni specifični učinci zasnivaju se na kvaliteti zajedničkog djelovanja neke masovne tvorevine - pri čemu oni koji se pokoravaju ni u kom slučaju ne moraju nužno biti najednom mjestu ujedinjena masa koja se istovremeno pokorava ili koja je kvantitativno posebno velika. Presudno je racionalno uniformiranje poslušnosti mnoštva ljudi. Ne radi se o tome da se disciplina sama po sebi nalazi u neprijateljskom odnosu prema karizmi i staleškom ugledu. Naprotiv, staleške grupe koje žele zavladati nekim kvantitativno velikim teritorijem ili tvorevinom, kao npr. venecijanska aristokracija u Vijeću, Spartanci ili jezuiti u Paragvaju ili pak neko moderno časničko tijelo na čijem čelu se nalazi vladar - mogu u odnosu na podređene utvrditi sigurnu nadmoć samo uz pomoć zaista stroge discipline unutar vlastite grupe te mogu "uvježbati"

Prevedeno iz: Max Weber, *Grundriss der Sozialökonomik. III. Abteilung. Wirtschaft und Gesellschaft. I. Die Wirtschaft und die Gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1921, str. 642 - 648.

podređene na "slijepu" poslušnost jedino njihovim odgajanjem u smislu podvrgavanja disciplini i samo disciplini. Time, zahvaljujući disciplini podređeni u velikoj mjeri postaje svjestan ovog pridržavanja stereotipnosti i njegovanja staleškog prestiža i staleškog načina života. I sve to postaje nešto racionalno željeno, a to opet ima - o čemu ovdje nećemo raspravljati - povratni učinak na cjelokupne sadržaje kulture na koje na neki način utječu spomenute zajednice. Isto tako, i neki karizmatički junak može se poslužiti "disciplinom", a to uostalom i mora učiniti ukoliko želi kvantitativno proširiti svoju dominaciju: Napoleonje u Francuskoj stvorio onu strogu disciplinsku organizaciju koja još i danas djeluje.

"Disciplina" općenito, kao i njen racionalni produkt, birokracija, predstavlja nešto "stvarno". Tako se ona u nepogrešivoj "objektivnosti" sama po sebi stavlja na raspolaganje svakoj moći koja reflektira na njene usluge i koja je zna stvoriti. To ne smeta da ona sama u najdubljjoj biti bude strana karizmi i staleškom, a posebno feudalnom ugledu. I *bersekeru*⁷⁹ s njegovim manijakim napadima bijesa, i vitezu s njegovom željom osobnog odmjeravanja snaga s protivnikom koji uživa ugled junaka, podjednako je strana disciplina. Prvome zbog iracionalnosti njegova djelovanja, drugome zbog neobjektivnosti njegova unutrašnjeg stava. Individualnoj ekstazi junaka, pijetetu, entuzijastičkom oduševljenju i predanosti vođi kao osobi, kultu "ugleda" i njegovanju osobnih sposobnosti kao neke "umjetnosti" disciplina pretpostavlja "uvježbavanje" mehanizirane spretnosti. Ukoliko uopće apelira na snažne motive "etičkog" karaktera, "dužnost" i "savjesnost" (*"man of conscience"*⁸⁰ nasuprot *"man of honours"*⁸¹ na jeziku Cromwella), a sve to u službi racionalnog proračunatog optimuma fizičke i psihičke snage spremnosti podjednako uvježbanih masa. To ne znači da entuzijazam i bezrezervna predanost nemaju mjesta u disciplini. Naprotiv, svako moderno vođenje rata razmatra, često više nego sve drugo, upravo "moralne" elemente sposobnosti postrojbi. Upotrebljavaju

⁷⁹ *berseker* staronjem. "beskošuljaš". Prema staronordijskoj mitologiji neustrašivi junak koji je bez oklopa išao u bitku i bjesomučno se borio.

⁸⁰ *"man of conscience"* engl. "čovjek od savjesti", ovdje u smislu moralne privrženosti vođi ili vojnoj posadi.

⁸¹ *"man of honours"* engl. "čovjek od ugleda", ovdje u smislu onoga (u vojnoj hijerarhiji) koji prvenstveno drži do svog ranga i pripadajućeg kodeksa časti.

se emocionalna sredstva svih vrsta - kao primjerice najrafiniranije sredstvo stvaranja religiozne discipline: Ignacijeva *exercitia spiritualia*⁸² - te se u borbi pokušava "nadahnjivanjem", a još više odgajanjem djelovati na to da se oni koji se bore "užive" u volju vođe. Međutim, sociološki je presudno: prvo, da se pritom sve racionalno "ukalkulira". I to upravo ove "imponderabilije" i iracionalni, emocionalni momenti, u načelu isto onako kao što se kalkulira bogatstvo nalazišta ugljena i ruda. I drugo, da je "odanost" - koliko god je ona u konkretnom slučaju nekoga privlačnog vođe vrlo "osobno" obojena - ipak po svojoj usmjerenosti i svom normalnom sadržaju "objektivnog" karaktera. To znači odanost općoj "stvari", nekom racionalnom željenom "uspjehu", a ne nekoj osobi kao takvoj. Drugačije je tamo gdje disciplinu stvara suvremena vlast nekog robovlasnika. Primjerice, na plantažama ili u vojskama robova starog Istoka. Ili na galijama u antičko doba i u srednjem vijeku čije su posade činili robovi ili kažnjenici. Tu su u stvari mehanizirano uvježbavanje i uklapanje pojedinca u mehanizam koji je za njega neizbježan i koji ga prisiljava na "sudjelovanje", jedini djelotvorni elementi discipline, prije svega u svakom disciplinirano vođenom ratu, i koji ostaje kao "*caput mortuum*"⁸³ svugdje gdje zataje "etičke" kvalitete: dužnost i savjesnost.

Borba s promjenjivim ishodom između discipline i individualne karizme ima svoje klasično mjesto u razvoju strukture vođenja rata. Normalno, ta je borba u svom toku u izvjesnoj mjeri određena čisto ratnom tehnikom. Ali, vrsta oružja - koplje, mač ili luk - nije bezuvjetno presudna. Jer sva se ta oružja mogu upotrijebiti i za discipliniranu i za individualnu borbu. No, vjerojatno je na početku nama poznate povijesti Bliskog Istoka i Zapada presudnu ulogu odigrao uvoz konja, te je vjerojatno u jednom stanovitom, ali nesigurnom stupnju svakako epohalno značajan početak dominacije željeza kao metala za izradu oruđa. S konjem su došla i bojna kola, a sa njima i junak koji se u borbu vozi u njima ili se eventualno sa njih i sam bori. Junak koji je dominirao kako u ratovanju orijentalnih, indijskih, starokineskih kraljeva

⁸² *exercitia spiritualia* lat. "duhovno vojevanje, duhovna bojna"

⁸³ *caput mortuum* lat. "mrtva glava", ovdje vjerojatno u značenju fizičke prijetnje smrću u svrhu održavanja discipline (što može biti u simboličkom srodstvu s trofejnom lubanjom na zastavama, oružju, peharima, itd. u ratničkoj tradiciji širom svijeta).

tako i u ratovanju po cijelom Zapadu - sve do Kelta i Irske, a kod njih i do kasnijih vremena. Konjica je u odnosu na bojna kola nastala kasnije, ali se održala duže. Iz nje je nastao "vitez" - konjanik, kako perzijski tako i tesalski, atenski, rimski, keltski, germanski. Pješništvo, koje je zasigurno ranije imalo svoju važnost u uvođenju discipline, stupilo je prema tome za duže vrijeme u drugi plan. U momente koji su ovaj razvoj ponovo usmjeravali u suprotnom pravcu, spadala je svakako i zamjena brončanog koplja željeznim oružjem za borbu izbliza. Kao što ni barut u srednjem vijeku nije donio promjenu, ni željezo kao takvo nije donijelo promjenu. Jer željezna su bila i oružja za borbu na daljinu kao i viteška oružja. Promjenu je donijela disciplina helenskih i rimskih *hoplita*⁸⁴. Iz jednog često citiranog mjesta vidljivo je da je još Homer poznao početak discipline koja je zabranjivala borbu izvan borbenog reda, a za Rim veliku prekretnicu simbolizira legenda o smaknuću konzulova sina koji je po starom običaju junaka, protivničkog vojskovođu ubio u individualnoj borbi. Najprije uvježbana vojska spartanskih profesionalnih vojnika, zatim uvježbani sveti *lohos Boeotia*⁸⁵, zatim uvježbana falanga *sarissenphalanx*⁸⁶ Makedonaca, uvježbana pokretljivija taktika manipula Rimljana stekli su nadmoć nad perzijskim vitezovima, helenskom i italiskom građanskom stražom i narodnim vojskama barbara. Rani period helenskih hoplita pokazuje pokušaje da se oružje na borbu za daljinu "međunarodnim pravom" isključi kao neviteško (kao što se u srednjem vijeku tražila zabrana luka i strijele); vidi se da je vrsta oružja bila posljedica, a ne uzrok uvođenja discipline. Ekskluzivnost pješadijske taktike borbe izbliza

⁸⁴ *hopliti* (od grč. *hoplites*) "oklopnici", oklopljeni i teško naoružani vojnici; u njihovu standardnu opremu pripadao je oklop, šljem, nazuvci za potkoljenice, težak okrugli štit, te dugo i kratko koplje i mač. Smatrani su najjačim rodom raznih grčkih vojski i bili su i kao najamni vojnici izuzetno cijenjeni i izvan grčkih prostora. Hopliti su ratovali u zbijenom bojnom redu, a kasnije u obliku falange. Rimski legionari u republike bili su opremljeni na sličan način, ali im je organizacija bojnog reda bila drugačija.

⁸⁵ *lohos Boeotia* grč. "Beotska četa", naziv za posebno oblikovanu vojnu postrojbu tebanske vojske, tzv. "sveta četa" koja se sastojala od hoplita međusobno povezanih homoseksualnom ljubavlju koja je davala dodatni motiv njihovoj borbi i požrtvovanju.

⁸⁶ *sarissenphalanx* grč. "falanga sa sarisom" makedonska falanga sastavljena od hoplita koji su nosili *sarisu*, izuzetno dugačko koplje (7,39 m).

dovelaje u starom vijeku svuda do propasti konjice i do toga daje u Rimu status viteza značio praktično isto što i oslobođenje od vojne službe. Na kraju srednjeg vijeka snažan odred Švicaraca sa svojim paralelenim i odatle proisteklim razvojem, prvi je srušio monopol viteštva na rat. I to bez obzira što su još i oni dozvoljavali vojnicima naoružanim helebardama da istupe iz odreda da bi vodili junačku borbu nakon što se odred već probio naprijed kao zatvorena jedinica čije su vanjske položaje zauzimali konjanici. Oni najprije nisu postizali ništa osim raspršivanja viteških individualnih borbi. Konjica kao takva, dakako sve discipliniranija, imala je i u borbama u 16. i 17. stoljeću sasvim presudnu ulogu. Kao što to, primjerice, pokazuje tijekom engleskog građanskog rata, ofenzivni ratovi i stvarni porazi protivnika nisu bili mogući bez konjice. Međutim, disciplina, a ne barut bila je ta koja je najprije uvela promjenu. Jedna od prvih moderno discipliniranih vojski, očišćena od svih "staleških" privilegija - kao primjerice od toga da pješaci više nisu mogli odbijati kopanje rovova (kao "*opera servilia*") kao što su do tada činili - bila je nizozemska vojska pod zapovjedništvom Moritza von Oraniena. Cromwell je pobijedio veliku hrabrost kavalira zahvaljujući trezvenoj i racionalnoj puritanskoj disciplini. Njegovi "željezni konjanici" - "*men of conscience*" - koji su čvrsto zbijeni jurišali jašući kasom, i istovremeno mirno pucali, te zatim udarali sabljama, a nakon uspješnog napada - u tomu je bila glavna razlika - ostajali zbijeni ili se odmah ponovo svrstavali u redove - bili su tehnički nadmoćni elanu kavalira. Jer običaj kavalira da se nakon napada - izvedenog u zanosu - nedisciplinirano rasprše - bilo da bi pljačkali neprijateljski logor ili da bi prerano ponaosob gonili pojedince te ih zarobljavali zbog otkupa - proigravali su sve uspjehe isto onako kao što je to bio čest i tipičan slučaj u starom i srednjem vijeku (npr. kod Tagliacozza). Barut i sve ono što je u ratnoj tehnici od njega zavisilo, razvio je svoj značaj tek nastankom discipline, a u punom obujmu tek razvojem ratnih mašina koje pretpostavljaju disciplinu.

Ekonomska osnova na kojoj je počivalo ustrojstvo vojske nije bila jedini odlučujući faktor za mogućnost razvoja discipline, ali je svakako bila od velikog značaja. Obrnuto, veća ili manja uloga koju je disciplina uvježbanih vojski igrala u vođenju rata, još je više utjecala na politički

i socijalni sistem. Ali ovaj utjecaj nije jednoznačan. Disciplina kao osnova ratovanja, temelj je kako patrijarhalnog kraljevstva Zulua, u kome je vladar konstitucionalno ograničen vlašću vojnih zapovjednika (kao što je bio slučaj spartanskih efora) tako i helenskih polisa s njihovim gimnazijama i njihovom neizbježno "aristokratskom" strukturom - kada je pješadijska postrojba bila dovedena do savršenstva (Sparta) te suprotno tome i s "demokratskom" strukturom - kada je vladala disciplina mornarice (Atena). Ona je i temelj švicarske "demokracije" koja je sasvim drugačije prirode, ali koja je u razdoblju najamničke službe, kao stoje poznato, uključivala dominiranje teritorijima *perijekc*⁸⁷ i *helota*⁸⁸ (kazano grčkim rječnikom). Ona je i temeljem vladavine rimskih honorata, a konačno i egipatske, asirske i moderne europske birokratske države. Ratna disciplina može, kako ovi primjeri pokazuju, ići ruku pod ruku s posve različitim ekonomskim uvjetima. Samo, ona sa sobom uvijek donosi i izvjesne posljedice za ustrojstvo države, privrede i eventualno obitelji. Jer potpuno disciplinirana vojska u prošlosti nužno je bila "profesionalna vojska". Stoga je osnovni problem uvijek bio na koji način osigurati izdržavanje ratnika. Prvotni način stvaranja u svako vrijeme spremnih, obučenih i discipliniranih trupa već je spomenuti ratnički komunizam, bilo u obliku "kuće muškaraca", raširene u najvećem dijelu svijeta - neke vrste "vojarne" ili "kazina" profesionalnih ratnika - bilo u obliku ligurske komunističke zajednice pirata ili spartanskih *sisitija*⁸⁹ uređenih na principu *piknika*⁹⁰, bilo u obliku organizacije kalifa Omara ili religioznih ratničkih redova u srednjem vijeku. Zajednica ratnika može pri tom biti, kao što smo već ranije vidjeli, ili potpuno autonomna - prema van zatvorena grupa - ili može biti, kao što je u pravilu, uključena u strogo ograničenu političku teritorijalnu grupu kao sastavni dio njenog poretka, (i dakako, presudno određivati poredak te grupe), te biti u pitanju regrutiranja vezana za taj

⁸⁷ *perijeci* grč. ograničeno slobodni seljaci u Sparti.

⁸⁸ *heloti* grč. slobodni seljaci u Sparti.

⁸⁹ *sisitija* grč. "zajednički ručak, zajedničko blagovanje", u Sparti javni zajednički ručak svih Spartanaca starijih od 20 godina koji su za taj zajednički ručak morali davati mjesečnu daću (pod prijetnjom gubitka građanskih prava). Za svakim je stolom objedovalo 15 muškaraca *sisitije* su trebale ujednačiti ponašanje, mišljenje i htijenje Spartanaca.

⁹⁰ *picnic* engl., od fr. *pique-nique*, zajedničko jedenje obroka na otvorenom, u prirodi.

poredak. Ova vezanost je većinom relativna. Ni Spartanci nisu npr. bezuvjetno zahtijevali "čistoću krvi". I kod njih je sudjelovanje u ratničkom odgoju, o čemu ćemo govoriti u drugom kontekstu, bilo odlučujući faktor. Egzistencija ratnika, u ovakvim uvjetima, savršen je pandan egzistenciji redovnika čiji život nalik onom u vojarni i komunizam u samostanu isto tako služe ciljevima discipline i službi njihova onozemaljskog (prema tome eventualno i ovozemaljskog) gospodara. I izvan celibatskih viteških redova, stvorenih direktno prema analogiji s redovničkim redova, odvajanje od obitelji i od svih privatnih ekonomskih interesa, kod potpunog razvijanja ove institucije, često ide i do potpunog isključenja iz svih obiteljskih odnosa. Stanovnici kuće muškaraca kupuju ili otimaju za sebe djevojke ili zahtijevaju da im djevojke pokorene zajednice budu na raspolaganju dok prodajom ne uđu u brak. Djecu vladajućeg staleža Ariloi u Polineziji ubijaju. U trajne seksualne zajednice s odvojenom privredom muškarac može stupiti tek nakon završetka "vremena službovanja" tj. nakon istupanja iz kuće muškaraca, a to je često slučaj tek u poodmaklim godinama. Podjela po "dobnim klasama" koja je kod nekih naroda važna i za reguliranje seksualnih odnosa, kao i navodni ostaci prvobitnoga seksualnog "endogenog promiskuiteta" unutar zajednice, ili "prava" svih muških članova zajednice na djevojke koje još nisu pripale nekom pojedincu, "pravo" koje se često predstavlja kao "iskonsko", isto kao što se i otmica žena predstavlja kao navodno "najstariji" oblik "braka" i, prije svega, "materinsko pravo", vjerojatno su u najvećem broju slučajeva ostaci onih vojnih organizacija rasprostranjenih u uvjetima kroničnih neprijateljstava koja su uvjetovala da ratnik bude bez kuće i obitelji. Ali vjerojatno je ova komunistička zajednica ratnika *caput mortuum* sljedbenika karizmatskih ratnih vladara koja se "udružila" u stalnu instituciju, a time što je postojala i u doba mira, uvjetovala propadanje tih ratnih kneževina. Dakako, pod povoljnim okolnostima ratni vladar može postati neograničeni gospodar discipliniranih ratnika. Ekstremnu suprotnost ovom komunizmu ratnika koji se izdržavaju od plijena i nameta što ih plaćaju žene, zatim oni koji nisu sposobni za oružje i eventualno podložnici, predstavlja "oikos" kao temelj vojnog ustrojstva: patrimonijalna vojska koju je neki gospodar iz svojih zaliha izdržavao i opremao i njome zapovijedao - kao što je bio slučaj u Egiptu - i koju je djelomično vrlo često moguće naći i u drugačijim vojnim ustrojevima i tada čini osnovu despotske vladareve vlasti.

Obrnuta pojava: emancipacija zajednice ratnika od neograničene vlasti gospodara - što pokazuje Sparta angažiranjem *efora*⁹¹ - ide onoliko daleko koliko to dopuštaju interesi discipline. Stoga, slabljenje kraljevske vlasti u polislu, a to znači slabljenje discipline, postoji samo u miru i u domovini ("*dornt*"⁹², prema tehničkom izrazu rimskog upravnog prava, nasuprot "*militiae*"⁹³). Kod Spartanaca suverena vlast kralja samo je u doba mira gotovo ravna nuli, dok je na bojnom polju, u interesu discipline, kralj svemoguć.

Opće slabljenje discipline stoga je obično povezano sa svakom vrstom decentralizirane, bilo prebendalne bilo feudalne, vojne organizacije. Stupanj toga slabljenja vrlo je velik. Uvježbana spartanska vojska, *κλήροι* (*kleroi* grč. parcele, nasljedstva) drugih helenskih i makedonskih te nekih orijentalnih vojnih organizacija, turska prebendalna lena, i konačno japanska i zapadna srednjovjekovna lena, predstavljaju samo stupnjeve ekonomske decentralizacije koja obično ide ruku pod ruku sa slabljenjem discipline i porastom značaja individualnog junaštva. Sa stajališta discipline, kao i sa ekonomskog stajališta, vlastelinski vazal - koji ne samo da oprema i snabdijeva samoga sebe i ne samo da sa sobom vodi svoju pratnju, nego i podvazale koji također sami sebe naoružavaju - predstavlja krajnju suprotnost patrimonijalnom ili birokratskom vojniku. A prvo stajalište je posljedica drugoga. Kao i sakupljanje najamničke vojske od strane *kondotijera*⁹⁴ u kasnom srednjem vijeku, te na početku novog vijeka na potpuno kapitalistički ili polukapitalistički način, tako i općeprivredno novačenje i opremanje stajaćih vojski od strane političke vlasti znači povećanje discipline na osnovi sve veće

⁹¹ *efori* grč. "poglavari", upravni kolegij u Sparti uveden polovicom 8. st. pr. n. e. sastavljen od pet ljudi koje su spartanski građani birali na jednogodišnju službu. Služba im je bila ponajprije sudska i toliko ugledna da su na svoj sud mogli zvati i kraljeve. Sudili su u civilnim parnicama ali se njihov utjecaj jako osjećao i u pitanjima javnog morala, društvene i vojne stege, odgoja mladića, te u vođenju vanjskih poslova (uključujući i rata). Stalno su zasjedali i zajedno ručali u posebnoj zgradi zvanoj *archeion*, a po prvome na popisu efora Spartanci su - poput Rimljana prema konzulima - računali godine.

⁹² *domi* lat. "kod kuće, doma, u miru".

⁹³ *militiae* lat. "u vojsci, na vojnom pohodu, u ratu".

⁹⁴ *kondotijeri*, tal. *condottiere*, vođa plaćeničkih vojnih četa u Europi od 14. do 16. st.

koncentracije sredstava za vođenje rata u rukama ratnih zapovjednika. Ovdje nećemo u pojedinostima prikazivati sve veću racionalizaciju podmirivanja potreba vojske, od Moritza von Oraniena do Wallensteina, Gustava Adolfa, Cromwella, vojski Francuza, Fridricha Velikog i Marije Terezije, niti ćemo u pojedinostima prikazivati prelazak od profesionalne vojske u narodnu mobiliziranu vojsku koji je donijela revolucija, njeno discipliniranje u (djelomično) profesionalnu vojsku od strane Napoleona, a napokon, niti uvođenje opće vojne obveze u 19. stoljeću. Cijeli taj razvoj nedvojbeno znači porast značaja discipline i isto tako nedvosmisleno dosljedno provođenje spomenutog ekonomskog procesa.

Ne zna se da li će u vremenu mehaniziranih ratova zadnju riječ imati ekskluzivna dominacija opće vojne obveze. Izgleda da su rekordi engleske flote u gađanju uvjetovani dugogodišnjim kontinuitetom posade sastavljene od plaćenih vojnika koji opslužuju topove. Gotovo je sigurno da će - pogotovo ako bi se produžio proces skraćivanja vojnog roka koji je trenutno zaustavljen u Europi - pobijediti mišljenje koje ezoterično već postoji u nekim časničkim krugovima, a to je da je možda za stanovite rodove vojske tehnički nadmoćan profesionalni vojnik; još je uvođenje trogodišnje vojne obveze u Francuskoj (1913.) tu i tamo motivirano parolom o profesionalnoj vojsci, koja je ponešto depasirana zbog potpunog nedostatka diferencijacije po rodovima vojske. Ovdje nećemo raspravljati o višeznačnim mogućnostima i njihovim vjerojatnim, čak i političkim posljedicama. One u svakom slučaju neće promijeniti ekskluzivni značaj masovne discipline. Ovdje nam je bilo stalo do tvrdnje daje odvajanje ratnika od sredstava za vođenje rata i koncentriranje tih sredstava u rukama vojskovođa posvuda bio jedan od tipičnih temelja masovne discipline. Bilo da se ono odvijalo na način kao u *"oikosu"*, bilo da se odvijalo na kapitalistički ili birokratski način.

Disciplina vojske je temelj discipline uopće. Drugi veliki odgajatelj discipline je veliko ekonomsko poduzeće. Od faraonskih radionica i građevinskih radova - bez obzira na to koliko malo se zna o njihovoj organizaciji - do kartažanskih rimskih plantaža, rudnika iz kasnoga srednjeg vijeka, plantaža s robovima u kolonijalnoj prirodi, i konačno, do moderne tvornice ne vode nikakvi direktni historijski prijelazi. Ono

što im je zajedničko je disciplina. Robovi na antičkim plantažama živjeli su neoženjeni i bez imanja te spavali po vojarnama, a odvojen stan - poput stanova naših dočasnika ili poput stanova činovnika na modernom velikom poljoprivrednom dobru - imali su samo činovnici, posebice *villicus*⁹⁵, koji je u normalnom slučaju jedini imao kvaziimovinu (*peculium*⁹⁶, a prvobitno je posjedovao stoku) i kvazibrak (*contubernium*⁹⁷). Robovi za rad ujutro postrojavani su u "desetine" (u "*decuriae*"⁹⁸), a na rad su ih vodili bičevatelji (*monitores*⁹⁹); predmeti za njihove potrebe bili su, izraženo jezikom vojarne, na čuvanju u "skladištu" i izdavani po potrebi. Lazaret i zatvorska ćelija nisu nedostajali. Bitno labavija je disciplina na imanjima s kmetovima u srednjem vijeku i u novo doba jer je tradicionalno tipizirana te stoga ipak ograničava vlast gospodara. Nije potreban poseban dokaz za to da je "vojna disciplina" idealan uzorak za moderno kapitalističko poduzeće kao što je bila i za antičku plantažu. Disciplina u poduzeću zasniva se, nasuprot plantaži, na potpuno racionalnoj osnovi. Tu se pomoću podesnih metoda mjerenja pojedini radnik prema svom optimumu rentabilnosti kalkulira kao i bilo koje materijalno sredstvo za proizvodnju. Kao stoje poznato, racionalno usmjeravanje i realizacija radnih učinaka slave najveće trijumfe u američkom sistemu "*scientific management*"¹⁰⁰, koji izvlači krajnje konzekvencije iz mehaniziranja i discipliniranja poduzeća. Ovdje se čovjekov psihofizički aparat potpuno prilagođava

⁹⁵ *villicus* lat. "upravitelj seoskog dobra"

⁹⁶ *peculium* vidi prije.

⁹⁷ *contubernium* lat. "zajedničko kućanstvo; kuća za oženjene robove", oblik bračnog odnosa koji se nije temeljio na drevnim religijskim obredima kakvi su bili rezervirani za rimske građane, već je počivao na zajedničkom životu žene i muškarca i nije bio ozakonjen posebnim ritualom, a uobičajio se među robovima i nižim staležima.

⁹⁸ *decuriae* lat. "desetine", odjelci od deset ljudi (u rimskoj vojsci, u glasovanju i sličnim okupljanjima).

⁹⁹ *monitores* lat. "opominjatelj", naziv za nadzornike robova na velikim posjedima, latifundijama.

¹⁰⁰ "*scientific management*" engl. "znanstveno upravljanje". Metoda organizacije proizvodnog rada s početka 20. stoljeća u SAD čiji je autor F. W. Taylor (tejlorizam). Njome se ljudski rad mjeri i uspoređuje sa strojem u cilju što veće ekonomičnosti i produktivnosti.

zahtjevima koje pred njega postavlja vanjski svijet, oruđe, mašina - ukratko funkcija. Napušta svoj ritam koji određuje njegov organizam i na taj način što se među pojedinim mišićima planski raspoređuju funkcije i stvara optimalna ekonomija snage, dobiva novi ritam koji odgovora uvjetima rada. Ovaj cjelokupni proces racionaliziranja ovdje ide kao i posvuda, a prije svega u državno birokratskom aparatu, paralelno sa centralizacijom materijalnih obrtnih sredstava kojima raspolaže gospodar.

Tako sa racionaliziranjem političkog i ekonomskog podmirivanja potreba, disciplina nezadrživo napreduje kao univerzalna pojava i sve više ograničava značaj karizme i individualno diferencirano djelovanje.

4. poglavlje

POLITIČKE STRANKE

Dok je porijeklo "klasa" u "privrednom poretku", a porijeklo "staleža" u "društvenom poretku", dakle u sferi podjele "časti", i dok oni odatle utječu kako jedni na druge, tako i na pravni poredak, a on opet s druge strane utječe na njih, dotle je porijeklo stranaka prvenstveno u sferi "moći". Njihovo je djelovanje usmjereno na društvenu "moć". To znači: utjecaj na djelovanje zajednice bez obzira na njegov sadržaj. Načelno, stranke mogu postojati u jednom društvenom "klubu" isto tako kao i u nekoj "državi". "Stranačko" djelovanje zajednice uvijek sadrži jedan oblik udruživanja. Nasuprot tome, kod djelovanja "klasa" i "staleža" to nije uvijek nužan slučaj. Jer stranačko djelovanje je uvijek usmjereno prema cilju kome se planski teži. Bilo da se radi o nekom "objektivnom" cilju, primjerice provođenju programa za idejne i materijalne ciljeve, ili o nekom "osobnom" cilju: prebende, moć, te kao posljedica toga - ugled za stranačke čelnike i pristaše. Ili je to djelovanje - kao što je obično slučaj - usmjereno prema svemu ovome istovremeno. Stoga su stranke moguće samo unutar zajednica koje su sa svoje strane na bilo koji način društveno organizirane. Dakle, ako posjeduju bilo kakav racionalni poredak i aparat sastavljen od ljudi koji su spremni raditi na njegovu funkcioniranju. Jer cilj je stranaka upravo utjecati na taj aparat i sastaviti ga po mogućnosti od pristaša svoje stranke. One mogu u pojedinom slučaju zastupati interese uvjetovane "klasnim" ili "staleškim položajem" i u skladu s tim novačiti svoje pristaše. Ali one ne moraju biti ni čisto "klasne" ni čisto "staleške" stranke. Uostalom, u većini slučajeva one su to samo djelomično, a često nisu

Prevedeno iz: Max Weber, *Grundriss der Sozialökonomik. III. Abteilung. Wirtschaft und Gesellschaft. I. Die Wirtschaft und die Gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1921, str. 638 - 639.

ni nimalo. One mogu predstavljati efemerne ili perzistentne tvorevine, a njihova sredstva za stjecanje moći mogu biti najrazličitija, od gole sile svake vrste do pridobijanja izbornih glasova grubim ili finim sredstvima: od novca, društvenih utjecaja, snage govora, sugestija i grubih prevara pa sve do grublje ili umješne taktike opstrukcije unutar parlamentarnih tijela. Njihova sociološka struktura je u osnovi različita, zavisna od strukture zajedničkog djelovanja za čiji se utjecaj oni bore. Zavisna npr. od toga da li zajednica jest ili nije staleški ili klasno podijeljena. No, prije svega, zavisna od strukture "vladavine" unutar zajednice. Jer normalno, stranačkim vođama je stalo do njenog osvajanja. Stranke nisu, prema općem pojmu koga se ovdje pridržavamo, tek proizvodi specifično modernih oblika vladavine. Strankama ćemo nazvati i antičke i srednjovjekovne stranke, usprkos tome što se njihova struktura temeljno razlikuje od strukture modernih stranaka. Ali svakako, uslijed ovih razlika u strukturi vladavine, o strukturi stranke, koja predstavlja tvorevinu koja se stalno bori za vlast, te je stoga i sama često strogo "autoritativno" organizirana, ne može se ništa izreći bez razmatranja oblika strukture društvene vladavine uopće. Stoga ćemo se sada osvrnuti na ovaj, od svega društvenog, središnji fenomen.

Prije toga o "klasama", "staležima" i "strankama" općenito se može reći još samo sljedeće: time što je rečeno da oni nužno pretpostavljaju društveno organiziranje koje ih obuhvaća, a posebno djelovanje političke zajednice unutar koje žive, nije rečeno i to da su oni vezani za granice bilo koje pojedinačne političke zajednice. Naprotiv, oduvijek je bio slučaj - od solidarnosti interesa između oligarha i demokrata u staroj Grčkoj, gvelfa i gibelina u srednjem vijeku, solidarnosti interesa u kalvinističkoj stranci u vrijeme vjerskih ratova do solidarnosti zemljoposjednika (međunarodni kongres agraraca), kneževa (Sveta alijansa, karlsbadske odluke), socijalističkih radnika, konzervativaca (čežnja pruskih konzervativaca za ruskom intervencijom 1850.) - da je društveno organiziranje, i to čak ono čiji je cilj zajednička upotreba vojne sile, prelazilo okvire političke grupe. Samo njihov cilj pri tom nije nužno stvaranje nove međunarodne političke tj. teritorijalne vladavine, već najčešće vršenje utjecaja na postojeću vladavinu.

5. poglavlje

POLITIKA KAO POZIV

Predavanje koje ću održati prema vašoj želji zasigurno će iznevjeriti različita očekivanja. U govoru o politici kao pozivu nehotice ćete očekivati zauzimanje stava spram aktualnih dnevnih pitanja. Ali to ću učiniti na kraju izlaganja na čisto formalan način i to povodom određenih pitanja o značenju političkog djelovanja unutar sveukupnih životnih aktivnosti. Iz današnjeg predavanja moramo isključiti sva pitanja koja se odnose na to kakvu politiku treba voditi, tj. koje sadržaje treba dati političkom djelovanju. Jer to nema ništa zajedničkog s općenitim pitanjem: što politika kao poziv jest i što može značiti. Stoga prijedimo na stvar!

Što podrazumijevamo pod politikom? Pojam je neobično širok i obuhvaća sve vrste samostalne upravne djelatnosti. Govori se o deviznoj politici banaka, o diskontnoj politici Reichsbanke, o politici sindikata u štrajku, može se govoriti i o školskoj politici neke gradske ili seoske zajednice, o politici uprave nekog udruženja, pa i o politici neke mudre žene koja nastoji upravljati svojim mužem. Jedan tako širok pojam naravno ne predstavlja osnovu našeg večerašnjeg razmatranja. Danas ćemo pod tim pojmom podrazumijevati isključivo: vođenje ili utjecaj na vođenje neke političke organizacije, a u našem slučaju: države.

Najprije, što je sa stanovišta sociološkog promišljanja "politička" organizacija? Što je to "država"? Ni ona se ne može sociološki definirati iz sadržaja njene djelatnosti. Gotovo da nema zadatka koji tu i tamo ne bi došao u nadležnost političke organizacije, a s druge strane gotovo da nema zadatka za koji bi se moglo reći da u svako

Prevedeno iz: Max Weber, *Politik als Beruf*. München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humbolt, 1926, str. 7 - 67:

vrijeme u potpunosti, dakle isključivo, pripada onim organizacijama koje možemo označiti kao političke - danas su to države, dok su povijesno to bile prethodnice moderne države.

Moderna se država može naposljetku sociološki definirati samo na osnovi specifičnog sredstva koje joj je kao i svakoj političkoj organizaciji svojstveno: na osnovi primjene fizičke sile. "Svaka se država temelji na sili", rekao je svojedobno Trocki u Brest-Litovsku. To je u biti točno. Kada bi postojale samo društvene tvorbe kojima bi primjena sile kao sredstva bila nepoznata onda bi otpao pojam "države" te bi nastupilo ono što se u onom posebnom smislu riječi označava kao "anarhija". Primjena sile naravno nije normalno ili jedino sredstvo države: - o tome nema ni govora - ali je svakako sredstvo koje je za nju specifično. Upravo danas, država i sila posebno su usko povezane. U prošlosti su najrazličitije organizacije - počevši od rodovske zajednice - poznavale primjenu fizičke sile kao sasvim normalnog sredstva. Danas naprotiv moramo reći: država je ona ljudska zajednica koja unutar jednog određenog područja - pojam "područje" pripada definiciji - za sebe (sa uspjehom) zahtijeva monopol legitimne upotrebe fizičke sile. Jer za suvremenu epohu je specifično upravo to da se svim drugim organizacijama i pojedincima pripisuje pravo na upotrebu fizičke sile samo u onom obimu u kojem to država sa svoje strane dopušta: ona važi kao jedini izvor "prava" na primjenu sile. "Politika" će dakle za nas značiti: težnja za sudjelovanjem u moći ili za utjecajem na raspodjelu moći bilo između država bilo između grupa ljudi unutar jedne države.

Svako bavljenje vlašću koje traži kontinuiranu upravu zahtijeva s jedne strane podešavanje ljudskog djelovanja na poslušnost prema onim gospodarima koji teže biti nositelji legitimne sile, a s druge strane uz pomoć te poslušnosti zahtijeva raspolaganje nad onim sredstvima koja su potrebna za primjenu fizičke sile: osobno upravno tijelo i stvarna upravna sredstva.

To u bitnom odgovara jezičnoj uporabi. Ako se za neko pitanje kaže: to je "političko" pitanje, za nekog ministra ili službenika: to je "politički" službenik, za neku odluku to je "politički" uvjetovana odluka onda se uvijek misli: interesi raspodjele, održanja i pomicanja moći mjerodavni su za odgovor na to pitanje ili uvjetuju tu odluku ili određuju sferu djelatnosti dotičnog službenika. - Tko se bavi politikom, teži za moći - moći kao sredstvu u službi drugih ciljeva - idealnih ili egoističkih

- ili moći "zbog nje same": kako bi uživao u osjećaju prestiža koji iz nje proizlazi.

Državaje, isto kao i političke organizacije koje joj povijesno prethode, odnos vladavine ljudi nad ljudima koji se oslanja na sredstvo legitimne (a to znači: promatrane kao legitimne) uporabe sile. Da bi ona postojala, ljudi kojima se vlada moraju se pokoriti zahtjevu za autoritetom onih koji vladaju. Kada i zašto oni to čine? Na koje unutarnje razloge opravdanja i na koja vanjska sredstva se oslanja ta vladavina?

Da počnemo s njima - u principu postoje tri unutarnja opravdanja, dakle: razloga za legitimnost neke vladavine. Najprije, autoritet onog "vječno jučerašnjeg": običaja koji postaje sakralan na temelju predrefleksivnog važenja i pridržavanja iz navike: "tradicionalna" vladavina onako kako su je prakticirali patrijarh i patrimonijalni vladar. Zatim: autoritet nesvakidašnjeg osobnog dara milosti (karizma), osobna predanost i osobno povjerenje u objave, junaštvo i druge osobine pojedinca koje mu daju karakter vođe: karizmatička vladavina kako je prakticiraju prorok ili - na političkom polju - izabrani ratni vođa ili plebiscitarni vladar, veliki demagog i vođa političke stranke. Na koncu: vladavina na osnovi "legalnosti", na osnovi vjerovanja u važenje legalne odredbe i objektivne "kompetencije" obrazložene pomoću racionalno stvorenih pravila, dakle: na osnovi pokoravanja pri ispunjenju dužnosti koje su u skladu sa odredbama: vladavina kako je prakticira moderan "službenik države" i svi oni nositelji moći koj i su mu u tom pogledu slični.

Razumije se da je u stvarnosti poslušnost uvjetovana izuzetno jakim motivima straha i nade - straha od osвете magičnih sila ili moćnika, nade u onostranu ili ovostranu nagradu - kao i interesima najrazličitijih vrsta. O tome će odmah biti riječi. Ako, međutim, postavimo pitanje razloga "legitimnosti" ove poslušnosti naići ćemo na ova tri "čista" tipa. A te predodžbe o legitimnosti i njeno unutrašnje utemeljenje od velikog su značaja za strukturu vladavine. Čisti se tipovi u stvarnosti teško nađu. Međutim u današnjem izlaganju se ne možemo baviti ovim zamršenim promjenama, prijelazima i kombinacijama tih čistih tipova: to pripada problemu "opće teorije o državi". Nas ovdje zanima prije svega onaj drugi tip: vladavina na osnovi predanosti onog koji se pokorava čisto osobnoj "karizmi" "vođe". Jer tu je korijen ideje poziva u njegovu najčistijem obliku. Predanost karizmi proroka ili vođe u

ratu ili velikog demagoga u crkvi ili parlamentu znači da on osobno važi za nekoga tko je iznutra "pozvan" za vodu, da mu se ljudi ne priklanjaju na osnovi običaja ili norme nego zato jer vjeruju u njega. On sam doduše živi za svoju stvar, "ide za svojim djelom", ukoliko je nešto više od trenutnog ograničenog i sujetnog skorojevića. Ali predanost njegovih sljedbenika usmjerena je ka njegovoj osobi i njenim kvalitetama: to važi za njegove učenike, sljedbenike, stranačke pristae. Vodstvo je postojalo na svim područjima i u svim epohama u dvije najvažnije figure u prošlosti: sjedne strane - maga i proroka, a s druge strane izabranoga ratnog vođe, vođe bande, kondotjera. Zapadu je, međutim, svojstveno ono što i nas pobliže zanima, političko vodstvo u liku najprije slobodnog "demagoga", koji je izrastao na tlu grada-države, svojstvene samo Zapadu - prije svega sredozemnoj kulturi - a zatim parlamentarnom "vođi stranke" koji je izrastao na tlu ustavne države karakteristične isto tako samo za Zapad. Dakako, ovi političari na osnovi "poziva" u pravom smislu riječi nisu nigdje jedine mjerodavne figure u domeni borbe za političku moć. Krajnje odlučujuća je svakako vrsta pomoćnih sredstava koja su im na raspolaganju. Na koji način započinje utemeljenje političke vlasti? Pitanje vrijedi za svaku vrstu vlasti, dakle i za političku vlast u svim njenim oblicima: za tradicionalnu kao i za legalnu i karizmatiku.

Upravni stožer, koji predstavlja politički pogon vlasti kao i svaki drugi pogon u njegovom vanjskom pojavljivanju, nije naravno vezan na poslušnost prema nositelju moći preko one predodžbe o legitimnosti - o kojoj je upravo bilo govora - nego i sa druga dva sredstva koja apeliraju na osobni interes: materijalnu naknadu i društveni ugled. Feudalni posjedi vladara, sinekure patrimonijalnih službenika, dohodak modernoga državnog službenika, - viteška čast, staleške privilegije, službenička čast - čine nagradu, a strah da se ona ne izgubi čini zadnju odlučujuću osnovu za solidarnost upravnog štožera s nositeljem moći. I za karizmatiku vodstvo vrijedi da su ratna slava i plijen rezervirani za ratničke pristalice, dok su "spoils"¹⁰¹, izrabljivanje pokorenih preko monopola na službene položaje, politički uvjetovani profiti i premije taštine, rezervirani za demagoške sljedbenike.

101 Spoils - "pljačka"; (v. bilješku 128).

Za održanje svake vladavine zasnovane na sili potrebna su izvjesna vanjska materijalna sredstva, jednako kao i kod nekoga privrednog pogona. Sve državne poretke možemo podijeliti prema tome da li se zasnivaju na načelu po kojem onaj aparat - službenika ili tko god oni bili - na čiju pokornost nositelj vlasti mora računati, sam posjeduje upravna sredstva - bilo da je riječ o novcu, građevinama, ratnom materijalu, voznom parku, konjima ili nečemu drugom - ili je upravni aparat "odvojen" od upravnih sredstava u istom onom smislu kako je danas službenik i proleter unutar kapitalističkog poduzeća "odvojen" od materijalnih sredstava za proizvodnju. Dakle s obzirom na to da li nositelj moći obnaša upravu u vlastito organiziranoj režiji i upravlja preko osobnih slugu, službenika ili osobnih ljubimaca i osoba od povjerenja, koji nisu vlasnici materijalnih sredstava, nisu posjednici na temelju vlastitog prava, nego su dirigirani od strane gospodara - ili je riječ o suprotnom slučaju. Ta razlika prožima sve upravne organizacije prošlosti.

Političku organizaciju kod koje se materijalna upravna sredstva nalaze sasvim ili djelomično u vlasništvu zavisnog upravnog stožera, nazvat ćemo "staleški" strukturiranom organizacijom. Tako je, na primjer, vazal koji je u feudalnoj organizaciji preuzimao na sebe upravljanje i pravosuđe na povjerenom mu posjedu, sam sebe opremao i opskrbljivao za rat; njegovi podvazali su činili to isto. To je naravno imalo utjecaja na poziciju moći vladara koja se zasnivala samo na savezu o osobnoj vjernosti i na činjenici da su vazalski posjed i društveni ugled vazala svoju "legitimnost" izvodili iz gospodara.

Posvuda, sve do najranijih političkih tvorevina, nalazimo i vlastitu vladarevu režiju: on nastoji preko onih koji su osobno o njemu ovisni: robova, kućnih slugu, posluge, osobnih "ljubimaca" i uživalaca sinekura koje je plaćao naturalnim ili novčanim deputatima iz vlastitih zaliha, preuzeti upravu u svoje ruke, osigurati sredstva iz vlastitog džepa, iz prihoda svog patrimonijuma i stvoriti vojsku koja bi bila osobno od njega zavisna jer bi bila opremljena i opskrbljena iz njegovih spremnika, skladišta i oružarnica. Dok u "staleškoj" organizaciji vladar vlada uz pomoć samostalne "aristokracije", dakle s njom dijeli vlast, on se ovdje oslanja ili na kućne podanike ili na plebejce: slojeve bez posjeda i bez vlastitoga društvenog ugleda, koji su materijalno sasvim ovisni o njemu i koji nemaju nikakvu vlastitu moć koja bi mu konkurirala. U

ovaj tip spadaju svi oblici patrijarhalne i patrimonijalne vladavine, sultanske despocije i birokratski državni poredak. A posebno: birokratski državni poredak, dakle onaj koji u svom najracionalnijem obliku karakterizira upravo modernu državu.

Razvoj moderne države posvuda je potican time što je vladar pokrenuo razvlaštenje samostalnih privatnih nositelja upravne moći koji su vladali paralelno s njim, dakle vlasnika upravnih i ratnih sredstava, financijskih sredstava i politički upotrebljivih dobara svake vrste. Cijeli proces je jedna potpuna paralela s razvojem kapitalističkog poduzeća pomoću postupnog razvlaštenja samostalnih proizvođača. Na kraju vidimo da se u modernoj državi raspolaganje cjelokupnim političkim pogonskim sredstvima skuplja u jednom jedinom vrhu, da ni jedan službenik nije više osobni vlasnik novca koji troši ili zgrada, zaliha, oruđa, ratnih strojeva kojima raspolaže. Dakle, u današnjoj "državi" je, a što spada u bit pojma, potpuno provedeno "razdvajanje" upravnog aparata: upravnih službenika i upravnih radnika od materijalnih sredstava. Ovdje se sada uključuje najmoderniji razvoj i pokušava pred našim očima pokrenuti eksproprijacija eksproprijatora političkih sredstava, a time i političke moći. To je revoluciji pošlo barem toliko za rukom što su na mjesto autoriteta zakona stupile vođe koje su uzurpacijom ili izborom dospjele u posjed vlasti nad političkim personalnim ili materijalnim aparatom i koje svoju legitimnost - bez obzira na to sa koliko prava - izvode iz volje onih kojima se vlada. Drugo je pitanje da li se oni na osnovi tog - barem prividnog - uspjeha mogu s pravom nadati da će provesti eksproprijaciju unutar kapitalističkih privrednih pogona, čija se uprava - usprkos opsežnim analogijama - u svojoj unutrašnjosti ravna prema posve drugačijim zakonima od političke uprave. U vezi s tim mi danas nećemo zauzimati stav. Za naše razmatranje utvrđujem samo ono čisto pojmovno: da moderna država predstavlja organizaciju vlasti koja ima oblik institucije što unutar svoga područja monopolizira legitimnu fizičku silu kao sredstvo vladavine i koja je u tu svrhu ujedinila materijalna upravna sredstva u rukama svojih upravljača, a razvlašćuje sve samostalne staleške funkcionare koji su ranije tim sredstvima raspolagali na osnovi vlastitog prava i na njihovo mjesto postavlja sebe kao najviši vrh.

U tijeku tog političkog procesa razvlaštenja koji se u svim zemljama svijeta odvijao s različitim uspjehom, sada su, i to najprije u službi

vladara, nastupile prve kategorije "političara po pozivu" u jednom drugom smislu: ljudi koji sami nisu htjeli vladati kao karizmatičke vođe, nego stupaju u službu političkih gospodara. Oni su se u ovoj borbi stavili na raspolaganje vladarima i od izvršenja njihove politike napravili sjedne strane izvor materijalnih prihoda, a s druge strane idealni životni sadržaj. Ovu vrstu profesionalnih političara susrećemo ponovno samo na Zapadu i u službi drugih nositelja moći, a ne samo vladara. U prošlosti oni su samo bili najvažniji instrumenti njihove moći i političke eksproprijacije.

Prije nego im pobliže pridemo, razjasnimo jednoznačno sa svih strana stvarno stanje što ga predstavlja egzistencija takvih "političara po pozivu". "Politikom" se može baviti - dakle: nastojati utjecati na raspodjelu moći između i unutar političkih tvorevina - kako "povremeni" političar tako i političar u sporednom i osnovnom zanimanju, kao i u ekonomskom stjecanju. Mi smo svi "povremeni" političari kada predajemo svoj izborni listić ili na neki drugi način ispoljavamo svoju volju, kao na primjer odobravanje ili protest na nekom "političkom" skupu, kada držimo "politički govor" itd. - a kod mnogih ljudi na to se svodi njihov cjelokupni odnos prema politici. Političari "po sporednom pozivu" danas su, primjerice, svi oni povjerenici i odbori partijsko-političkih organizacija, koji tu djelatnost, u pravilu - obavljaju samo u slučaju potrebe, a niti materijalno niti idejno u prvom redu "ne žive od toga". Isto tako, to vrijedi i za one članove državnih vijeća i sličnih savjetodavnih tijela koji svoju funkciju obavljaju samo na zahtjev. Ali isto tako i za prilično široke slojeve naših parlamentaraca koji se politikom bave samo sezonski. U prošlosti smo nalazili takve slojeve prije svega među staležima. "Staleži" za nas predstavljaju vlasnike vojnih ili za upravu važnih materijalnih sredstava ili vlasnike gospodarske moći. Velik dio njih je bio daleko od toga da svoj život u potpunosti, ili nešto češće no povremeno, stavi u službu politike. Svoju gospodarsku moć oni su mnogo više koristili u interesu postizanja renti ili čak profita i djelovali su politički u službi političke organizacije samo onda ako je to zahtijevao vladar ili njegovi staleški sudrugovi. Puno drugačije nije ni sa dijelom pomoćnika koje je vladar angažirao u borbi za stvaranje vlastite političke organizacije koja je samo njemu trebalo da bude na raspolaganju. Ovu karakteristiku imala su i "prvobitna vijeća" i, još

prije, priličan dio savjetodavaca okupljenih u "kuriji" i drugim savjetodavnim tijelima vladara. Ali, naravno, vladaru nisu bili dovoljni ovi povremeni pomoćnici i pomoćnici po sporednom zanimanju. On je morao nastojati utemeljiti aparat pomoćnika posvećenih isključivo njegovoj službi, dakle pomoćnika kojima je to osnovni poziv. Od tamo, odakle je vladar novačio svoje pomoćnike nije isključivo ovisila samo struktura nastajuće dinastijske političke tvorevine nego i cijeli karakter dotične kulture.

Ista potreba se nametala i onim političkim organizacijama koje su se politički konstituirale na temelju potpunog uklanjanja ili dalekosežnog ograničavanja vladareve moći, kao (takozvane) "slobodne" zajednice - "slobodne" ne u smislu oslobođenosti od vladavine zasnovane na sili već u smislu izostanka tradicionalno legitimne (većinom religiozno posvećene) moći vladara kao isključivog izvora svakog autoriteta. Njihov povijesni izvor nalazi se prije svega na Zapadu, a njihova klica je bio grad kao politička organizacija, grad koji se najprije pojavio u sredozemnom kulturnom krugu. Kako su u svim tim slučajevima izgledali političari kojima je "politika bila glavni poziv"? Postoje dva načina pretvaranja politike u poziv: živjeti "za" politiku ili živjeti "od" politike. Ova suprotnost nije ni u kom slučaju ekskluzivna.

Ali u pravilu čovjek čini barem idejno, većinom i materijalno, oboje: tko živi "za" politiku u unutrašnjem smislu čini od toga "svoj život": on ili uživa goli posjed moći koju obnaša ili hrani svoju unutrašnju ravnotežu i samopovjerenje iz svijesti po kojoj služenje jednoj "stvari" daje smisao njegovu životu. U tom unutrašnjem smislu vjerojatno za svakoga ozbiljnog čovjeka, koji živi za neku stvar, vrijedi i to da živi od te stvari. Razlika se odnosi dakle na jednu mnogo masivniju stranu stanja stvari: na onu ekonomsku. "Od" politike kao poziva živi onaj tko ide za tim da od toga stvori trajni izvor prihoda - dok "za" politiku živi onaj kod kojeg to nije slučaj. Da bi netko mogao u ekonomskom smislu živjeti "za" politiku, moraju postojati pod vladavinom poretka privatnog vlasništva neke - ako baš hoćete - trivijalne pretpostavke: on mora - u normalnim okolnostima - biti ekonomski neovisan o prihodima koje mu politika može priskrbiti. To sasvim jednostavno znači: on mora biti imućan ili imati neki privatni položaj koji mu donosi

dostatne prihode. Tako je to barem pod normalnim okolnostima. Doduše sljedbenici ratnog vođe isto tako malo pitaju za uvjete normalne privrede kao što to čine i sljedbenici revolucionarnog junaka ulice. I jedni i drugi žive od plijena, pljačke, konfiskacija, kontribucija i nameta bezvrijednih prisilnih sredstava plaćanja: - što je u biti jedno te isto. Ali to su nužno nesvakodnevne pojave: u svakodnevnoj privredi ovu službu omogućuje samo vlastita imovina. Ali, samo to nije dovoljno: on mora biti povrh toga ekonomski "nezavisan", to znači da njegovi prihodi ne smiju ovisiti o tome da on stalno svoju radnu snagu i svoje mišljenje potpuno ili pretežno stavlja u službu njihova stjecanja. Bezuvjetno u ovom smislu nezavisan je prije svega rentijer, dakle onaj koji prihode stječe bez ikakvog rada, bilo kao zemljoposjednici iz prošlosti bilo kao velikoposjednici i staleška gospoda u sadašnjosti - iz zemljišnih renti - a u antici i srednjem vijeku također i renti na robove i kmetove - ili iz vrijednosnih papira ili sličnih modernih rentnih izvora. U ovom smislu nije nezavisan niti radnik niti - na što treba posebno obratiti pozornost - poduzetnik - a pogotovo suvremeni veliki poduzetnik. Jer je upravo poduzetnik - i to privredni poduzetnik mnogo više od poljoprivrednog poduzetnika, a zbog sezonskog karaktera poljoprivrede - vezan za svoje poduzeće i nije nezavisan. Za njega je većinom teško da ga netko, pa i povremeno, zamjenjuje. Isti je slučaj, na primjer, s liječnikom, stoje istaknutiji i zaposleniji to je manje nezavisan. Odvjetniku je - s obzirom na čisto profesionalno-tehničke razloge - nešto lakše, stoga je on kao političar po pozivu igrao nerazmjerno veću, gotovo dominantnu ulogu. Ovu kazuistiku nećemo dalje slijediti nego ćemo pojasniti neke konzekvencije. Vodstvo jedne države ili stranke od strane ljudi koji (u ekonomskom smislu riječi) žive isključivo "za", a ne "od" politike, nužno znači "plutokratsko" novačenje vodećih političkih slojeva. Pod tim se dakako ne podrazumijeva i obrnuto: da jedno takvo plutokratsko vodstvo istovremeno znači da politički vladajući slojevi ne nastoje živjeti i "od" politike, dakle da svoju političku vladavinu ne običavaju koristiti i za svoje privatne ekonomske interese. O tome naravno nije uopće riječ. Nije bilo sloja koji to nije činio na bilo koji način. Ovo znači samo to da profesionalni političari nisu prisiljeni za svoju političku aktivnost neposredno potraživati naknadu kako bi to bio prisiljen učiniti

svatko tko ne posjeduje sredstva za život. A s druge strane to ne znači da političari bez imovine imaju u vidu isključivo, ili prije svega, osobno ekonomsko prisvajanje putem politike, a da ne misle, ili ne u prvom redu "na samu stvar". Od toga ne bi bilo ništa netočnije. Prema iskustvu, kod imućnog čovjeka briga za ekonomsku "sigurnost" njegove egzistencije - svjesno ili nesvjesno - predstavlja temeljnu točku njegove cjelokupne životne orijentacije. Potpuna bezobzirnost i politički idealizam bez pretpostavki nalazi se - ako ne isključivo, a onda prije svega, kod slojeva koji se zbog neposjedovanja imovine nalaze u cijelosti izvan okvira usmjerenog na očuvanje ekonomskog poretka nekog društva: to vrijedi prije svega za nesvakodnevne, dakle, revolucionarne epohe. Ovo što smo rekli znači samo: da je neplutokratsko novačenje političkih interesenata, vodstva i njihovih sljedbenika vezano za samorazumljivu pretpostavku da ovim interesentima bavljenje politikom donosi konstantne i sigurne prihode. Politiku mogu voditi ili "počasni", kako se običava reći "nezavisni", to znači imućni ljudi, prije svega rentijeri, ili je vođenje politike dostupno ljudima bez imovine i tada mora biti materijalno kompenzirano. Profesionalni političar koji živi od politike može biti: čisti "korisnik sinekure" ili plaćeni "službenik". On tada stječe prihode ili od pristojbi i taksi za određene djelatnosti - napojnice i podmićivanje predstavljaju samo neredovitu i formalno ilegalnu varijaciju ove kategorije prihoda - ili dobiva fiksnu naknadu u naturi ili novčanu naknadu ili oboje istovremeno. On može poprimiti karakter "poduzetnika" kao kondotijer, zakupnik ili kupac službe u prošlosti, ili kao američki *boss* koji svoje izdatke vidi kao ulaganje kapitala koji mu uz njegov utjecaj donosi prihode. Ili može primiti fiksnu plaću, kao urednik i stranački tajnik ili suvremeni ministar ili politički službenik. U prošlosti su lena, poklanjanje zemljišta, sinekure svih vrsta, a sa razvojem novčane privrede posebice sinekure na temelju pristojbi, bile tipična naknada vladara, pobjedničkih osvajača ili uspješnih partijskih poglavara njihovim pristašama. Danas stranačke vođe za vjernu službu poklanjaju sve vrste položaja u strankama, novinama, zadrugama, socijalnim osiguranjima, općinama i državama. Sve stranačke borbe nisu samo borbe za objektivne ciljeve nego prije svega za patronat nad položajima. Sve borbe između partikularističkih i centralističkih stremljenja u Njemačkoj vrte se, prije svega, oko tog koje će vlasti

dobiti patronat nad položajima, da li one u Berlinu ili u Miinchenu, Karlsruheu, Dresdenu. Smanjivanje udjela u stranačkim položajima doživljavaju teže od djelovanja protiv njihovih objektivnih ciljeva. Stranačko-politička promjena prefekta u Francuskoj oduvijek je važila za veću promjenu i izazivala više buke od modifikacije vladinog programa koji je imao gotovo čisto frazeološko značenje. Neke su stranke, poput onih u Americi, nakon nestajanja starih suprotnosti u vezi s tumačenjem ustava, postale stranke čistih lovaca na položaje, koji svoj stvaran program mijenjaju u skladu sa šansama za prikupljanje glasova. Kako bi svoje sljedbenike opskrbile položajima u Španjolskoj su se sve do posljednjih godina u obliku lažiranih izbora u konvencionalno utvrđenim periodima izmjenjivale dvije velike stranke. U španjolskim kolonijalnim područjima radilo se bilo u slučaju takozvanih "izbora" bilo u slučaju takozvanih "revolucija" samo o državnim jaslama, na kojima pobjednici žele biti hranjeni. U Švicarskoj su stranke na osnovi proporcija mirno razdijelile položaje, a poneki od naših "revolucionarnih" ustavnih nacrti, tako npr. prvi predloženi u Badenu, htio je proširiti ovaj sistem na ministarska mjesta i tako državu i njene položaje tretirati kao čistu instituciju za osiguranje sinekura. Time se oduševila prije svega stranka centra koja je u Badenu, bez obzira na učinak, raspodjelu položaja proporcionalno prema vjeroispovijesti postavila kao svoju programsku točku. S rastućim brojem službi uslijed opće birokratizacije i s rastućom potražnjom za njima kao oblikom specifično osiguranog opskrbljivanja raste ta tendencija kod svih stranaka, a one za svoje pristaše sve više postaju sredstvo usmjereno na postizanje cilja koji se sastoji u tome da oni budu na taj način zbrinuti.

Nasuprot tome nalazi se razvoj modernog činovništva u visokokvalificirane umne djelatnike koji su se dugogodišnjim obrazovanjem stručno školovali, i koji su u interesu integriteta visoko razvili stalešku čast bez koje bi nad nama kao sudbina lebdjela opasnost užasne korupcije i opće banauzije, koja bi ugrozila čisto tehnički učinak državnog aparata čiji je značaj za privredu, osobito uz rastuću socijalizaciju, stalno rastao i raste i dalje. Diletantska uprava političara plijena - u kojoj se u SAD-u mijenjaju stotine tisuća službenika, sve do poštara, ovisno o ishodu predsjedničkih izbora i koja nije poznavala doživotne profesionalne službenike - odavno je

relativizirana preko *Civil Service Reform*¹⁰². Taj razvoj uvjetuju čisto tehničke neotklonjive potrebe uprave. Stručno činovništvo, zasnovano na podjeli rada, u Europi je nastalo postupno u razvoju, tijekom pola tisućljeća. Početak su predstavljali talijanski gradovi i signorije¹⁰³; a od monarhija - normanske osvajačke države. Odlučujući korak dogodio se u vladarevim financijama. Na upravnim reformama cara Maxa* može se vidjeti kako su teško službenici uspijevali - čak i pod pritiskom vanjske nužde i vladavine Turaka - relativizirati vladara na ovom području, području koje je najmanje moglo podnositi diletantizam vladara koji je tada još prije svega bio vitez. Razvoj ratne tehnike uvjetuje nastanak profesionalnog časnika, a sve profinjeniji pravni postupci nastanak školovanog pravnika. Profesionalno činovništvo je na ova tri polja konačno pobijedilo u razvijenim državama u 16. stoljeću. Time je istovremeno usponom apsolutizma vladara nasuprot staležima započelo i postupno slabljenje njegove samovlade i u odnosu na profesionalne službenike putem kojih mu je tek bila moguća pobjeda nad staležima.

Istodobno s usponom stručno školovanih službenika događa se i - iako u znatno manje zamjetnim prijelazima - razvoj "rukovodećih političara". Razumljivo, oduvijek i u cijelom svijetu bilo je takvih uistinu mjerodavnih savjetnika vladara. Na Istoku je potreba da se sultana što više rastereti od osobne odgovornosti za uspjeh vlasti, stvorila tipičnu figuru "velikog vezira". Na Zapadu je diplomacija, prvenstveno pod utjecajem venecijanskih izaslaničkih izvještaja, sa strastvenom revnošću čitanih u profesionalnim diplomatskim krugovima, u doba Karla V., u vrijeme Machiavellija, prije svega bila svjesno njegovana umjetnost čiji su se većinom humanistički obrazovani praktikanti međusobno tretirali kao školovan sloj posvećenih, slično kao i humanistički kineski državnici u posljednjem periodu savezne države. Nužnost da jedan državnik vodi cjelokupnu politiku, uključujući i unutrašnju, na formalno jedinstven način, nastala je konačno i neizbježno tek konstitucionalnim razvojem. Doduše do tada je uvijek

¹⁰² *Civil Service Reform* - zakon donijet u siječnju 1883 kojim je uspostavljena komisija čiji je zadatak bila briga o izboru javnih službenika neovisno o njihovoj stranačkoj pripadnosti.

¹⁰³ *Signoria* lat. visoko (ili veliko) vijeće u (povijesnoj) Veneciji i Firenci.

* *Maximilian I.*

bilo takvih pojedinačnih osoba kao savjetnika ili prije bi se reklo - voditelja vladara.

Ali organizacija vlasti je najprije - pa i u najrazvijenijim državama - krenula drugim putem. Nastali su najviši kolegijalni upravni organi. Teoretski, a u praksi u sve manjoj mjeri, ovi organi su zasjedali pod osobnim predsjedavanjem vladara koji je donosio odluke. Preko ovog kolegijalnog sistema, koji je svojim radom vodio do stručnog mišljenja, stručnog protumišljenja i motiviranog glasovanja većine i manjine i time što se pored najviših službenih organa vlasti okružio čisto osobnim povjerenicima - "kabinetom" - i preko njih izricao svoje odluke u pogledu zaključaka državnog vijeća ili kako su se već zvali najviši državni organi vlasti, vladar koji je sve više dospijevao u položaj diletanta pokušavao je izmaći neizbježno narastajućoj težini stručno školovanih službenika i zadržati najvišu vlast u svojim rukama. Ova latentna borba između profesionalnih službenika i samovlasti postojala je posvuda. Stanje se mijenjalo tek u odnosu na parlament i aspiracije stranačkih vođa prema moći. Prilično različiti uvjeti ipak su vodili do istog vanjskog rezultata. Dakako, s određenim razlikama. Gdje god su dinastije u svojim rukama zadržale stvarnu moć - kao što je primjerice u Njemačkoj - interesi vladara bili su solidarno povezani s interesima službeništva, a protiv parlamenta i njegovih aspiracija ka moći. Interes službenika bio je da se i vodeći položaji, dakle ministarski položaji, popunjavaju iz njihovih redova tj. da postanu predmetima službeničkog napredovanja. Monarh je sa svoje strane imao interes da može imenovati ministre po svom nahođenju i iz redova njemu odanih službenika. Ali interes obiju strana je bio u tomu da politička uprava nastupi jedinstveno u odnosu na parlament, dakle da kolegijalni sistem bude zamijenjen jedinstvenim šefom kabineta. Osim toga, monarhu je trebala - kako bi bio oslobođen stranačkih borbi i napada - jedna osoba koja bi pokrivala njegove odgovornosti. To znači osoba koja bi nastupala pred parlamentom i pregovarala sa strankama. Svi ovi interesi su ovdje djelovali zajedno u istom pravcu: nastao je jedinstveni vodeći ministar službenik. Još jače je djelovao u pravcu homogenizacije razvoj parlamentarne moći tamo, gdje je - kao u Engleskoj - ona dobila prevlast u odnosu na monarha. Ovdje se "kabinet" razvio s jedinstvenim parlamentarnim vođom, "liderom", na čelu, kao odbor ignoriran od strane službenih zakona ali zapravo odbor politički odlučujuće moći u posjedu većinske stranke.

Službena kolegijalna tijela kao takva nisu bila organi stvarno vladajuće moći stranke, te stoga nisu mogla biti nositeljima stvarne vlasti. Kako bi na unutrašnjem planu mogla utvrditi svoju vlast, a na vanjskom voditi veliku politiku, vladajućoj stranci je bio potreban prodoran, povjerljiv, pregovarački organ sačinjen isključivo od njenih vodećih ljudi: upravo kabinet, a zatim i vođa pred javnošću, prije svega parlamentarnom javnošću, vođa odgovoran za sve odluke: šef kabineta. Ovaj engleski sistem je zatim preuzet u obliku parlamentarnih ministarstava na kontinentu, a samo u Americi i demokracijama pod njenim utjecajem suprostavljen mu je heterogeni sistem, koji je stavljao odabranog vođu pobjedničke stranke putem direktnog izbora od strane naroda na čelo službeničkog aparata kojega je on imenovao i vezao ga samo po pitanjima proračuna i zakonodavstva za suglasnost parlamenta.

Razvoj politike u "poduzeće", koje zahtijeva školovanje u borbi za moć i u njenim metodama, onako kako je tu politiku razvio moderni stranački sistem, uvjetovao je sada razdvajanje javnih funkcionara u dvije, svakako ne oštro ali ipak jasno odvojene kategorije: stručni službenik sjedne strane, "politički službenik" s druge strane. "Politički službenici", u pravom smislu riječi, prepoznatljivi su po tome što mogu u svakom trenutku biti premješteni i otpušteni, ili "stavljani na raspolaganje", kao francuski prefekti i službenici istoga položaja u drugim zemljama. Strogo odijeljena od toga je "nezavisnost" službenika koji imaju sudsku funkciju. U Engleskoj tu spadaju činovnici koji prema utvrđenoj konvenciji, pri promjeni parlamentarne većine, a time i kabineta, gube svoje položaje. Tu spadaju pogotovo oni čija nadležnost obuhvaća osiguranje opće "unutrašnje uprave", a "politički" dio te nadležnosti je prije svega zadatak održanja "poretka" u zemlji, dakle postojećih odnosa vladavine. U Pruskoj su ti službenici nakon Puttkamerovog akta* bili dužni - da bi izbjegli kaznu - "zastupati politiku vlade" i bili su - poput prefekata u Francuskoj - korišteni kao službeni aparat za utjecanje na izbore.

Većina "političkih" službenika prema njemačkom sistemu - koji se razlikovao od sistema drugih zemalja - bila je na istom kvalitativnom nivou drugih službenika time što je dobivanje ovih položaja bilo povezano s akademskim studijem, stručnim ispitima i određenom pripravnničkom

* 1882.

službom. Ovo specifično obilježje suvremenoga stručnog službeništva nedostaje u Njemačkoj samo šefovima političkog aparata: ministrima. Već pod starim režimom moglo se postati pruskim ministrom kulture bez pohađanja neke više škole dok se referentom vijeća moglo postati samo na osnovi predviđenih ispita. Stručno obrazovani *décernent* i referent vijeća bili su naravno - npr. za vrijeme Althoffa u pruskom ministarstvu prosvjete - mnogo bolje informirani o stvarnim tehničkim problemima struke nego njihov šef. Ni u Engleskoj nije bilo ništa drugačije. Takav službenik je imao zbog toga nadmoć i u svim svakodnevnim potrebama. To samo po sebi nije bilo besmisleno. Ministar je bio predstavnik konstelacije političke moći, morao je zastupati njena politička mjerila te ih ujednačavati s prijedlozima podređenih stručnih službenika ili im davati odgovarajuće naputke političke vrste.

Sasvim slično je i u privatnom privrednom poduzeću: stvarni "suveren", skupština dioničara, u vođenju je poduzeća isto tako bezutjecajna kao i "narod" kojim upravljaju stručni službenici; i osobe odlučujuće u politici poduzeća, "upravni odbor", kojim vladaju banke, daju samo privredne direktive i odabiru osobe za upravu ali sami nisu u stanju tehnički voditi poduzeće. Utoliko i sadašnja struktura revolucionarne države koja apsolutnim diletantima, na osnovi njihova raspolaganja oružjem, daje u ruke moć nad upravom i koristi školovane službenike samo kao izvršne glave i ruke, ne predstavlja nikakvu suštinsku novost. Poteškoće ovoga sadašnjeg sistema nalaze se negdje drugdje, ali time se ovdje nećemo baviti.

Naše pitanje se odnosi na tipičnu osobinu profesionalnih političara, kako "vođa" tako i njihovih sljedbenika. Ono se mijenjalo, a i danas je vrlo različito.

"Profesionalni političari" - kao što smo vidjeli - u prošlosti su se razvili iz borbe vladara sa staležima i nalazili su se u službi ovih prvih. Pogledajmo nakratko njihove glavne tipove.

U borbi protiv staleža vladar se oslanjao na politički upotrebljive slojeve nestaleškog karaktera. Tu najprije spada kler u Zapadnoj i Istočnoj Indiji, u budističkoj Kini i Japanu i lamaističkoj Mongoliji kao i u kršćanskim područjima srednjeg vijeka, tehnički stoga jer je bio pismen. Posvuda je uvoz brahmana, budističkih svećenika, lama i korištenje biskupa i svećenika kao političkih savjetnika uslijedilo kako bi se dobili pismeni upravni kadrovi koji bi se mogli koristiti u borbi

kralja, ili vladara, ili kana protiv aristokracije. Kler, posebno kleru celibatu, nalazio se izvan sklopa normalnih političkih i ekonomskih interesa i nije dolazio u iskušenje da za svoje potomke zahtijeva samostalnu političku moć naspram svoga vladara kako je to činio vazal. On je od pogonskih sredstava vladarske uprave "odvojen" svojim vlastitim staleškim kvalitetama.

Drugi takav sloj činili su humanistički obrazovani literati. Bilo je vremena u kojima su ljudi, da bi postali politički savjetnici, a prije svega pisci vladarevih političkih govora, učili latinske govore i grčke stihove. To je bilo vrijeme procvata humanističkih škola i vladarevih zaklada namijenjenih za profesure "poetike": epoha koja je kod nas brzo prošla i koja je u svakom slučaju naknadno utjecala na naše školstvo ali nije imala dubljih političkih posljedica. Drugačije je bilo u Istočnoj Aziji. Kineski mandarin je, ili štovite bio je, prije svega približno ono što je bio humanist našeg renesansnog doba: humanistički literat školovan i iskušan na jezičnim spomenicima daleke prošlosti. Ako čitate dnevnik Li-Hung-Tschanga, naći ćete da je on najviše ponosan na to što je pisao pjesme i bio dobar kaligraf. Ovaj sloj sa svojim konvencijama umotan u kinesku antiku, odredio je cjelokupnu sudbinu Kine, a slična bi možda bila i naša sudbina da su humanisti u svoje vrijeme imali i najmanju šansu da se promaknu s istim uspjehom.

Treći sloj je bio dvorsko plemstvo. Nakon što je vladarima uspjelo razvlastiti plemstvo u njegovoj staleškoj političkoj moći, povlače ga na dvor i koriste za političku i diplomatsku službu. Zaokret u našem odgojnom sistemu u 17. stoljeću bio je uvjetovan time što je, u funkciji profesionalnih političara, na mjesto humanističkih literata u službu vladara stupilo dvorsko plemstvo.

Četvrta kategorija bila je specifično engleska tvorba; patricijat koji je obuhvaćao sitno plemstvo i gradske rentijere, tehnički nazvan "*gentry*": - sloj koji je vladar prvotno angažirao protiv barona i namjestio u službe "selfgovernment", da bi kasnije od njega postao sve više ovisan. Taj sloj je posjedovao sve službe lokalne uprave tako što ih je u interesu svoje vlastite društvene moći *gratis*¹⁰⁴ preuzeo. On je Englesku sačuvao od birokratizacije koja je bila sudbina svih kontinentalnih država.

¹⁰⁴ *gratis* lat. "rado", "na poklon", "besplatno".

Peti sloj bio je svojstven Zapadu, prije svega europskom kontinentu i bio je od presudnog značaja za njegovu cjelokupnu političku strukturu: univerzitetski školovani pravnici. Snažan naknadni učinak rimskog prava na način kako gaje oblikovala birokratska kasnorimska država nigdje se jasnije ne pojavljuje kao tamo gdje su školovani pravnici bili nositelji revolucionariziranja političkog sistema u smislu razvoja prema racionalnoj državi. To vrijedi i u Engleskoj, iako su tamo veliki nacionalni pravnički cehovi priječili recepciju rimskog prava. Nigdje na Zemlji se ne može naći nešto analogno tomu. Svi pokušaji racionalnoga pravničkog mišljenja u indijskoj Mimamsa-školi kao ni svo njegovanje antičke pravne misli u islamu nisu mogli spriječiti gušenje racionalnog pravnog mišljenja teološkim misaonim formama. Prije svega procesni postupak nije bio potpuno racionaliziran. To je bilo omogućeno preuzimanjem isključivo antičko-rimske jurisprudencije, proizvoda koji je od grada-države, kao političke tvorevine jedinstvenog karaktera - narastao do vlasti nad svijetom, preko talijanskih pravnika, "*usus modernus*"¹⁰⁵. kasno srednjovjekovnih pandektista¹⁰⁶ i kanonista¹⁰⁷ te kasnih sekulariziranih teorija prirodnog prava nastalih iz pravne i kršćanske misli. Ovaj pravni racionalizam svoje je predstavnike imao u talijanskom podestatu, u francuskim kraljevskim pravnicima, koji su stvorili formalno sredstvo za potkopavanje vladavine *seigneuresa*¹⁰⁸ putem kraljevske moći, u kanonistima, u teolozima *koncilijarizma*¹⁰⁹ - prirodnopravnim misliocima, u dvorskim pravnicima i učenim sucima kontinentalnih vladara, u nizozemskim učiteljima prirodnog prava i monarhomasi¹¹⁰, u engleskim kraljevskim i parlamentarnim pravnicima, u *Noblesse de*

¹⁰⁵ *usus modernus* lat. "moderan način, moderan postupak".

¹⁰⁶ *pendektisti* srednjovjekovni stručnjaci za rimsko pravo.

¹⁰⁷ *kanonisti* stručnjaci za crkveno pravo.

¹⁰⁸ *seigneures* fr. "vlastelini", "gospoda".

¹⁰⁹ *koncilijarizam*. Reformatorski katolički pokret u 14. i 15. st. s ciljem da se crkvena hijerarhija zamijeni demokratskim oblikom upravljanja Crkvom (Marsilije Padovanski, William Occam). Nastavlja se u 18. st. pod vodstvom trierskog biskupa Iustitiusa Febronius (febronizam) koji traži ograničavanje vlasti pape u korist nacionalnih crkava okupljenih u sveopćem crkvenom savezu - *koncilu* - kao najvišem crkvenom organu.

¹¹⁰ *monarhomasi* borci protiv vladara. Tako su se osobno nazivali pisci 16 st. koji su pobijali apsolutnu vlast vladara i dokazivali daje narod nositelj vlasti.

*Robel*¹¹¹ francuskih parlamenata i naposljetku u advokatima revolucionarnog vremena. Nastanak apsolutističke države je bez njih teško zamisliv kao i revolucija. Ako promotrite prigovore francuskih parlamenata ili *Cahiers*¹¹² francuskih generalnih staleža od 16. stoljeća do 1789., naći ćete posvuda pravnički duh. A ako ispitajte profesionalnu pripadnost članova francuskog konventa, pronaći ćete - iako je izabran prema istom izbornom pravu - jednoga jedinog proletara, vrlo malo građanskih poduzetnika, ali zato velik broj pravnika svih vrsta, bez kojih bi bio nezamisliv specifičan duh koji je prožimao ove radikalne intelektualce i njihove planove. Od tada moderan advokat i moderna demokracija idu jednostavno zajedno. I advokati u našem smislu, kao samostalan stalež, postoje isključivo samo na Zapadu, od srednjeg vijeka, gdje su se razvili iz "zagovornika" formalističkog germanskog procesnog postupka pod utjecajem racionaliziranja tog procesa.

Značaj advokata u zapadnoj politici nakon nastanka stranaka nije nešto slučajno. Politička aktivnost putem stranaka znači upravo: aktivnost interesenata - uskoro ćemo vidjeti što to znači. A zanat školovanog advokata je uspješno vođenje stvari interesenta. On je u tome - što nas je mogla naučiti premoć neprijateljske propagande - nadmoćan svakom "službeniku". Zacijelo on može neku logički slabo argumentiranu stvar, u ovom smislu "lošu" stvar, ipak uspješno, dakle tehnički "dobro", voditi. Službenik kao političar previše često pretvara tehnički "lošim" vođenjem jednu u onom smislu "dobru" stvar u "lošu" - to smo i sami mogli doživjeti. Jer današnja se politika u znatnoj mjeri u javnosti vodi sredstvima izgovorene ili pisane riječi. Vaganje njenog djelovanja predstavlja najistinskiji krug zadaća advokata ali ne i stručnog službenika koji nije demagog i koji prema svom smislu to ne treba ni biti, a kada to pokuša biti obično postaje loš demagog.

Pravi službenik - a to je odlučujuće za procjenu našega ranijeg režima - prema svom stvarnom pozivu ne bi trebalo da se bavi politikom, nego da "upravlja", prije svega nestranački. To vrijedi i za takozvane političke upravne službenike, barem službeno, ukoliko u

¹¹¹ *Noblesse de Robe* fr. "plemstvo po halji". U predrevolucionarnoj Francuskoj bogati građani koji su zastupali treći stalež u staleškim skupinama, a za sebe su tražili privilegije poput starog plemstva.

¹¹² *Cahiers* fr. "Bilježnice", izvještaj o politici ili nekom postupku.

pitanje nije doveden "državni rezon", tj. životni interesi vladajućeg poretka. *Sine ira et studio*¹¹³, "bez bijesa i pristranosti" on treba da upravlja svojim položajem. On dakle ne bi trebalo da čini upravo ono što političar, voda kao i njegovi sljedbenici, uvijek i neizbježno moraju činiti: boriti se. Jer stranače, borba, strast - *ira et Studium*¹¹⁴ - predstavljaju element političara. A prije svega političkog vođe. Njegovo se djelovanje, za razliku od odgovornosti službenika nalazi pod sasvim drugačijim, upravo suprotnim, principom odgovornosti. Čast službenika je sposobnost, da ako - usprkos svojim predodžbama - nadređene vlasti ustrajavaju na naređenju koje mu se čini pogrešnim, to naređenje na odgovornost naredbodavca savjesno izvrši, upravo tako kao da ta zapovijed odgovara njegovom vlastitom uvjerenju. Bez te u najvišem smislu etičke discipline i samozatajnosti raspao bi se cjelokupni aparat. Čast političkog vođe, vodećeg državnika, je naprotiv isključiva samoodgovornost za ono što čini, samoodgovornost koju on ne može i ne smije odbiti i skinuti sa sebe. Upravo visokostojeći činovnički tipovi su loša stvar, i prije svega u političkom pojmu riječi neodgovorni, te u tom smislu etički niski političari: takvi kakve smo na žalost uvijek imali na vodećim položajima. To je ono što nazivamo "službeničkom vladavinom". No, ako sa stanovišta uspjeha, politički ocjenjujemo što je u tom sistemu neispravno, zaista ne pada nikakva mrlja na čast našeg činovništva. Ali, vratimo se ponovo tipovima političkih figura.

"Demagog" je, od vremena ustavne države, i u potpunosti od vremena demokracije, vodeći tip političara na Zapadu. Neugodan prizvuk riječi ne smije dopustiti da se zaboravi da to ime nije prvi nosio Kleon nego Perikle. Bez službe ili, protivno položajima u antičkoj demokraciji koji su bili dijeljeni kockom, sjedinim izbornim položajem: položajem najvišeg stratega, on je vodio suverenu ekleziju¹¹⁵ atenskog demosa. Moderna demagogija, se, doduše, služi govorom, čak u kvantitativnom ogromnom obujmu - prisjetimo se samo predizbornih govora koje neki moderan kandidat mora održati. Ali, ona se još

¹¹³ *sine ira et studio* lat. "bez bijesa i bez naklonosti", znamenita tvrdnja najvećeg rimskog historičara Tacita (*Anali*, I,1) u kojoj svojom glavnom metodološkom vrlinom proglašava nepristranost.

¹¹⁴ *ira et Studium* lat. "bijes i naklonost".

¹¹⁵ *eklezija* grč. "narodna skupština" u staroj Grčkoj.

ustrajnije služi pisanom riječi. Politički publicist, prije svega novinar, najvažniji je predstavnik ove vrste.

Bilo bi nemoguće u okviru ovog predavanja samo skicirati sociologiju moderne političke žurnalistike koja je u svakom pogledu poglavlje za sebe. Ovamo bezuvjetno pripada samo mali broj stvari.

Novinar dijeli sudbinu svih demagoga, barem na kontinentu i u suprotnosti s engleskim kao i ranijim pruskim prilikama, i s advokatom (i umjetnikom): to da mu nedostaje čvrsta socijalna klasifikacija. On pripada nekoj vrsti kaste parija¹¹⁶ koja je u "društvu" socijalno procjenjivana uvijek prema svojim etički najnižim predstavnicima. Stoga su uobičajene najneobičnije predodžbe o novinarima i njihovom radu. Rijetko je tko svjestan toga da zaista dobar žurnalistički rad zahtijeva barem toliko "duha" kao i neka učena djelatnost - prije svega uslijed nužnosti da odmah na zapovijed, bude obavljena i da odmah treba djelovati uz, dakako, posve drugačije uvjete stvaranja. Gotovo nitko ne spominje daje odgovornost daleko veća i da je kod svakog časnog novinara osjećaj odgovornosti u prosjeku izražen onako duboko kao i kod naučenjaka - a kao što je rat pokazao još i više - jer po prirodi stvari upravo neodgovorna novinarska djelatnost ostaje u sjećanju zbog svog užasnog učinka. Nitko ne vjeruje da je diskrecija vrijednih novinara u prosjeku veća od diskrecije drugih ljudi. Pa ipak je tako. Neusporedivo teža iskušenja koje taj poziv nosi sa sobom i drugi uvjeti novinarskog rada danas stvaraju one posljedice koje su publiku navikle da tisak promatra s mješavinom prezira i bijednog kukavičluka. O tome što bi tu trebalo učiniti, danas ne možemo govoriti. Nas ovdje zanima pitanje političke profesionalne sudbine novinara, njihova šansa da dođu do vodećih političkih položaja. Ta šansa je do sada bila povoljna samo u socijaldemokratskoj stranci. Međutim, u njoj su urednička mjesta uglavnom imala karakter službeničkog položaja no nisu predstavljala osnovu za poziciju vođe.

U građanskim strankama, generalno gledano, u odnosu na prethodnu generaciju šanse da se tim putem ostvari uspon ka političkoj moći su se pogoršale. Naravno, svakom značajnijem političaru potreban je utjecaj na tisak, dakle veze s tiskom. Ali, da stranački vođa potekne iz redova tiska bilo je - a to je i za očekivati - u svakom

¹¹⁶ *Parija* - u Indiji pripadnici jednog od najnižih društvenih slojeva, "nedodirljivi", izopćeni iz (ostalog) društva.

slučaju prije iznimka negoli pravilo. Razlog leži u narasloj materijalnoj "ovisnosti" novinara. Prvenstveno novinara bez imetka, dakle onoga koji je vezan za svoju profesiju na način da je vezanost uvjetovana ogromnim porastom intenziteta i aktualnosti novinarskog posla. Nužnost privređivanja dnevnim ili tjednim pisanjem članaka visi političarima kao kamen oko vrata, a ja poznajem primjere gdje su ljudi sa osobinama vođe time izvana, a onda i iznutra, bili trajno spriječeni u svom usponu ka moći. Poglavlje za sebe predstavlja to što su odnosi tiska prema vladajućim institucijama u državi i strankama za vrijeme starog režima bili krajnje štetni za nivo žurnalizma. Ti odnosi su u protivničkim zemljama bili drugačiji. Ali izgleda da i tamo kao i za sve moderne države vrijedi da novinarski radnici imaju sve manje, a kapitalistički novinski magnati - u stilu "Lorda" Northcliffa - sve više političkog utjecaja.

Kod nas su, međutim, veliki kapitalistički koncerni, koji su se domogli listova s "malim oglasima", "Generalanzeiger", bili do sada u pravilu tipični uzgajivači političke indiferentnosti. Jer na samostalnoj politici nije se moglo ništa zaraditi, a prije svega ne poslovno korisna naklonost vladajućih političkih vlasti. Posao s oglasima također je put kojim se pokušalo politički utjecati na tisak u velikom stilu, a sada se, kako izgleda, želi nastaviti. Ako se može očekivati da će se veliki listovi tomu oduprijeti, položaj malih listova je daleko teži. U svakom slučaju kod nas trenutno novinarska karijera, bez obzira koliko inače ima draži i utjecaja, i koje god mogućnosti djelovanja, kao i političke odgovornosti pružala, skoro uopće ne predstavlja normalan put uspona političkih vođa. Teško je reći da li bi zadatak principa anonimnosti kojeg neki, a ne svi, novinari smatraju ispravnim, nešto u tome promijenio. Ono što smo za vrijeme rata u njemačkom tisku doživjeli u vezi s vođenjem novina od strane posebno pridobivenih, literarno nadarenih osoba koje su pri tom uvijek nastupale isključivo pod svojim imenom, pokazalo je na žalost u nekoliko poznatijih slučajeva da se povećani osjećaj odgovornosti ne može tako sigurno, kako se vjerovalo, stvarati na ovaj način. Bili su to - bez obzira na stranačku pripadnost - dijelom upravo notorno najgori bulevarski listovi, koji su time nastojali povećati tiraž. Dotična gospoda, izdavači kao i senzacionalistički novinari, stekli su bogatstvo ali ne i čast. Time nije ništa rečeno protiv principa; pitanje je jako zamršeno, a ova pojava

nema opće važenje. Ali to do sada nije bio put ka istinskom vodstvu ili odgovornom političkom djelovanju. Ostaje nam da sačekamo kako će se odnosi dalje razvijati. Neovisno od svih okolnosti, žurnalistička karijera ostaje jedan od najvažnijih putova profesionalne političke djelatnosti. Put koji nije za svakoga, a najmanje za slabe karaktere, naročito ljude koji svoju unutrašnju ravnotežu mogu održati samo u osiguranom staleškom položaju. Život mladog naučenjaka je hazard ali su oko njega izgrađene čvrste staleške konvencije koje ga štite od iskliznuća. Život novinara je u svakom pogledu ionako hazard, i to pod uvjetima koji na kušnju stavljaju unutrašnju sigurnost na način kao vjerojatno u malo kojoj drugoj situaciji. Često gorka iskustva u profesionalnom životu nisu možda ono najgore. Upravo se pred najuspješnije novinare stavljaju posebno teški unutrašnji zahtjevi. Uopće nije mala stvar prividno ravnopravan, kretati se u salonima moćnika, uz opće laskanje zbog straha, i pri tom znati da će se domaćin čim isprati gosta možda morati zbog održavanja veza sa "nametljivim novinarima" pred gostima posebno opravdavati, kao što nije mala stvar o svemu i svačemu, što "tržište" zahtijeva, o svim zamislivim problemima života, izjasniti se brzo i uvjerljivo, a da se pri tom ne potpadne ne samo pod apsolutnu površnost nego prije svega pod nedostojanstveno samorazotkrivanje i njegove neumoljive posljedice. Nije čudno to što ima puno novinara koji su ljudski iskliznuli ili obezvrijedili se, nego je čudno to što, usprkos svemu, upravo ovaj sloj obuhvaća velik broj vrijednih i autentičnih ljudi, što autsajderi ne mogu lako uvidjeti.

Ako se novinar kao tip profesionalnog političara osvrne na ionako već dugu prošlost, vidjeti će da figura stranačkog službenika spada u razvoj koji se dogodio tek posljednjih decenija, a dijelom i posljednjih godina. Da bismo shvatili ovu figuru u njenom razvojno-povijesnom kontekstu, moramo promatrati prirodu stranke i stranačke organizacije.

U svim, u bilo kom smislu velikim političkim organizacijama s periodičnim izborom nositelja vlasti, to znači u onima koje nadilaze područja i krug zadataka malih seoskih kantona, politička djelatnost je nužno djelatnost interesenata. To znači jedan relativno mali broj onih koji su primarno zainteresirani za politički život, dakle, za

sudjelovanje u političkoj moći, stvara svoje pristaše putem slobodne kampanje, predstavlja sebe ili svoje štićenike kao izborne kandidate, sakuplja novčana sredstva i ide u lov na glasove. Neshvatljivo je kako bi u velikim organizacijama izbori bez ovog pogona mogli uopće biti primjereno provedeni. On praktički znači cijepanje građana koji imaju pravo glasovanja na politički aktivne i politički pasivne elemente, a kako se ova odluka zasniva na dragovoljnoj odluci, ona ne može biti uklonjena nikakvim pravilima kao što su izborna dužnost ili "profesionalno-staleško" zastupanje ili slični prijedlozi usmjereni izričito ili stvarno protiv takvog stanja, a time i protiv vladavine profesionalnih političara. Vodstvo i sljedbenici kao aktivni elementi slobodnog vrbovanja pristaša kao i njihovim posredstvom pridobivenih pasivnih birača, koji biraju vođu, predstavljaju nužne životne elemente svake stranke. Međutim, različite su njihove strukture. Na primjer, "stranke" srednjovjekovnih gradova, kao Guelfi i Ghibellini, predstavljale su čisto osobne sljedbenike. Ako pogledamo *Statuto délia parte Guelfa*¹¹⁷, konfiskaciju dobara nobila, što izvorno znači: sve one obitelji koje su imale viteški status, dakle bile sposobne za vazalstvo - te njihovo uklanjanje s položaja i oduzimanje biračkog prava, lokalno-interne stranačke odbore, strogo vojne organizacije i njihove premije za denuncijaciju, prisjetit ćemo se boljševizma s njegovim savjetima, njegovim strogo selekcioniranim vojnim i - posebno u Rusiji - doušničkim organizacijama, prisjetit ćemo se razoružanja i političkog obespravljenja "građana", a to znači poduzetnika, trgovaca, rentijera, svećenstva, potomaka dinastije, policijskih agenata, i njihovih konfiskacija. A ako na drugoj strani vidimo da je vojna organizacija stranke predstavljala čisto vitešku vojsku sastavljenu prema registrima te da su plemenitaši zauzimali gotovo sva vodeća mjesta, da su Sovjeti zadržali ili čak ponovno uveli visoko plaćenog poduzetnika, nadnicu prema radu, tejloristički sistem, vojnu i tvorničku disciplinu, da se ogledaju za inozemnim kapitalom, jednom riječju, dakle, da su sve stvari protiv kojih su se borili kao protiv klasnih odnosa morali ponovo prihvatiti da bi uopće

¹¹⁷ *Statute délia parte Guelfa* tal. "statut stranke Guelfa". *Guelfi* su u srednjovjekovnim talijanskim gradovima stranka koja je, nasuprot *Ghibellinima*, podržavala vlast pape.

moгли održati državni i privredni pogon i da su, povrh toga, kao glavni instrument svoje državne vlasti uzeli agente stare Ochrane, onda ova analogija izgleda još frapantnija. Ali mi se ovdje ne bavimo takvim nasilnim organizacijama, nego profesionalnim političarima koji nastoje doći do moći trezvenom "mirovnom" kampanjom stranke na tržištu izbornih glasova.

I ove stranke su, u našem uobičajenom smislu, bile najprije, npr. u Engleskoj, čisti sljedbenici aristokracije. Sa svakom, iz bilo kojeg razloga nastalom, promjenom stranke od strane jednog *peera*¹¹⁸, u tu stranku bi prelazili i svi koji su od njega zavisili. Velike plemićke obitelji, a također i kralj, sve do Reformbilla, imale su patronažu nad mnoštvom izbornih krugova. Slične ovim plemićkim strankama su stranke uglednih ljudi, kakve su se posvuda razvijale s rastom moći građana. Krugovi "obrazovanja i posjeda" pod duhovnim vodstvom tipičnih intelektualnih slojeva Zapada, dijelili su se, dijelom prema klasnim interesima, dijelom prema obiteljskoj tradiciji, dijelom iz čisto ideoloških razloga, u stranke koje su vodili. Svećenstvo, nastavnici, profesori, advokati, liječnici, apotekari, imućni zemljoradnici, tvorničari - u Engleskoj cijeli onaj sloj koji se računao u *gentlemene* - činili su najprije povremene organizacije, možda lokalne političke klubove; u uzburkanim vremenima javljalo se malograđanstvo, povremeno i proleterijat, kada bi dobio vođe koje u pravilu nisu potjecale iz njegove sredine. U ovom stadiju još uopće ne postoje interlokalno organizirane stranke kao trajne organizacije u zemlji. Jedinstvo stvaraju samo parlamentarci; za postavljanje kandidata mjerodavni su mjesni uglednici. Programi nastaju dijelom preko kampanje kandidata, dijelom oslanjanjem na kongrese uglednika ili na odluke parlamentarnih stranaka. Vođenje kluba, kao povremena aktivnost, odvijalo se u obliku sporedne ili počasne funkcije, ili su, tamo gdje klubova nije bilo (što je uglavnom bio slučaj), politiku spontano vodili oni malobrojni koji su se u normalnim vremenima za to interesirali; samo je novinar plaćeni profesionalni političar, a samo novinski posao kontinuirana politička djelatnost uopće. Pored njih postoji još samo sjednica parlamenta. Parlamentarci i parlamentarne vođe stranke znaju doduše kojim mjesnim uglednicima treba da se obrate ako im se neka politička

¹¹⁸ *Peer* engl. član gornjeg doma parlamenta.

akcija učini poželjnom. Ali, samo u velikom gradovima trajno postoje stranačke organizacije s umjerenim članarinama i periodičnim sastancima i javnim skupovima na kojima poslanik podnosi izvještaj. Život se odvija samo u vrijeme izbora. Interes parlamentaraca za mogućnost međulokalnih izbornih kompromisa, za prodor jedinstvenih programa, koje su priznali široki krugovi cijele zemlje, i za jedinstvenu agitaciju u zemlji uopće, čini pokretačku snagu za sve uže povezivanje stranačkih redova. Ali, iako je sada mreža mjesnih stranačkih organizacija i u gradovima srednje veličine, a i mreža "povjerljivih osoba", s kojima se član parlamentarne stranke nalazi u trajnoj korespondenciji kao voditelj centralnog stranačkog biroa razapeta nad zemljom, karakter stranačkog aparata kao udruženja uglednika u načelu ostaje nepromijenjen. Izvan centralnog biroa još nema plaćenih službenika. Naime, mjesnu organizaciju vode "ugledni" ljudi zbog štovanja kojeg i inače uživaju: vanparlamentarni uglednici, koji pored političkog sloja uglednika vrše utjecaj među poslanicima u parlamentu. Duhovnu hranu za tisak i mjesne skupove sve više osigurava od stranke objavljena stranačka korespondencija. Redovne članarine, čiji se jedan dio iskorištava za troškove stranačke središnjice, postaju neophodne. Na ovom stupnju se do nedavno nalazila većina njemačkih stranačkih organizacija. No istovremeno, u Francuskoj je vladao prvi stupanj: sasvim labilno udruživanje parlamentaraca, a na terenu mali broj mjesnih uglednika, programi koje su sastavili kandidati ili njihovi zaštitnici u pojedinom slučaju prilikom kandidiranja, iako sve manje ili više uz lokalno oslanjanje na odluke i programe parlamentaraca. Taj sistem bio je tek djelomično probijen. Broj profesionalnih političara je pri tom bio malen i u biti se sastojao od izabranih poslanika, malog broja službenika središnjice, novinara i - u Francuskoj - od onih lovaca na položaje koji su se već nalazili u nekoj "političkoj službi" ili su trenutno stremili ka takvoj službi. Politikaje uglavnom formalno bila sporedna profesija. I broj "ministarskih poslanika" bio je usko ograničen ali isto tako i broj izbornih kandidata zbog njihovog karaktera kao uglednika. Međutim, broj onih koji su bili direktno, prije svega materijalno, zainteresirani za političku djelatnost bio je vrlo velik. Jer sve mjere jednog ministarstva, a prije svega sva rješenja u vezi s kadrovskim pitanjima realizirala su se na

temelju njihova utjecaja na izborne šanse tako da su se pokušavale provesti sve vrste želja preko posredovanja mjesnog poslanika, kojega je ministar morao - htio ne htio - saslušati, ukoliko je ovaj pripadao njegovoj većini. Stoga je svatko tomu težio. Poslanik je imao patronat nad položajima, i uopće, svaku vrstu patronata u svim stvarima svoje izborne jedinice te je sa svoje strane, kako bi ponovno bio izabran, održavao veze s mjesnim uglednicima.

Od ovoga idiličnog stanja vladavine krugova uglednika, i prije svega parlamentaraca, oštro odstupaju najmoderniji oblici stranačke organizacije. Oni su djeca demokracije, masovnoga biračkog prava, nužnosti masovnog vrbovanja i masovne organizacije, djeca razvoja najvišeg jedinstva vodstva i najstrože discipline. Tu prestaje vladavina uglednika i usmjeravanje od strane parlamentaraca. "Profesionalni" političari izvan parlamenata preuzimaju posao u svoje ruke bilo kao "poduzetnici"- kao stoje to bio slučaj s američkim *bossom* ili engleskim "*election agentom*"¹¹⁹ - ili kao fiksno plaćeni službenici. Formalno se događa široka demokratizacija. Mjerodavne programe ne stvara više parlamentarna frakcija, a kandidate ne postavljaju više lokalni uglednici nego skupštine organiziranih stranačkih članova biraju kandidate i delegiraju članove u skupštine višeg reda, kojih može biti više, sve do opće "stranačke skupštine". Ali, u stvarnosti moć se nalazi u rukama onih koji kontinuirano djeluju unutar političkog pogona, ili u rukama onih od kojih održavanje pogona ovisi novčano ili kadrovski - npr. mecene ili voditelji moćnih političkih klubova interesenata (*Tammany-hall*)¹²⁰. Odlučujuće je to da cijeli taj ljudski aparat - "mašina" kako ga se u anglosaksonskim zemljama naziva - ili bolje rečeno oni koji njime upravljaju, drže parlamentarce u šahu i mogu im u priličnoj mjeri nametnuti svoju volju. A to ima poseban značaj za izbor vodstva stranke. Vođa postaje samo onaj koga mašina slijedi, pa i mimo parlamenta. Stvaranje takvih mašina znači drugim riječima uvođenje plebiscitarne demokracije.

Sljedbenici stranke, prije svega, stranački službenik i poduzetnik, očekuju, razumije se, od pobjede svoga vođe osobnu nagradu: položaje

¹¹⁹ *election agent* engl, "agent za izbore", onaj koji agitira za neku političku stranku.

¹²⁰ *Tammany hall* - moćna politička organizacija Demokratske stranke u SAD, osnovana 1789. g. u gradu New Yorku.

ili druge prednosti. Od njega - a ne, ili ne isključivo, od pojedinačnih parlamentaraca. A to je ono odlučujuće. Oni očekuju prije svega da demagoško djelovanje ličnosti vođe u izbornoj borbi donese stranki glasove i mandate, a time i moć, i da se tako što je moguće više povećaju šanse pristaša da dođu do željene nagrade. A jedna od idejnih pokretačkih poluga je zadovoljština, raditi za jednog čovjeka s vjerom i osobnom predanošću, a ne za apstraktni program stranke sastavljene od prosječnih osoba: - to je "karizmatički" element svakog vodstva.

Ova forma se nametnula u vrlo različitoj mjeri i u stalnoj latentnoj borbi sa lokalnim uglednicima - koji su se borili za utjecaj - i parlamentarcima; najprije u građanskim strankama u Sjedinjenim Američkim Državama, zatim u socijaldemokratskoj stranci, prije svega u Njemačkoj. Neprestani protuudarci nastupaju čim nema općepriznatog vođe, a i kada je on tu moraju se suzdati i interesima stranačkih uglednika stvarati koncesije svih vrsta. Ali mašina može prije svega dospjeti pod vlast stranačkih službenika u čijim se rukama nalazi kontinuirani posao. Prema mišljenju nekih socijaldemokratskih krugova njihova je stranka zapala u takvu "birokratizaciju". Međutim "službenici" se relativno lako priklanjaju demagoški jakoj ličnosti vođe: njihovi materijalni i idejni interesi su intimno povezani s učincima stranačke moći kojima se nadaju, a i rad za jednog vođu sam po sebi intimno predstavlja veće zadovoljstvo. Daleko je teži uspon vođa tamo gdje - kao što je uglavnom slučaj u građanskim strankama - pored službenika i "uglednika" imaju u rukama utjecaj na stranku. Jer oni "svoj život" idejno "stvaraju" od položajčica koje imaju kao članovi uprave i odbora. Njihovo djelovanje određuje *resentiment*¹²¹ protiv demagoga kao *homo novus*¹²², uvjerenost o nadmoći stranačko-političkog "iskustva" - i ideološka zabrinutost da se ne raspadnu stare stranačke tradicije. A u stranci oni imaju za sebe sve tradicionalističke elemente. Prije svega, birač sa sela ili birač iz malograđanskog sloja respektira imena uglednika kojima tradicionalno vjeruje, i ne vjeruje njemu nepoznatom čovjeku, dakako kako bi - ako ovaj postigne uspjeh postao njegov nepokolebljiviji pristaša.

¹²¹ *resentiment* fr. "povrijeđenost", "indignacija".

¹²² *homo novus* lat. "novi čovjek".

Pogledajmo neke osnovne primjere ove borbe između obje strukturne forme, te uspon plebiscitarne forme koji je prikazao Ostrogorski.

Najprije Engleska. Tamo je stranačka organizacija do 1868. bila gotovo čista organizacija uglednika. Torijevci su se na selu oslanjali na anglikanskog svećenika, a pored toga - u najvećem broju slučajeva - na učitelje te, prije svega, na velikoposjednike dotične *county*¹²³, a vigojci uglavnom na takve ljude poput nekonformističkog propovjednika (tamo gdje gaje bilo), poštara, kovača, krojača, užara, dakle takvih zanatlija koji su - zato što se sa njima najčešće moglo ćaskati - mogli imati politički utjecaj. U gradu su se stranke dijelile dijelom prema ekonomskim, dijelom prema religioznim, dijelom prema obiteljski naslijeđenim stranačkim nahođenjima. Ali uglednici su uvijek bili nositelji političke djelatnosti. Nad njom su lebdjeli parlament i stranke s kabinetskom i s "*leaderom*"¹²⁴ koji je bio predsjednik ministarskog vijeća ili opozicije. Ovaj *leader* je pored sebe imao najvažniju profesionalnu političku osobu stranačke organizacije: "tajnika" (*whip*¹²⁵). U njegovim rukama se nalazila patronaža nad položajima; njemu su se dakle obraćali lovci na položaje, on je o tome pregovarao s poslanicima pojedinih izbornih krugova. U njima je počeo polako nastajati sloj profesionalnih političara tako što su lokalno vrbovani aktivisti koji najprije nisu bili plaćeni i koji su otprilike zauzimali mjesto naših "povjerljivih osoba". Pored toga, u izbornim okruzima razvila se figura kapitalističkog poduzetnika: "*election agent*", čija je pojava bila neizbježna u modernom zakonodavstvu Engleske koje osigurava čistoću izbora. Ovo zakonodavstvo je pokušalo kontrolirati izborne troškove i ograničiti moć novca time stoje obvezalo kandidata da navede koliko gaje koštao izbor: jer kandidat je imao - daleko više nego stoje to ranije kod nas bio slučaj - osim naprezanja glasa i zadovoljstvo da posegne u novčanik. On je *election agentu* plaćao paušalnu svotu, što je za *election agenta* bio dobar posao. U raspodjeli moći između *leadera* i stranačkih uglednika, u parlamentu i diljem zemlje, ovaj prvi je u Engleskoj oduvijek, zbog nužnosti omogućavanja velike i pri tom postojane

¹²³ *county* engl, "grofovija", "županija".

¹²⁴ *leader* engl "vođa", "voditelj".

¹²⁵ *whip* ili *party whip* engl, "stranački bič". Službenik stranke u parlamentu koji održava disciplinu i brine se za redovito dolaženje (članova stranke) na sjednice.

politike, imao veoma značajno mjesto. Ali i utjecaj parlamentaraca i stranačkih uglednika bio je još uvijek znatan.

Tako je otprilike izgledala stara stranačka organizacija, napola sastavljena od djelatnosti uglednika, a napola od aktivnosti službenika i poduzetnika. Ali nakon 1868. razvio se najprije za lokalne izbore u Birminghamu, a zatim i u cijeloj zemlji, "*caucus*"¹²⁶-sistem. Taj sistem su stvorili jedan nekonformistički svećenik i Joseph Chamberlain. Povod je bio demokratiziranje izbornog prava. Za pridobivanje masa bilo je neophodno stvoriti jedan ogroman aparat sastavljen od organizacija koje izgledaju demokratski, formirati u svakoj gradskoj četvrti izbornu organizaciju, neprekidno održavati aktivnost, sve kruto birokratizirati: rastući broj plaćenih zaposlenih službenika, glavne posrednike s pravom kooptacije kao formalne nositelje stranačke politike, izabrane od strane lokalnih izbornih komiteta, u kojima je uskoro bilo organizirano možda 10% birača. Pokretačka snaga bili su lokalni krugovi zainteresirani prije svega za komunalnu politiku koja je posvuda bila izvor najvećih materijalnih šansi, a koji su u prvom redu osiguravali i financijska sredstva. Ova novonastala, ne više parlamentarno vođena mašina morala je uskoro voditi borbu s dosadašnjim vlastodršcima, prije svega sa *whipom*, ali je oslonjena na lokalne interesente, tako uspješno vodila borbu da joj se *whip* morao prikloniti i paktirati s njom. Rezultat je bio centralizacija cjelokupne moći u rukama malog broja ljudi, i naposljetku u rukama jedne osobe, koja se nalazila na čelu stranke. Jer u liberalnoj stranci cijeli je sistem nastao u vezi s usponom Gladstonea ka moći. Fascinirajuće u Gladstoneovoj "velikoj" demagogiji, čvrsta vjera masa u etički sadržaj njegove politike, a prije svega u etički karakter njegove ličnosti, bilo je ono što je tu mašinu dovelo do tako brze pobjede nad uglednicima. Na scenu je stupio cezarističko-plebiscitarni elementu politici: diktator izbornoga bojnog polja. To se pokazalo vrlo brzo. *Caucus* je 1877. prvi put angažiran na državnim izborima. Sa sjajnim uspjehom: rezultat je bio Disraelijev pad usred njegovih velikih uspjeha. Mašina je 1866. bila već tako potpuno karizmatiski orijentirana na

¹²⁶ *caucus* od grč. *kaukos*, "čaša za piće". Privatni sastanci vođa ili odbora stranaka na kojima se odlučuje o bitnim pitanjima stranačke politike; u Velikoj Britaniji organizacija unutar stranke koja nadzire njezin rad na terenu.

ličnost, da kada se pojavilo pitanje llomerulea, cijeli aparat odozgo do dolje uopće nije pitao: nalazimo li se stvarno na tlu Gladstonea, nego je jednostavno najednu riječ Gladstonea zajedno s njim napravio zaokret i rekao: sljedit ćemo ono što on radi, te tako na cjedilu ostavio svoga vlastitog tvorca - Chamberlaina.

Ovoj mašineriji je potreban jedan znatan personalni aparat. U Engleskoj oko 2000 ljudi živi izravno od politike stranaka. Znatno veći broj je, dakako, onih koji sudjeluju u politici čisto kao lovci na položaje ili kao interesenti, pogotovo unutar općinske politike. Pored ekonomskih šansi, upotrebljivi *Caucus-političari* imaju i šanse za zadovoljenje taštine. Postati "J.P." ili čak "M.P."* po prirodi stvari je težnja najvišeg (normalnog) častoljublja, a takvim ljudima koji pokazuju dobar odgoj, koji su bili "*gentelmeni*", to se dodjeljuje. Kao ono najviše, smiješi se posebno velikim financijskim mecenama, titula *peera*. Naime, stranačke financije su se zasnivale i do 50 % na priložima neimenovanih davatelja. Što je bio efekt cijelokupnog sistema? To da danas engleski parlamentarci s izuzetkom nekoliko članova kabineta (i nekoliko osobenjaka) nisu u pravilu ništa drugo doli dobro disciplinirano glasačko stado. Kod nas u parlamentu običavalo se barem obavljanjem privatne korespondencije za pisaćim stolom, na svojem radnom mjestu, stvoriti dojam da se radi za dobrobit zemlje. Takve geste se u Engleskoj ne zahtijevaju; član parlamenta treba samo da glasuje, a ne da izda stranku; on treba da se odazove pozivu stranačkih tajnika kad mora učiniti ono što odredi kabinet ili *leader* opozicije. A kad je tu snažan vođa onda je cawc«s-mašina koja radi na terenu gotovo u potpunosti beskarakterna i nalazi se u cijelosti u rukama *leader a*. Time, nad parlamentom stoji plebiscitarni diktator koji pomoću "mašine" dovodi mase iza sebe i za koga su parlamentarci samo politički sinekurci koji su pripadnici njegovog sljedbeništva.

Kako se obavlja izbor ovog vođe? Najprije: prema kojoj sposobnosti? Za to je, pored voljnih kvaliteta koje su svuda u svijetu odlučujuće, prije svega mjerodavna moć demagoškog govora. Njegov

Vjerojatno se misli na Justice of the Peace (mirovni sudac u nekim državama SAD nadležan za manje sudske slučajeve,, ovaljanje vjenčanja, itd.) i Member of Parliament (član parlamenta).

način se promijenio od vremena kada se, kao kod Cobdena, obraćao razumu, preko Geldstonea koji je bio tehničar prividno trezvenog "pusti činjenice da govore", do danas gdje se, da bi se mase pokrenule, vrlo često radi sa sredstvima na čisto emocionalan način, na način kako ih koristi vojska spasa. Postojeće stanje svakako se smije nazvati "diktaturom koja se zasniva na iskorištavanju emocionalnosti masa". Ali to je omogućio jako razvijeni sistem komitetskog rada u engleskom parlamentu. On prisiljava svakog političara koji reflektira na sudjelovanje u vodstvu da u tom surađuje. Svi značajniji ministri imaju iza sebe to realno i djelotvorno radno školovanje, a praksa podnošenja izvješća i javne kritike prihvaćena na tim savjetovanjima, uvjetuje da škola znači jednu stvarnu selekciju i isključuje pukog demagoga.

Tako je i u Engleskoj. Tamošnji *caucus* - sistem, ukoliko ga usporedimo s američkom stranačkom organizacijom koja je dosta rano i u čistom obliku afirmirala plebiscitarni princip, bio je samo jedna oslabljena verzija. Washingtonova Amerika prema njegovoj ideji trebalo je da bude zajednica kojom upravljaju "*gentlemen*". Tamo preko, *gentlemen* je tada bio zemljoposjednik ili čovjek koji je bio odgojen na *college*¹²⁷. Tako je to u početku i bilo. Kada su se stvarale stranke, članovi zastupničkog doma na početku su težili upravljanju kao u Engleskoj u vrijeme vladavine uglednika. Stranačka organizacija bila je sasvim labava. To je trajalo do 1824. Već prije dvadesetih godina u nekim je općinama - koje su i ovdje bile prva mjesta modernog razvoja - nastajala stranačka mašina. Ali tek izbor Andrewa Jacksona za predsjednika, kandidata seljaka sa zapada, raskida sa starim tradicijama. Formalni kraj upravljanja strankama putem vodećih parlamentaraca nastupio je uskoro nakon 1840. kad su se veliki parlamentarci - Calhoun, Webster - povukli iz političkog života jer je parlament u usporedbi sa stranačkom mašinom na terenu izgubio gotovo svu moć. To što se plebiscitarna mašina u Americi tako rano razvila imalo je svoj razlog u tome što je tamo, i samo tamo, glava egzekutive, a to je bilo važno, šef patronaže nad položajima bio plebiscitarno izabrani predsjednik, i stoje on, uslijed "podjele vlasti", u svom obavljanju službe bio gotovo nezavisan od parlamenta. Upravo na predsjedničkim izborima kao nagrada za

¹²⁷ *college* engl., visoka škola, ustanova visokog obrazovanja, fakultet.

ličnost, da kada se pojavilo pitanje Hoincrulea, cijeli aparat odozgo do dolje uopće nije pitao: nalazimo li se stvarno na tlu Gladstonea, nego je jednostavno na jednu riječ Gladstonea zajedno s njim napravio zaokret i rekao: slijedit ćemo ono što on radi, te tako na cjedilu ostavio svoga vlastitog tvorca - Chamberlaina.

Ovoj mašineriji je potreban jedan znatan personalni aparat. U Engleskoj oko 2000 ljudi živi izravno od politike stranaka. Znatno veći broj je, dakako, onih koji sudjeluju u politici čisto kao lovci na položaje ili kao interesenti, pogotovo unutar općinske politike. Pored ekonomskih šansi, upotrebljivi Cawcus-politicari imaju i šanse za zadovoljenje taštine. Postati "J.P." ili čak "M.P."* po prirodi stvari je težnja najvišeg (normalnog) častoljublja, a takvim ljudima koji pokazuju dobar odgoj, koji su bili "*gentelmeni*", to se dodjeljuje. Kao ono najviše, smiješi se posebno velikim financijskim mecenama, titula *peera*. Naime, stranačke financije su se zasnivale i do 50 % na prilozima neimenovanih davatelja. Što je bio efekt cijelokupnog sistema? To da danas engleski parlamentarci s izuzetkom nekoliko članova kabineta (i nekoliko osobenjaka) nisu u pravilu ništa drugo doli dobro disciplinirano glasačko stado. Kod nas u parlamentu običavalo se barem obavljanjem privatne korespondencije za pisaćim stolom, na svojem radnom mjestu, stvoriti dojam da se radi za dobrobit zemlje. Takve geste se u Engleskoj ne zahtijevaju; član parlamenta treba samo da glasuje, a ne da izda stranku; on treba da se odazove pozivu stranačkih tajnika kad mora učiniti ono što odredi kabinet ili *leader* opozicije. A kad je tu snažan vođa onda je *caucus-mašina* koja radi na terenu gotovo u potpunosti beskarakterna i nalazi se u cijelosti u rukama *leadera*. Time, nad parlamentom stoji plebiscitarni diktator koji pomoću "mašine" dovodi mase iza sebe i za koga su parlamentarci samo politički sinekurci koji su pripadnici njegovog sljedbeništva.

Kako se obavlja izbor ovog vođe? Najprije: prema kojoj sposobnosti? Za to je, pored voljnih kvaliteta koje su svuda u svijetu odlučujuće, prije svega mjerodavna moć demagoškog govora. Njegov

Vjerojatno se misli na Justice of the Peace (mirovni sudac u nekim državama SAD nadležan za manje sudske slučajeve,, ovaljanje vjenčanja, itd.) i Member of Parliament (članparlamenta).

način se promijenio od vremena kada se, kao kod Cobdena, obraćao razumu, preko Geldstonea koji je bio tehničar prividno trezvenog "pusti činjenice da govore", do danas gdje se, da bi se mase pokrenule, vrlo često radi sa sredstvima na čisto emocionalan način, na način kako ih koristi vojska spasa. Postojeće stanje svakako se smije nazvati "diktaturom koja se zasniva na iskorištavanju emocionalnosti masa". Ali to je omogućio jako razvijeni sistem komitetskog rada u engleskom parlamentu. On prisiljava svakog političara koji reflektira na sudjelovanje u vodstvu da u tom surađuje. Svi značajniji ministri imaju iza sebe to realno i djelotvorno radno školovanje, a praksa podnošenja izvješća i javne kritike prihvaćena na tim savjetovanjima, uvjetuje da škola znači jednu stvarnu selekciju i isključuje pukog demagoga.

Tako je i u Engleskoj. Tamošnji *caucus* - sistem, ukoliko ga usporedimo s američkom stranačkom organizacijom koja je dosta rano i u čistom obliku afirmirala plebiscitarni princip, bio je samo jedna oslabljena verzija. Washingtonova Amerika prema njegovoj ideji trebalo je da bude zajednica kojom upravljaju "*gentlemani*". Tamo preko, *gentlemen* je tada bio zemljoposjednik ili čovjek koji je bio odgojen na *collegeu*¹²⁷. Tako je to u početku i bilo. Kada su se stvarale stranke, članovi zastupničkog doma na početku su telili upravljanju kao u Engleskoj u vrijeme vladavine uglednika. Stranačka organizacija bila je sasvim labava. To je trajalo do 1824. Već prije dvadesetih godina u nekim je općinama - koje su i ovdje bile prva mjesta modernog razvoja - nastajala stranačka mašina. Ali tek izbor Andrewa Jacksona za predsjednika, kandidata seljaka sa zapada, raskida sa starim tradicijama. Formalni kraj upravljanja strankama putem vodećih parlamentaraca nastupio je uskoro nakon 1840. kad su se veliki parlamentarci - Calhoun, Webster - povukli iz političkog života jer je parlament u usporedbi sa stranačkom mašinom na terenu izgubio gotovo svu moć. To što se plebiscitarna mašina u Americi tako rano razvila imalo je svoj razlog u tome što je tamo, i samo tamo, glava egzekutive, a to je bilo važno, šef patronaže nad položajima bio plebiscitarno izabrani predsjednik, i stoje on, uslijed "podjele vlasti", u svom obavljanju službe bio gotovo nezavisan od parlamenta. Upravo na predsjedničkim izborima kao nagrada za

¹²⁷ *college* engl, visoka škola, ustanova visokog obrazovanja, fakultet.

ličnost, da kada se pojavilo pitanje Homerulea, cijeli aparat odozgo do dolje uopće nije pitao: nalazimo li se stvarno na tlu Gladstonea, nego je jednostavno na jednu riječ Gladstonea zajedno s njim napravio zaokret i rekao: slijedit ćemo ono što on radi, te tako na cjedilu ostavio svoga vlastitog tvorca - Chamberlaina.

Ovoj mašineriji je potreban jedan znatan personalni aparat. U Engleskoj oko 2000 ljudi živi izravno od politike stranaka. Znatno veći broj je, dakako, onih koji sudjeluju u politici čisto kao lovci na položaje ili kao interesenti, pogotovo unutar općinske politike. Pored ekonomskih šansi, upotrebljivi Cawct/s-politicari imaju i šanse za zadovoljenje taštine. Postati "J.P." ili čak "M.P."* po prirodi stvari je težnja najvišeg (normalnog) častoljublja, a takvim ljudima koji pokazuju dobar odgoj, koji su bili *"gentelmeni"*, to se dodjeljuje. Kao ono najviše, smiješi se posebno velikim financijskim mecenama, titula *peera*. Naime, stranačke financije su se zasnivale i do 50 % na priložima neimenovanih davatelja. Što je bio efekt cijelokupnog sistema? To da danas engleski parlamentarci s izuzetkom nekoliko članova kabineta (i nekoliko osobenjaka) nisu u pravilu ništa drugo doli dobro disciplinirano glasačko stado. Kod nas u parlamentu običavalo se barem obavljanjem privatne korespodencije za pisaćim stolom, na svojem radnom mjestu, stvoriti dojam da se radi za dobrobit zemlje. Takve geste se u Engleskoj ne zahtijevaju; član parlamenta treba samo da glasuje, a ne da izda stranku; on treba da se odazove pozivu stranačkih tajnika kad mora učiniti ono što odredi kabinet ili *leader* opozicije. A kad je tu snažan vođa onda je cawcws-masina koja radi na terenu gotovo u potpunosti beskarakterna i nalazi se u cijelosti u rukama *leader a*. Time, nad parlamentom stoji plebiscitarni diktator koji pomoću "mašine" dovodi mase iza sebe i za koga su parlamentarci samo politički sinekurci koji su pripadnici njegovog sljedbeništva.

Kako se obavlja izbor ovog vođe? Najprije: prema kojoj sposobnosti? Za to je, pored voljnih kvaliteta koje su svuda u svijetu odlučujuće, prije svega mjerodavna moć demagoškog govora. Njegov

Vjerojatno se misli na Justice of the Peace (mirovni sudac u nekim državama SAD nadležan za manje sudske slučajeve,, ovaljanje vjenčanja, itd.) i Member of Parliament (članparlamenta).

način se promijenio od vremena kada se, kao kod Cobdena, obraćao razumu, preko Geldstonea koji je bio tehničar prividno trezvenog "pusti činjenice da govore", do danas gdje se, da bi se mase pokrenule, vrlo često radi sa sredstvima na čisto emocionalan način, na način kako ih koristi vojska spasa. Postojeće stanje svakako se smije nazvati "diktaturom koja se zasniva na iskorištavanju emocionalnosti masa". Ali to je omogućio jako razvijeni sistem komitetskog rada u engleskom parlamentu. On prisiljava svakog političara koji reflektira na sudjelovanje u vodstvu da u tom surađuje. Svi značajniji ministri imaju iza sebe to realno i djelotvorno radno školovanje, a praksa podnošenja izvješća i javne kritike prihvaćena na tim savjetovanjima, uvjetuje da škola znači jednu stvarnu selekciju i isključuje pukog demagoga.

Tako je i u Engleskoj. Tamošnji *caucus* - sistem, ukoliko ga usporedimo s američkom stranačkom organizacijom koja je dosta rano i u čistom obliku afirmirala plebiscitarni princip, bio je samo jedna oslabljena verzija. Washingtonova Amerika prema njegovoj ideji trebalo je da bude zajednica kojom upravljaju "*gentlemani*". Tamo preko, *gentlemen* je tada bio zemljoposjednik ili čovjek koji je bio odgojen na *collegeu*¹²⁷. Tako je to u početku i bilo. Kada su se stvarale stranke, članovi zastupničkog doma na početku su težili upravljanju kao u Engleskoj u vrijeme vladavine uglednika. Stranačka organizacija bila je sasvim labava. To je trajalo do 1824. Već prije dvadesetih godina u nekim je općinama - koje su i ovdje bile prva mjesta modernog razvoja - nastajala stranačka mašina. Ali tek izbor Andrewa Jacksona za predsjednika, kandidata seljaka sa zapada, raskida sa starim tradicijama. Formalni kraj upravljana strankama putem vodećih parlamentaraca nastupio je uskoro nakon 1840. kad su se veliki parlamentarci - Calhoun, Webster - povukli iz političkog života jer je parlament u usporedbi sa stranačkom mašinom na terenu izgubio gotovo svu moć. To što se plebiscitarna mašina u Americi tako rano razvila imalo je svoj razlog u tome što je tamo, i samo tamo, glava egzekutive, a to je bilo važno, šef patronaže nad položajima bio plebiscitarno izabrani predsjednik, i što je on, uslijed "podjele vlasti", u svom obavljanju službe bio gotovo nezavisan od parlamenta. Upravo na predsjedničkim izborima kao nagrada za

¹²⁷ *college* engl, visoka škola, ustanova visokog obrazovanja, fakultet.

pobjedu ukazivao se istinski plijen koji se sastojao od sinekura. Uz pomoć "*spoil system*"¹²⁸ kojega je Andrew Jackson sistematski izdigao do principa, iz togaje povučena konzekvencija.

Što ovaj "*spoil system*" - dakle, usmjeravanje svih saveznih službi prema sljedbeništvu pobjedničkog kandidata - znači za formiranje stranke danas?

To znači da se jedna nasuprot druge nalaze stranke bez uvjerenja, čiste organizacije lovaca na položaje koje u cilju pojedinačne izborne borbe, a s obzirom na izgleda za osvajanje glasova, stvaraju svoje promjenjive stranačke programe - promjenjive u mjeri koju usprkos svim analogijama drugdje ne možemo naći. Stranke su upravo u potpunosti usklađene prema izbornoj borbi koja je najvažnija za patronažu nad položajima: borbi za predsjedništvo u Savezu* i za guvernerska mjesta u pojedinim državama. Programi i kandidati utvrđuju se u "*national conventions*" stranaka bez intervencije parlamentaraca; - dakle, od strane stranačkih kongresa koje formalno vrlo demokratski sačinjavaju skupštinski poslanici, koji za svoj mandat zahvaljuju "*primariesima*", osnovnim stranačkim skupštinama. Već u *primariesima* poslanici su birani kao poslanici predsjedničkog kandidata; unutar pojedinih stranki bijesni najogorčenija borba u pogledu pitanja "nominacije". U rukama predsjednika nalazi se oko 300 000 - 400 000 službeničkih imenovanja koja će on izvršiti pomoću senatora pojedinih država. Prema tome, senatori su moćni političari. Nasuprot tomu, zastupnički dom je politički relativno nemoćan jer mu je oduzeta patronaža nad položajima, a ministri, čisti pomoćnici predsjednika koji je naspram svakoga i naspram parlamenta legitimiran od strane naroda, mogu svojom funkcijom upravljati nezavisno od povjerenja ili nepovjerenja. To je posljedica podjele vlasti.

Na to oslonjeni *spoil system* tehnički je bio moguć u Americi jer je uslijed mladosti američke kulture bilo moguće podnijeti da upravu

¹²⁸ "*spoil system*" ili *spoils system* engl, "sistem plijena". Praksa kojom se viši položaji u javnim ustanovama ili službama tretiraju kao plijen pobjedničke stranke na izborima.

* *Misli se na Savez SAD-a.*

vode čisti diletanti. Jer 300 000 do 400 000 takvih stranačkih osoba, za svoju kvalifikaciju nisu mogli navesti ništa osim činjenice da su svojoj stranci učinili usluge. Naravno, takvo stanje nije moglo postojati bez priličnih neprilika: korupcije i rasipništva što ih je mogla izdržati samo zemlja sa još neograničenim ekonomskim šansama.

Figura koja se na površini pojavljuje sa sistemom plebiscitarne stranačke mašine je *"boss"*. Što je *"boss"*? Politički kapitalistički poduzetnik koji na vlastiti račun i vlastiti rizik pribavlja glasove birača. On je svoje prve veze stekao kao odvjetnik, kao gostioničar ili kao vlasnik sličnih poduzeća, ili možda kao davatelj kredita. On otuda plete svoje niti sve do trenutka dok nije kadar "kontrolirati" određeni broj glasova. Kada do toga dođe on stupa u vezu sa susjednim *bossom*. Svojom revnošću, spretnošću i prije svega diskrecijom pobuđuje pažnju onih koji su već dosegli određeni stupanj karijere te započinje vlastiti uspon. *Boss* je neophodan za organizaciju stranke. Ona je centralizirana u njegovim rukama. On u najvećoj mjeri pribavlja sredstva. Kako dolazi do njih? Dijelom preko članarine; prije svega oporezivanjem plaća onih službenika koji su preko njega i njegove stranke došli do službe. Zatim novcem od podmićivanja i napojnica. Tko hoće nekažnjeno povrijediti jedan od mnogobrojnih zakona potrebna mu je *bossova* konivencija koju mora platiti. U suprotnom će doživjeti neugodnosti. Ali samim time nije pribavljen neophodan kapital. *Boss* je neophodan kao izravni primatelj novca velikih financijskih magnata. Oni niti jednom plaćenom stranačkom službeniku ili nekom čovjeku koji morajavno polagati račune ne bi povjerali novac namijenjen za izborne svrhe. Naravno, *boss* je sa svojom mudrom diskrecijom u financijskim stvarima čovjek onih kapitalističkih krugova koji financiraju izbore. Tipični *boss* je potpuno trezven čovjek. On ne strema ka socijalnoj časti; *professional*¹²⁹ je prezren unutar "uglednog društva". Njega zanima isključivo moć, moć kao izvor novca ali i moć radi nje same. On radi u sjeni; to je ono po čemu se razlikuje od engleskog *leadera*. Njega samoga nećemo čuti da govori u javnosti; on sugerira govornicima što oni treba da kažu na prikladan način, ali sam šuti. On u pravilu ne prihvaća položaj osim mjesta senatora u saveznom senatu. Jer, budući da

¹²⁹ *professional* engl. "stručnjak", "profesionalac".

senatori na osnovi ustava sudjeluju u patronaži nad položajima, često se vodeći *bossovi* osobno nalaze u tom tijelu. Davanje položaja slijedi prije svega prema učinku koji je netko ostvario za stranku. Ali događalo se i prihvaćanje novčanih naknada, a postojale su i određene takse za pojedine položaje: sistem prodaje položaja kako su ga poznavale možda monarhije 17. i 18. stoljeća uključujući i vatikansku državu.

Boss nema čvrste političke "principe". On je potpuno bez uvjerenja i samo ga zanima: kako dobiti glasove? On je nerijetko i prilično loše odgojen čovjek. Ali u svom privatnom životu on obično živi korektno i bez prigovora. Samo u svojoj političkoj etici on se prilagođuje danoj prosječnoj etici političkog djelovanja kako su vjerojatno mnogi od nas to učinili u vrijeme nagomilavanja zaliha na polju ekonomske etike. To što je kao "*professional*", kao profesionalni političar izložen društvenom preziru, njega nije zabrinjavalo. To što sam ne dopijeva i ne želi dospjeti na velike položaje u savezu ima i svoje prednosti, a to je da se u kandidaturu nerijetko - ako *bossovi* smatraju da će oni biti privlačna snaga na izborima - uključuje inteligencija koja ne pripada stranci, dakle ugledne osobe, a ne uvijek stari stranački uglednici kao kod nas. Upravo struktura tih stranaka bez uvjerenja sa svojim društveno prezrenim moćnicima pomogla je vrijednim ljudima da postanu predsjednici, koji to kod nas nikada ne bi uspjeli postići. Dakako, *bossovi* se protive *outsiderima*¹³⁰ koji bi mogli postati opasni za njihove izvore moći i novca. Ali u konkurentskoj borbi za naklonost birača oni su nerijetko morali prihvatiti takve kandidate koji su bili na glasu kao protivnici korupcije.

Ovdje dakle postoji snažan kapitalistički, od vrha prema dolje, kruto organizirani stranački pogon. Taj pogon oslonjen je na posve čvrste, poput crkvenih redova organizirane klubove, poput Tammany Halla, koji teže isključivo postizanju profita putem političkog ovladavanja prije svega komunalnim upravama, a koje su i ovdje zapravo najvažniji plijen. Ova struktura stranačkog života bila je moguća uslijed visokog stupnja demokracije u SAD-u kao "još neobrađenom području". Ova veza uvjetuje da taj sistem polako

¹³⁰ *outsider* engl, osoba koja stoji izvana, ne sudjeluje, nije član grupe ili organizacije; poduzeće koje ne ulazi u monopolski savez poduzeća.

odumire. Amerikom ne mogu više upravljati samo diletanti. Američki radnici još su prije 15 godina na pitanje zašto dopuštaju da njima upravljaju političari koje i sami preziru, odgovorili: "Radije za činovnike imamo ljude po kojima pljujemo nego da kao kod vas službeničku kastu koja će pljuvati po nama".

To je bilo staro stajalište američke "demokracije": socijalisti su već tada mislili posve drugačije. Stanje se više nije moglo izdržati. Dilettantska uprava nije više dovoljna, a *Civil Service Reform*¹³¹ stvara sve više mjesta koja su doživotna, i na kojima se stječe mirovina i time vodi do toga da na položaje dolaze službenici školovani na univerzitetu koji su isto tako nepodmitljivi i vrijedni kao i naši. Oko 100 000 položaja već sada više nije plijen u izbornom periodu nego se dodjeljuju do mirovine i povezani su s dokazom o kvalifikaciji. To će polako sve više potisnuti *spoils system*, a zatim će se vjerojatno isto tako promijeniti način vođenja stranke, samo još ne znamo na koji način.

U Njemačkoj su odlučujući uvjeti političkog djelovanja do sada u osnovi bili sljedeći. Kao prvo: nemoć parlamenta. Posljedica je bila ta da nijedan čovjek koji je imao kvalitete vođe nije trajno u njih ulazio. Uzmimo slučaj u kojemu je netko htio ući u parlament. Stoje tamo mogao učiniti? Kada je mjesto u nekom uredu postalo slobodno, dotičnom šefu uprave moglo se reći: u mom izbornom okrugu imam jednog vrijednog čovjeka koji bi bio pogodan - uzmite njega. I to se odista događalo. Ali to je po prilici bilo sve što je jedan njemački parlamentarac mogao postići za zadovoljenje svojih instinkata moći - ako ih je imao. K tomu je dolazio, a ovaj drugi moment je uvjetovao prvi, ogroman značaj školovanoga stručnog službenika u Njemačkoj. Mi smo u tome bili prvi na svijetu. To značenje je dovelo do toga da je stručno službeništvo zahtijevalo ne samo položaje stručnog službeništva nego i ministarska mjesta za sebe. U bavarskom parlamentu je prošle godine tijekom diskusije o parlamentariziranju rečeno: nadareni ljudi neće više postajati službenici ako parlamentarci budu postavljani na ministarska mjesta. Uz to, službenička uprava se sistematski izmakla takvoj vrsti kontrole kakva se nalazila u engleskim komitetskim raspravama i na taj način stavila parlament izvan

¹³¹ *Civil Service Reform* engl. "Reforma javnih službi".

moćnosti da, osim u malom broju iznimki, u svojoj sredini odgoji istinski upotrebljive šefove uprave.

Kao treće, mi u Njemačkoj smo, za razliku od Amerike, imali stranke političkog uvjerenja koje su barem sa subjektivnom *bona fides*¹³² tvrdili da njeni članovi zastupaju "svjetonazor". Dvije najvažnije od ovih stranaka: stranka centra s jedne strane i socijaldemokratska s druge strane, bile su, i to prema svojoj vlastitoj namjeri, prave pravcate manjinske stranke. Vodeći krugovi stranke centra u Carstvu nikad nisu tajili da su bili protiv parlamentarizma stoga jer su se pribojavali da će doći u manjinu i da će im zatim biti otežano da, kao do tada, pritiskom na vladu udome lovce na položaje. Socijaldemokratska stranka bila je principijelna manjinska stranka i prepreka parlamentariziranju jer se nije htjela zaprljati danim političko-građanskim poretком. Parlamentarni sistem nije bio moguć zbog činjenice što su se obadvije stranke isključile iz parlamentarnog sistema.

Što se pri tom dogodilo s njemačkim profesionalnim političarima? Oni nisu imali moć, nisu imali odgovornost, mogli su igrati jednu samo prilično podređenu ulogu uglednika. Zbog toga su u novije vrijeme bili posvuda nadahnuti tipičnim instinktima glede vlastite budućnosti. Za čovjeka koji nije pripadao njihovoj vrsti bilo je nemoguće ući u krugove ovih uglednika čije su živote sačinjavali sitni položajčići. Mogao bih iz svake stranke - naravno ne izuzimajući ni socijaldemokratsku - navesti mnogobrojna imena koja predstavljaju tragediju političke karijere jer je dotična osoba imala kvalitete vođe te je upravo zbog toga uglednici nisu podnosili. Taj put razvoja ka cehovima uglednika prešle su sve naše stranke. Bebel je npr. prema temperamentu i čistoći karaktera još bio vođa, ma kako skroman bio njegov intelekt. Činjenica daje bio mučenik, da nikada nije iznevjerio povjerenje masa (u njihovim očima) imala je za posljedicu da su one jednostavno stajale iza njega i da nije bilo moći unutar stranke koja bi ozbiljno mogla nastupiti protiv njega. Nakon njegove smrti tome je došao kraj, a započela je vladavina službeništva. U vrhove su došli sindikalni službenici, stranački sekretari, novinari, službenički instinkti su ovladali strankom, krajnje časno službeništvo - može se reći, s

¹³² *bona fide(s)* lat. "u dobroj vjeri", "dobronamjerno".

obzirom na odnose u drugim zemljama, posebno s obzirom na često podmitljive sindikalne službenike u Americi rijetko časno službeništvo. Ali ipak ranije razmatrane konzekvencije vladavine službeništva nastupile su i u ovoj stranci.

Građanske stranke su od osamdesetih godina u potpunosti postale cehovi uglednika. Stranke su doduše, kako bismo mogli reći: "to i to ime imamo", povremeno morale u reklamne svrhe privući i vanstranačku inteligenciju. One su na svaki način nastojale izbjeći njihovu kandidaturu na izborima, te se to događalo samo tamo gdje je to bilo neizbježno, gdje je dotični na tome insistirao.

U parlamentu je vladao isti duh. Naše parlamentarne stranke bile su i jesu cehovi. Svaki govor koji se održava u plenumu parlamenta prethodno je u stranci cenzuriran. To se očituje u njihovoj nečuvenoj dosadnosti. Samo onaj tko je prijavljen kao govornik može dobiti riječ. Teško je zamisliva jača suprotnost engleskim ali, iako iz sasvim suprotnih razloga, i francuskim običajima. Sada je uslijed snažnog sloma što su ga običavali nazivati revolucijom možda u tijeku preobražaj. Možda - ali ne sigurno. Najprije su se pojavile naznake novih vrsta stranačkih aparata. Kao prvo aparati amatera posebno često zastupanih od studenata različitih visokih škola koji nekom čovjeku, kome pripisuju odlike vođe, kažu: osigurati ćemo vam potreban posao, a vi ga obavite. Kao drugo, aparati poslovnih ljudi. Dešavalo se da ljudi dođu do nekoga kome pripisuju kvalitete vođe te mu ponude da za fiksni iznos za svaki izborni glas preuzme izbornu kampanju. Ako biste me iskreno pitali koje od ova dva aparata smatram pouzdanijim sa čisto tehničko-političkog stanovišta onda bih, vjerujem dao prednost ovom drugom. Ali oba su bila mjehuri koji su se brzo uspinjali ali se brzo i raspršivali. Postojeći aparati su se raslojili ali su i dalje radili. One pojave bile su samo simptom za to da bi se novi aparati možda već snašli kad bi samo tu bile vođe. Međutim, već su tehničke osobine proporcionalnoga izbornog prava isključivale njihov uspon. Samo je nastala i ponovno nestala nekolicina uličnih diktatora. I samo su sljedbenici ulične diktature organizirani u skladu s čvrstom disciplinom: odatle moć ovih nevažnih manjina. Uzmimo da će se to promijeniti, no tada nam ono ranije rečeno mora biti jasno: upravljanje strankama preko plebiscitarnih vođa uvjetuje "beživotnost"

sljedbeništva, moglo bi se reći njihovo duhovno proletariziranje. Da bi kao aparat bilo upotrebljivo za vođu ono se mora slijepo pokoravati, biti mašina u američkom smislu, neometana taštinom uglednika i pretenzijama njihovih vlastitih uvjerenja. Lincolnov izbor bio je moguć samo putem ovoga karaktera stranačke organizacije, a kod Gladstonea, kako je već spomenuto, isto se pojavilo u *caucusu*. To je upravo ona cijena koja se plaća za upravljanje pomoću vođe. Ali, postoji samo izbor: demokracija s vođom i s "mašinom", ili demokracija bez vođe, to znači: vladavina političara po pozivu ali koji nisu pozvani, političara bez unutrašnjih karizmatičkih kvaliteta koje od nekog čine vođu. A to dakle znači ono što stranačka oporba obično naziva vladavinom "klike". Za sada u Njemačkoj imamo samo ovo posljednje. Ovakvo stanje u budućnosti će barem u Reichu biti potpomognuto time što će, kao prvo, Bundesrat¹³³ biti obnovljen i što će nužno ograničiti moć parlamenta, a time i njegovo značenje kao mjesta izbora vođe, te kao drugo, proporcionalnim izbornim pravom, onakvim kako je ono danas oblikovano: tipična pojava demokracije bez vođe, ne samo zato što potpomaže kalkulacije uglednika oko položaja, nego i zato što ubuduće daje interesnim grupama mogućnost iznuđivanja prijema svojih službenika na liste te time i stvaranje jednog nepolitičkog parlamenta u kojem nema prostora za istinsko vodstvo. Jedinii ventil potrebe za vodstvom mogao bi biti predsjednik Reicha ako bi bio plebiscitarno, a ne parlamentarno biran. Vodstvo bi na tlu radnog samopotvrđivanja moglo nastati i biti izabrano prije svega onda ako bi se kao u velikim komunama pojavio plebiscitarni gradski diktator s pravom samostalnog sastavljanja svojih ureda. Primjerice, kao što se događa u Sjedinjenim Državama tamo gdje postoji ozbiljna namjera za borbu protiv korupcije. To bi uvjetovalo stranačku organizaciju ustrojenu prema potrebama takvih izbora. Ali posve malograđansko neprijateljstvo prema principu vodstva, svojstveno svim strankama, uključujući prije svega Socijaldemokratsku, ostavlja nejasnim budućii način oblikovanja i ustroja stranaka, a time i sve te mogućnosti.

Zbog toga se danas uopće ne može predvidjeti kako se oblikuje vanjska djelatnost politike kao "poziva", a uslijed toga još manje se

¹³³ *Bundesrat predstavničko tijelo - gornji dom kojeg sačinjavaju predstavnici pokrajina.*

može predvidjeti na koji način se stvaraju šanse da politički nadarene osobe budu stavljene pred zadovoljavajuću političku zadaću. Za onoga koji je zbog svoga imovinskog stanja prisiljen živjeti "od" politike, u obzir će vjerojatno uvijek doći alternativa: žurnalistika ili položaj stranačkog činovnika kao tipični direktni putevi ili jedno od interesnih zastupništava: kod sindikata, trgovačke komore, zemljoradničke komore, zanatske komore, komore rada, udruge poslodavaca itd. Ili će, s druge strane, u obzir doći prikladni komunalni položaji. O vanjskoj strani ne može se ništa više reći nego to da stranački činovnik s novinarom nosi odij "deklasiranosti". "Pisac za nadnicu" tamo - "govornik za nadnicu" ovdje, na žalost uvijek će, makar neizgovoreno, zvoniti u ušima. Tko se protiv toga iznutra ne može braniti i samom sebi dati ispravan odgovor neka se drži podalje od ove karijere koja u svakom slučaju pored teških iskušenja predstavlja put koji može donijeti stalna razočarenja. Ali što ona može ponuditi na planu unutrašnjeg zadovoljstva i koje osobne preduvjete zahtjeva od onoga koji joj se posveti?

Ona prije svega pruža osjećaj moći. Čak i na formalno skromnim položajima može se profesionalni političar izdignuti iznad svakodnevnice na osnovi svijesti o utjecaju na ljude, a prije svega na osnovi svijesti da se u vlastitim rukama drži nervna nit važnih povijesnih događaja. Ali sada se za njega postavlja pitanje na temelju kojih kvaliteta se on može nadati da će odgovoriti zahtjevima ove (makar u pojedinom slučaju i sasvim usko ograničene) moći i time odgovornosti koju ona nosi sa sobom? Na taj način ulazimo u područje etičkih pitanja; jer tu spada pitanje: kakav čovjek netko mora biti da bi smio staviti ruku u žbice kotača povijesti.

Može se reći da su za političara posebno odlučujuće tri odlike: strast - osjećaj odgovornosti - mjera. Strast u smislu odnosa spram stvarnosti: strastvena predanost jednoj "stvari", Bogu ili demonu, koji je njen gospodar. Ne u smislu onoga unutarnjeg stanja koje je moj preminuli prijatelj Georg Simmel običavao imenovati kao "sterilna uzbuđenost", a koje je bilo svojstveno određenom tipu, prije svega ruskih intelektualaca (ali ne za sve!) i koje sada u ovom karnevalu, okićenom ponosnim imenom "revolucija" igra tako veliku ulogu i kod naših intelektualaca: jedna "romantika intelektualno zanimljivog"

koja se okreće u praznom bez svakoga stvarnog osjećaja odgovornosti. Jer, nije dovoljna, koliko god bila istinski doživljena, samo puka strast. Ona ne stvara političara ako ne odredi, kao služenje nekoj "stvari", za odlučujuću zvijezdu vodilju djelovanja odgovornost upravo prema toj stvari. I zato je potrebno - i to je odlučujuća psihološka kvaliteta političara - mjera, sposobnost da s unutrašnjom sabranošću i mirom dopustimo da realnost utječe na nas, dakle distanca prema stvarima i ljudima. "Nedostatak distance", sam po sebi, jedan je od smrtnih grijeha svakog političara i jedna od onih odlika čije će njegovanje osuditi intelektualni podmladak na političku nesposobnost. Jer, problem je upravo taj : kako se vrela strast i hladna mjera mogu zajedno zbiti u istu dušu? Politika se vodi glavom, a ne sa drugim dijelovima tijela ili duše. A ipak, predanost politici može biti, ako ona ne treba da bude frivolna intelektualna igra nego stvarno ljudsko djelovanje, rođena i hranjena iz strasti. Ono snažno obuzdavanje duše kojim se odlikuje strastveni političar i koje ga razlikuje od pukoga "sterilno uzbuđenog" političkog diletanta, moguće je samo navikavanjem na distancu - u svakom smislu te riječi. "Snaga" jedne političke "osobe" znači u prvom redu posjedovanje tih odlika.

Političar stoga, svakim danom i svakim satom, mora nadvladavati sasvim trivijalnoga ljudskog neprijatelja: sasvim običnu taštinu, smrtnog neprijatelja svake objektivne predanosti i svake distance, u ovom slučaju distance prema samom sebi.

Taština je vrlo raširena osobina i vjerojatno nitko od nje nije slobodan. A u akademskim krugovima i krugovima učenjaka taština je jedna vrsta profesionalne bolesti. Ali upravo kod nekog učenjaka ona je, kako god se to antipatično izražava, relativno bezazlena, u tom smislu što u pravilu ne ometa znanstveni rad. Sasvim je drugačije kod političara. On radi težeći ka moći kao nezaobilaznim sredstvom. "Instinkt za moć" - kako se to obično naziva - ulazi stoga u njegove normalne osobine. Grijeh protiv svetoga duha njegova poziva počinje tamo gdje ova težnja za moć, umjesto da stupi isključivo u službu "stvari", postaje neobjektivna te predmet čisto osobnog samozanosa. Jer naposljetku postoje samo dvije vrste smrtnih grijeha na polju politike: neobjektivnost i - često, ali ne uvijek, identično tome - neodgovornost. Taština: potreba da se samoga sebe što više istakne u prvi plan,

dovodi političara najprije u iskušenje da se povede zajednim ili oba grijeha. Utoliko više što je demagog prisiljen računati na "učinak" te je on stoga stalno, kako u opasnosti da postane glumac, tako i da olako shvati odgovornost za posljedice svoga djelovanja i da se zanima samo za "dojam" kojeg ostavlja. Njegova neobjektivnost navodi ga da umjesto stvarnoj moći teži ka blještavom prividu moći, a njegova neodgovornost navodi ga da uživa u moći radi nje same bez sadržajne svrhe. Jer, iako, ili prije: upravo zato što moć predstavlja neizbježno sredstvo, a težnja ka moći jednu od pokretačkih snaga politike, ne postoji pogubnija deformacija političke snage od skorojevičkog hvalisanja sa moći i sujetne samodopadljivosti u osjećaju moći, i uopće svako obožavanje moći čisto kao takve. Političar koji teži isključivo ka moći, kako ga i kod nas pokušava prikazati žarko prakticiran kult, možda snažno djeluje, ali njegovo djelovanje u biti ide u smjeru praznine i besmisla. Kritičari "političke moći" u tomu imaju potpuno pravo. Na iznenadnom unutrašnjem slomu tipičnih nositelja tog uvjerenja mogli smo doživjeti koja se unutrašnja slabost i nemoć skriva iza te napuhane i sasvim prazne geste. Ona je proizvod jedne krajnje oskudne i površne blaziranosti naspram smisla ljudskog djelovanja, koja nema ništa zajedničkog sa znanjem o tragi u koju je zaista upleteno svo djelovanje, a pogotovo ono političko.

Posve je istinito i predstavlja temeljnu činjenicu cjelokupne povijesti - sa čim se ovdje pobliže nećemo baviti - da se konačni rezultat političkog djelovanja često - pa gotovo i redovno - nalazi u potpuno neadekvatnom, često upravo paradoksalnom odnosu prema svom izvornom smislu. No zbog toga ne smije izostati smisao: služenje stvari, jer inače djelovanje gubi unutrašnji oslonac. To kako treba izgledati stvar u čijoj službi političar teži moći i upotrebljava moć predstavlja stvar vjere. On može služiti nacionalnim ili općeljudskim, socijalnim i etičkim ili kulturnim, svjetovnim ili religijskim ciljevima, može biti ponesen snažnom vjerom u "napredak" - u bilo kojem smislu - ili može hladno odbiti ovu vrstu vjere, može zahtijevati da se nađe u službi neke "ideje" ili principijelno odbiti ovaj zahtjev sa težnjom službe vanjskim ciljevima svakodnevnog života. Ali tu uvijek mora biti prisutna neka vjera. Inače će se i prividno najjači politički uspjesi, i to je potpuno točno, naći pod teretom prokletstva ništavnosti.

S ovim što smo rekli dospjeli smo do rasprave o posljednjem problemu kojim ćemo se večeras baviti: problemu etosa politike kao "stvari". Koji poziv ona sama, sasvim neovisno od svojih ciljeva, može ispunjavati unutar cjelokupne moralne ekonomije načina našeg življenja? Koje je, da tako kažemo, etičko mjesto politike na njenom suverenom području? No, tu se međusobno sudaraju krajnje suprotni svjetonazori između kojih treba učiniti izbor. Rezolutno prijedimo na problem koji je nedavno ponovno aktualiziran - prema mom mišljenju na potpuno pogrešan način.

Ali, oslobodimo ga najprije jednog sasvim trivijalnog krivotvorenja. Naime, etika može nastupiti i u jednoj moralno krajnje fatalnoj ulozi. Navedimo nekoliko primjera. Rijetko ćete naći da neki muškarac koji prenoseći svoju ljubav sjedne žene na neku drugu, neće osjetiti potrebu da taj čin legitimira sam pred sobom time što će reći: ona nije bila vrijedna moje ljubavi, ili ona me razočarala ili će navesti neke druge "razloge". Manjak viteštva, s tim daje više ne voli, i da ona to mora pretrpjeti, izaziva i nevitešku legitimnost koja mu daje za pravo da na ženu pokuša prebaciti krivnju. Na isti način postupa uspješan erotski konkurent: protivnik mora biti manje vrijedan inače ne bi bio poražen. Puno drugačije nije ni kad nakon nekoga pobjedonosnog rata pobjednik istakne zahtjev s nedostojanstvenom nepopustljivošću: ja sam pobijedio jer sam bio u pravu. Ili kada netko pod strahotama rata doživi duševni slom te onda umjesto da jednostavno kaže: bilo je previše, osjeti potrebu da pred samim sobom legitimira zamor ratom tako što supstituira osjećanje: nisam to mogao podnijeti stoga što sam se morao boriti za moralno lošu stvar. A isto je tako i kod ratnog gubitnika. Umjesto što, poput starih žena, nakon rata traži "krivca" - ne primjećujući da je struktura društva proizvela rat - jedino muško i kruto držanje je neprijatelju reći: "Mi smo rat izgubili - vi ste ga dobili. Time je stvar gotova; razgovarajmo o tome koje konzekvencije treba povući u skladu sa stvarnim interesima koji su bili u igri i, ono što je glavno, odgovornosti pred budućnošću koja je prije svega teret pobjednika."

Sve drugo je nedostojanstveno i osvećuje se. Jedna nacija oprašta povredu svojih interesa ali ne i povredu časti, a najmanje putem popovske nepopustljivosti. Svaki novi dokument koji nakon desetljeća

dode na svjetlo dana, ponovo oživljava nedostojanstvenu viku, mržnju i bijes, umjesto da su rat i njegov kraj makar moralno pokopani. To je moguće samo preko objektivnosti i viteštva, a prije svega preko dostojanstva. A nikad putem "etike" koja u stvarnosti znači nedostatak dostojanstva obadvije strane. Umjesto da se bavi onim što se tiče političara: budućnošću i odgovornošću pred njom, ona se bavi politički sterilnim tj. nerješivim pitanjima krivnje iz prošlosti. To činiti, predstavlja političku krivnju ukoliko je uopće ima. A pri tom se ispušta iz vida neizbježno iskrivljavanje cijeloga problema preko materijalnih interesa: interesa pobjednika za što je moguće većim dobitkom - moralnim i materijalnim, te nade pobijeđenog da će izvući neke prednosti priznavanjem krivnje. Ako uopće ima nešto što je "vulgarno", onda je to upravo posljedica upotrebe "etike" kao sredstva "nepopustljivosti". Ali kako je sa stvarnim odnosom između etike i politike? Da li etika i politika, kako se povremeno govori, nemaju ništa jedna s drugom? Ili je točno obrnuto da "ista" etika vrijedi za političko djelovanje kao i za svako drugo? Ponekad se vjerovalo da između ove dvije tvrdnje postoji jedna isključiva alternativa; točnaje ili jedna ili druga. Ali da lije točno : da za erotske i društvene, obiteljske i službene odnose, odnose sa suprugom, prodavačicom s tržnice, sinom, konkurentom, prijateljem, optuženim, mogu biti sadržajno formulirane iste zapovijedi unutar bilo koje etike na svijetu? Da lije zaista nevažno za etičke zahtjeve upućene politici, to da se u njoj radi o vrlo specifičnom sredstvu: a to je moć iza koje stoji primjena sile? Ne vidimo li da boljševički i spartakistički ideolozi, upravo zato jer primjenjuju ovo sredstvo politike, polučuju iste rezultate kao i bilo koji vojni diktator? Čime se razlikuje vladavina savjeta radnika i vojnika od bilo kojeg moćnika u starom režimu ako ne osobom vlastodržca i njegovog diletantizma? A u čemu se razlikuje polemika većine predstavnika navodne nove etike, okrenute protiv protivnika koje kritizira, od bilo koje druge demagogije? Reklo bi se: po plemenitoj namjeri! Dobro. Ali sredstvo je ono o čemu je ovdje riječ, dok plemenitost svojih zadnjih namjera za sebe prisvajaju s punom subjektivnom stvarnošću svi sukobljeni protivnici. "Tko za mačem poseže, od mača pogiba", a borba je posvuda borba. Dakle: - etika "propovijedi na gori"? Propovijed na gori - misli se apsolutna etika

Evangelja - predstavlja ozbiljniju stvar nego što vjeruju oni koji ove zapovijedi danas rado citiraju. S njom nema šale. Za nju vrijedi ono što je rečeno o kauzalnosti: ona nije fijaker, koji se može po želji zaustaviti i u njega se popeti ili iz njega izaći. Nego: sasvim ili uopće ne, to je upravo njen smisao, ukoliko kao ishod treba da nastane nešto više od trivijalnosti. Dakle npr.: mladi bogataš: "I on se, žalostan, udalji jer je imao mnoga dobra". Evandeoska zapovijed je bezuvjetna i jasna: Daj, ono što imaš - sve. Političar će reći: društveno besmislen zahtjev, dok se ne provodi za sve. Dakle, oporezivanje, oduzimanje putem oporezivanja, konfisciranje - jednom riječju: prisila i poredak protiv svih. Ali etička zapovijed uopće ne pita za to, u tomu je njezina bit. Ili: "Okreni i drugi obraz!" Bezuvjetno, ne pitajući odakle drugomu pravo da udara. Etika nedostatka dostojanstva - osim ako se radi o svecu. To je to: čovjek mora u svemu biti svetac, barem prema volji, mora živjeti kao Isus, apostoli, Sv. Franjo i njemu slični. Tek tada je ova etika smislena i predstavlja dostojanstvo. Inače ne. Jer, ako se u konzekvencije akozmističke¹³⁴ etike ljubavi kaže: "Zlu se ne suprotstavljati silom", - onda za političara važi suprotno: zlu se moraš suprotstavljati silom inače si odgovoran za njegovo širenje. Tko želi djelovati prema etici Evangelja, neka se uzdrži od štrajkova - jer oni su prisila - i neka se učlani u žute sindikate i neka ne govori o "revoluciji". Jer ta etika svakako ne želi poučavati: da je upravo građanski rat jedino legitiman rat. Pacifist koji djeluje prema Evangelju odbit će i odbaciti oružje - kako je u Njemačkoj preporučeno - kako bi okončao ovaj rat, a time i svaki rat. Političar će reći: jedino sigurno sredstvo za diskreditiranje rata za svo dogleđno vrijeme bio je mir na osnovi *statusa quo*. Tada bi se narodi pitali: zbog čega smo vodili rat? Rat bi bio doveden *ad absurdum*¹³⁵ - što sada više nije moguće. Jer za pobjednike - barem za dio njih - on se politički isplatio. A za to je odgovorno ono ponašanje koje nam je onemogućilo svaki otpor. A sada će - kada prođe vrijeme klonulosti - biti diskreditiran mir, a ne rat: kao posljedica apsolutne etike.

¹³⁴ *akozmizam* - etičko naučavanje o jedinstvu svijesti i tijela, zalaganje za dosljednost postupaka unatoč nedosljednom svijetu.

¹³⁵ *ad absurdum* lat. "do besmisla".

Konačno: dužnost prema istini. Ona je za apsolutnu etiku bezuvjetna. Dakle: publiciranje svih dokumenata, prije svega onih koji terete vlastitu zemlju na osnovi tog jednostranog publiciranja: priznavanje krivnje, jednostrano, bezuvjetno, bez obzira na posljedice. Političar će smatrati da time u krajnjem rezultatu istina nije unaprijeđena nego je zloupotrebom i raspirivanjem strasti zatamnjena; da bi plodove moglo donijeti samo svestrano, plansko ispitivanje od strane nestranačkih tijela, a da bi svako drugačije postupanje za naciju, koja tako radi, moglo imati posljedice koje se desetljećima ne mogu ispraviti. Ali apsolutna etika ne pita za "posljedice".

Tu se nalazi odlučujuća točka. Mora nam biti jasno da svo etički orijentirano djelovanje može stajati pod dvije međusobno temeljno različite, nerješivo suprotstavljene maksime: ono može biti orijentirano prema "etici uvjerenja" ili "etici odgovornosti". Time nije rečeno da je etika uvjerenja identična neodgovornosti, a etika odgovornosti nepostojanju uvjerenja. O tome naravno nema ni govora. No poput ponora je velika suprotnost koja dijeli djelovanje prema maksimi etike uvjerenja. Ili religiozno rečeno: "Kršćanin postupa ispravno, a uspjeh prepušta Bogu" ili djelovanje prema maksimi etike odgovornosti: to da čovjek za (predvidive) posljedice svoga djelovanja mora sam odgovarati. Nekom uvjerenom sindikalistu, pristaši etike uvjerenja, možete uvjerljivo pokazati da će posljedice njegovog djelovanja biti rast šansi reakcije, povećano tlačenje njegove klase i sprečavanje njenog uspona. Međutim, to na njega neće ostaviti dojam. Ako su posljedice djelovanja iz čistog uvjerenja loše, onda tom sindikalistu nije za to odgovoran onaj tko djeluje nego svijet, glupost drugih ljudi ili - volja Božja, koja ih je stvorila. Etičar odgovornosti, naprotiv, računa upravo s onim prosječnim manama ljudi. On, kako je ispravno rekao Fichte, nema pravo pretpostaviti njihovu dobrotu i savršenstvo, on nije u stanju na druge svaliti posljedice vlastitog djelovanja, u onoj mjeri u kojoj ih je mogao predvidjeti. On će reći: ove posljedice se pripisuju mom djelovanju. Etičar uvjerenja osjeća se "odgovoran" samo za to da se ne ugasi plamen čistog uvjerenja, plamen npr. protesta protiv nepravdnosti društvenog poretka. Uvijek iznova raspirivati onaj plamen, predstavlja - procjenjujemo li sa stanovišta mogućeg uspjeha - svrhu njegovih sasvim iracionalnih postupaka, koji mogu i treba da imaju samo egzemplarnu vrijednost.

Ali problem ni time nije još uvijek riješen. Nijedna etika na svijetu ne može zaobići činjenicu da je postizanje "dobrih" ciljeva u brojnim slučajevima vezano za prihvaćanje moralno sumnjivih ili u najmanju ruku opasnih sredstava, kao i mogućnosti ili vjerojatnosti nastanka loših popratnih posljedica uspjeha; i nijedna etika na svijetu ne može reći kada i u kojem obimu etički dobar cilj "opravdava" etički opasna sredstva i popratne posljedice uspjeha.

Za politiku je primjena fizičke sile odlučujuće sredstvo. Međutim, koliki je, etički promatrano, raspon između sredstava i cilja, možete uvidjeti iz toga što su se, a kao što svatko zna, revolucionarni socijalisti (zimmerwaldskog pravca) već tijekom rata izjasnili za princip koji bi se pregnantno mogao ovako formulirati: "Ako se nalazimo pred izborom; ili još nekoliko godina rata i onda revolucija, ili sada odmah mir i to bez revolucije, onda ćemo izabrati: još nekoliko godina rata!" Na drugo pitanje: "Što ta revolucija donosi sobom?" svaki bi školovani socijalist odgovorio da ne može biti govora o prelasku na privredu koja bi se u njegovom smislu mogla nazvati socijalističkom nego da bi opet nastala buržoaska privreda, koja sada ne bi nosila feudalne elemente i dinastičke ostatke. Dakle, za taj skroman rezultat: "još nekoliko godina rata"! Može se reći da bi ovdje i čovjek sa čvrstim socijalističkim uvjerenjem mogao odbaciti cilj koji zahtijeva takva sredstva. Ista je stvar i sa boljševizmom i spartakizmom, ili kod svih vrsta revolucionarnog socijalizma. Stoga je krajnje smiješno kada se s te strane, ma koliko god mogla biti opravdana kritika njihovih ciljeva, upućuje moralna osuda "političarima sile" zbog toga što su u starom režimu primjenjivali isto to sredstvo.

Izgleda da ovdje, na ovom problemu opravdanja sredstva putem cilja, i etika uvjerenja uopće mora doživjeti neuspjeh. A u stvari, ona logički ima samo tu mogućnost: da odbaci svako djelovanje koje primjenjuje moralno opasna sredstva. Logično. U svijetu realnosti uvijek iznova stječemo iskustvo, da se etičar uvjerenja iznenada preobražava u hilijastičkog proroka, da npr. oni koji su propovijedali "ljubav, a ne nasilje", u idućem trenutku pozivaju na nasilje - na posljednje nasilje koje bi onda dovelo do stanja uništenja svake sile - kao što su naši časnici govorili vojnicima u svakoj ofenzivi: to je posljednja ofenziva, ona će donijeti pobjedu, a zatim mir. Etičar

uvjerenja ne podnosi etičku iracionalnost svijeta. On je kozmičko-etički "racionalist". Sjećate se, svaki od vas koji poznaje Dostojevskog, scene s velikim inkvizitorom, gdje je problem zgodno izložen. Nije moguće pod istu kapu svesti etiku uvjerenja i etiku odgovornosti ili etički dekretom odrediti: koji cilj treba da opravda koje sredstvo, ukoliko taj princip uopće udovolji zahtjevima.

Moj kolega F. W. Förster, kojega osobno vrlo cijenim zbog nedvojbene čistoće njegova uvjerenja, ali kojega kao političara bezuvjetno odbijam, vjeruje da će u svojoj knjizi zaobići ovaj problem jednostavnom tezom: iz dobra može proizići samo dobro, a iz zla samo zlo. Onda cijela ova problematika ne bi, dakako, ni postojala. Ali začuđujuće je da je 2500 godina nakon Upanišada jedna takva teza mogla izići na svjetlo dana. Ne samo cijeli tijek svjetske povijesti nego i svako otvoreno ispitivanje svakodnevnog iskustva govori nam suprotno. Razvoj svih religija na zemlji zasniva se na tome daje istina upravo suprotna. Prastari problem teodicije sastoji se u pitanju: kako dolazi do toga da moć koja je postavljena kao istovremeno svemoćna i dobra, može stvoriti jedan tako iracionalan svijet neopravdanih patnji, nekažnjene nepravde i nepopravljive gluposti. Ta moć, ili nije svemoćna ili nije dobra, ili životom upravljaju sasvim druga načela izravnavanja ili nagrađivanja, takva načela koja se mogu metafizički tumačiti ili takva koja zauvijek izmiču našem tumačenju. Ovaj problem: iskustvo iracionalnosti svijeta bilo je pokretačka snaga razvoja svih religija. Iz tog su iskustva izrasli indijsko učenje o karmi, perzijski dualizam, istočni grijeh, predestinacija i *Deus absconditus*¹³⁶. I stari kršćani su točno znali da svijetom vladaju demoni te da onaj tko se upušta u politiku tj. u silu i primjenu sile kao sredstva, sklapa savez s dijaboličkim silama i da za njegovo djelovanje ne vrijedi teza da iz dobrog proizlazi samo dobro, a iz zla samo zlo, nego često upravo obrnuto. Tko to ne vidi zapravo je u političkom pogledu dijete.

Religijska etika se na različite načine pomirila s činjenicom da smo uključeni u različite životne poretke, koji su podložni različitim zakonima. Helenistički politeizam je prinosiso žrtve Afroditi kao i Heri, Dionizu kao i Apolonu te je znao da se oni nerijetko nalaze u

¹³⁶ *Deus absconditus* lat. "skriveni Bog"

međusobnom sukobu. Hinduistički poredak života je za svaki od različitih poziva propisivao poseban etički zakon - Dharma, te ih sistemom kasta zauvijek odvojio jedne od drugih, stavljajući ih pri tom u različite rangove čvrste hijerarhije iz koje, za onoga tko se u njima rodi, nije bilo bijega, osim ponovnim rođenjem u idućem životu. Time je utvrđena različita distanca prema najvišim vjerskim svetim dobrima. Na taj načinje kastinskom poretku bilo moguće da u skladu s imanentnim zakonitostima poziva izgradi Dharma svake pojedinačne kaste; od asketa i brahmana do lopova i prostitutki. Tu spadaju i rat i politika. Uvrštavanje rata u cjelokupnost životnog poretka naći ćete u svetom spisu Bhagavadgita, u razgovoru između Krišne i Arduna: "Učini ono što je potrebno, tj. ono što je obvezno prema zakonu kaste ratnika i ono što je objektivno potrebno s obzirom na ratni cilj". Prema vjerovanju, to ne šteti vjerskom spasu već mu pomaže. Indrino nebo je indijskom ratniku koji je umro junačkom smrću oduvijek bilo osigurano kao i Walhall germanskom ratniku. Germanski ratnik bi isto tako prezreo Nirvanu kao što bi ovaj prezreo kršćanski raj s njegovim anđeoskim korovima. Ovo specijaliziranje etike omogućilo je indijskoj etici da sasvim nesputano, slijedeći isključivo vlastite zakonitosti politike, obradi ovu kraljevsku vještinu. Istinski radikalni "makijavelizam" u popularnom smislu te riječi zastupljen je na klasičan način u indijskoj literaturi u Kautaliya Arthasastra (davno prije Krista, navodno iz vremena *Tschandra - guptas*¹³⁷). U usporedbi s tim, Macchiavellijev *Principe*¹³⁸ je bezazlen. U katoličkoj etici, kojoj je profesor Förster inače blizak, *"Consilia Evangelica"*¹³⁹, kao što je poznato, predstavljaju posebnu etiku za one koji su obdareni karizmom svetog života. Tu se pored redovnika, koji ne smije prolijevati krv niti ići za zaradom, nalazi pobožni vitez i građanin, od kojih je jednom dopušteno ono prvo, a drugom drugo. Prema pretpostavkama kršćanske vjere, stupnjevanje etičkih zahtjeva te njihovo povezivanje

¹³⁷ *Tschandra-guptas*, *Čandragupta* indijska kraljevska dinastija. Čandragupta Mauriaje vojskovođa koji je 319. pr.n.e. povratio sjevernu Indiju od Makedonaca.

¹³⁸ *Principe* tal. "Vladar", naslov Machiavellijeva djela.

¹³⁹ *Consilia Evangelica* lat. "evanđeoski savjeti". Tri savjeta prema evanđelju po Mateju (16.24) koji se uzimaju kao moralni temelj redovništva u kršćanstvu kao i kršćanskih laika. To su: siromaštvo, čistoća i poniznost.

u sistem učenja u spasu manje je dosljedno nego u Indiji. Pokvarenost svijeta na osnovi istočnog grijeha relativno je lako dozvoljavala integriranje nasilja u etiku kao odgojnog sredstva protiv grijeha i heretika koji ugrožavaju dušu. Akozmički zahtjevi Govora na gori s etikom uvjerenja, kao i religiozno prirodno pravo koje se na njima zasniva, zadržali su svoju revolucionarnu snagu te izlaze na scenu sa elementarnom žestinom u gotovo svim vremenima socijalnih potresa. Oni su stvorili posebno radikalne pacifističke sekte od kojih je jedna u Pennsylvaniji pokušala napraviti eksperiment države koja se prema van odriče prava primjene sile. Tijek ovog eksperimenta bio je utoliko tragičan što se kvekeri, prilikom izbijanja rata za nezavisnost, nisu mogli oružjem zauzeti za svoje ideale zbog kojih se upravo i vodio taj rat. Nasuprot tomu, normalni protestantizam je legitimirao državu, dakle sredstvo primjene sile, s jedne strane apsolutno kao božansku ustanovu, a s druge strane kao legitimno državno poglavarstvo. Luther je s pojedinca skinuo etičku odgovornost i prenio je na vlast smatrajući da nitko ne može snositi krivicu iz razloga pokoravanja vlasti u stvarima koje nisu povezane s vjerom. Sa svoje strane kalvinizam je principjelno poznavao silu kao sredstvo za obranu vjere, dakle vjerski rat koji je u Islamu od početka bio sastavni element života. Očigledno, problem političke etike ne nastaje iz suvremenog ateizma rođenog iz renesansnog kulta heroja. Sve su se religije s različitim uspjehom borile s tim problemom, a prema onome što smo do sada rekli to nije niti moglo biti drugačije. Posebnost svih etičkih problema politike uvjetovano je time što se specifično sredstvo legitimne primjene sile nalazi u nadležnosti društvenih organizacija. Tko god, i s kojom god svrhom, paktira s ovim sredstvom - a to čini svaki političar - izložen je njegovim specifičnim posljedicama. To u posebno velikoj mjeri vrijedi za borca s uvjerenjem, bio religijskog, bilo revolucionarnog. Mirno uzmimo sadašnjost kao primjer. Tko želi uz pomoć sile uspostaviti apsolutnu pravdu na zemlji za to su mu potrebni sljedbenici: ljudski "aparati". Tom aparatu on mora staviti u izgled potrebne unutrašnje i vanjske premije - nebesku i zemaljsku nagradu. U suprotnom on neće funkcionirati. Dakle, unutrašnje: pod uvjetom moderne klasne borbe to je zadovoljavanje mržnje i

osvetoljubljivosti, a prije svega srdžbe i potrebe za pseudoetičkim potvrđivanjem vlastitog prava, dakle potrebe za klevetanjem i optuživanjem protivnika za krivovjerje. Vanjske: avantura, pobjeda, plijen, moć i sinekura. Vođa je u svom uspjehu u potpunosti ovisan o funkcioniranju ovog aparata. Zbog toga je i ovisan od njegovih, a ne od svojih vlastitih motiva. Dakle ovisan je od toga da sljedbenicima: crvenoj gardi, doušnicima, agitatorima, koji su mu potrebni, bude trajno osigurana premija. Ono što on pod takvim uvjetima vlastitog djelovanja može uistinu postići stoga se ne nalazi u njegovim rukama, već su mu to odredili oni etički, pretežno vulgarni, motivi djelovanja njegovih sljedbenika, motivi koje on može obuzdavati samo dok barem jedan dio pristalica, a vjerojatno nigdje na zemlji to nije većina, vjeruje u njegovu osobu i njegovu stvar. Ali ova vjera čak i kad je subjektivno najpoštenija, u velikom broju slučajeva služi samo za legitimiranje težnje za osvetom, moći, plijenom i sinekurom. Nemojmo se u tome zavaravati, jer materijalističko tumačenje povijesti nije fijaker u koji se prema želji može ući i koji se ne zaustavlja ni pred nositeljima revolucije, jer, prije svega, nakon emocionalne revolucije dolazi tradicionalistička svakodnevnica. Junak vjere, a prije svega sama vjera, nestaju ili, što je još djelotvornije, postaju sastavni dio konvencionalne fraze političkih filistara i tehničara. Ovaj se razvoj posebno brzo odvija upravo u vjerskoj borbi jerju obično inspiriraju ili vode prave vođe: proroci revolucije. Naime, kao i za svaki aparat vođe tako i za ovaj jedan od uvjeta uspjeha predstavlja pražnjenje i opredmećenje, duhovno proletariziranje u interesu "discipline". Sljedbenici nekoga vjerskog borca koji su došli na vlast vrlo se lako izrode u posve obične uživatelje sinekura. Tko se želi baviti politikom i još k tomu politikom kao pozivom, mora biti svjestan onih etičkih paradoksa i svoje odgovornosti za ono što on sam može postati pod njihovim pritiskom. On se oslanja, ponavljam, na dijaboličke moći koje vrebaju u svakoj primjeni sile. Veliki virtuozi akozmičkog čovjekoljublja i dobrote, bilo da potječu iz Nazareta ili Asiza, ili indijskih kraljevskih dvora, nisu djelovali uz pomoć političkog sredstva - sile. Njihovo carstvo "nije bilo od ovoga svijeta" a ipak su djelovali i djeluju u ovom svijetu, dok su figure Platona Karatajeva i sveci Dostojevskog

još uvijek njihove najadekvatnije rekonstrukcije. Tko traži spas svoje duše i spas drugih duša, neka to ne traži na putu politike jer ona ima posve drugačije zadatke. Takve zadatke koji se mogu riješiti samo primjenom sile. *Genius* ili demon politike živi s bogom ljubavi, kao i s kršćanskim Bogom u njegovom crkvenom obliku, u jednoj unutarnjoj napetosti, koja se u svakom trenutku može pretvoriti u nerješiv sukob. To su ljudi znali i u vrijeme crkvene vladavine. Uvijek iznova bio je proglašavan interdikt nad Firencem, a to je tada za ljude i spas njihovih duša značilo daleko veću moć nego (da kažemo Fichteovim riječima), "hladno odobravanje" kantovskoga etičkog suda. Ali usprkos tome, građani su se ipak borili protiv vatikanske države. Imajući u vidu takve situacije Machiavelli na jednom lijepom mjestu, ako se ne varam u Povijesti Firence, hvali preko jednoga od svojih junaka one građane kojima je veličina rodnoga mjesta bila važnija od spasa njihove duše.

Ako umjesto "rodno mjesto" ili "domovina" - što danas ne mora za svakoga imati jednoznačnu vrijednost - kažete "budućnost socijalizma" ili "međunarodni mir" onda ćete se suočiti s problemom u onom obliku u kojem se on danas pojavljuje. Jer sve to, ukoliko se tomu teži pomoću političkog djelovanja, koje se služi sredstvima sile i oslanja na etiku odgovornosti, ugrožava "spas duše". Ali ako se tom spasu teži na osnovi čiste etike uvjerenja u vjerskoj borbi, može mu se nanijeti šteta i može biti diskreditiran za čitav niz generacija jer nedostaje odgovornost za posljedice. Jer onaj koji djeluje nije tada svjestan dijaboličkih sila koje su u igri. One su neumoljive i stvaraju konzekvencije njegovog djelovanja, i za njegov unutrašnji život, konzekvencije kojima je on bespomoćno izručen ukoliko ih ne vidi. "Đavo je star". U ovoj rečenici se ne misli na godine, na životnu dob: "budite i Vi tako stari da biste ga razumjeli". Nikad nisam dopustio diskusiju koja bi se pozivala na datum na rodnom listu; ali sama činjenica da netko ima 20 godina, a ja preko 50 ne može me potaknuti da mislim kako je to neka prednost pred kojom bih trebao osjećati strahopoštovanje. Starost ne odlučuje. Ali odlučuje školovana bezobzirnost pogleda u realnosti života i sposobnost da se te realnosti podnesu i da im se iznutra doraste.

Uistinu: politika se doduše vodi glavom, ali zacijelo ne samo glavom. U tomu etičari uvjerenja imaju posve pravo. Ali nikomu se

ne može propisati da li treba djelovati kao etičar uvjerenja ili kao etičar odgovornosti? Kada činiti jedno, a kada drugo? Samo se jedno može reći: ako sada u ovom vremenu jedne, kako vi vjerujete, nesterilne uzbuđenosti, premda uzbuđenost nije uvijek sama po sebi prava strast, ako tu iznenada političari uvjerenja počnu širiti parole: "Svijet je, a ne ja, glup i prost, te odgovornost za posljedice ne pada na mene, nego na druge, u čijoj službi ja radim i čiju ću glupost i prostotu iskorijeniti", otvoreno kažem da ja najprije pitam za mjeru unutrašnjeg težišta koje stoji iza ove etike uvjerenja, i da stječem dojam da u devet od deset slučajeva imam posla s vjetropirima koji nemaju realan osjećaj za ono što preuzimaju na sebe, nego se opijaju romantičnim senzacijama. To me s ljudske strane previše ne zanima i uopće me ne uzbuđuje. Alije neizmjereno potresno kada jedan zreo čovjek - bez obzira da lije po godinama mlad ili star - koji realno i punom dušom osjeća odgovornost za posljedice i koji djeluje u skladu s etikom odgovornosti, u jednom trenutku kaže: "drugačije ne mogu, to je moj stav". To je nešto istinski ljudsko i dirljivo. Jer to stanje za svakoga od nas koji iznutra nismo mrtvi mora nekad nastupiti. Utoliko etika uvjerenja i etika odgovornosti nisu apsolutne suprotnosti nego dopune, i tek zajedno čine pravog čovjeka koji može imati "poziv za politiku".

Poštovani slušatelji, za deset godina još ćemo jedanput razgovarati o ovom pitanju. Ako tada, čega se na žalost na osnovi niza razloga moram pribojavati, već uvelike bude nastupilo vrijeme reakcije, te od onoga što su zacijelo mnogi od vas, a - otvoreno priznajem - i ja sam, željeli i nadali se, bude ispunjeno malo, možda ne baš ništa, ali barem na prvi pogled malo - što je jako vjerojatno i što me neće slomiti, no ipak veliko je unutrašnje opterećenje znati za to - tada bih želio vidjeti stoje od onih među vama koji se sad osjećaju kao pravi "političari uvjerenja" i zanose se opijenošću koju ova revolucija predstavlja - stoje od njih, u unutrašnjem smislu riječi, "postalo". Bilo bi lijepo kada bi za tu stvar vrijedilo ono što stoji u Shakespeareovu 102. sonetu:

*Ljubav mi jača, naizgled je bljeđa,
Ne ljubim manje, tobože je tako:*

*Ljubav je roba koju vlasnik vrijeđa
Kud svud je hvali da je proda lako.
Svježa ko proljet ljubav nam je bila
Kad pozdravljah je pjesmom na sve strane,
Kao što pjeva Filomela mila
Početkom ljeta, a u jesen stane:
Nije da ljeto sad je slatko manje
Nego tad kad je sjetnom pjesmom noć
stišavala, sad pjev svud svijja granje,
A što je svima slatko gubi moć.
Stoga zašutim katkad nalik njoj,
Da ne bude ti dosadan moj poj. **

Ali stvari ne stoje tako. Pred nama se, bez obzira koja će grupa pobijediti, ne nalazi cvjetanje ljeta nego najprije polarna noć s ledenim mrakom i oštrinom. Jer tamo gdje nema ničega, svoje pravo nije izgubio samo car nego i proleter. Kada ta noć polako zađe, tko će tada od onih čije je proljeće prividno tako raskošno cvjetalo još živjeti? I što će tada od svih vas iznutra postati? Ogorčenost ili filistarstvo, jednostavno tupo prihvaćanje svijeta i poziva, ili ono treće i ne najrjeđe: mistični bijeg iz svijeta kod onih koji imaju dara za to ili koji, često i loše, to čine iz mode? U svakom od tih slučajeva povući ću konzekvenciju: oni nisu bili dorusli svom vlastitom djelovanju, nisu bili dorusli svijetu onakvom kakav on stvarno jest i njegovoj svakodnevnicu. Oni nisu imali, objektivno i stvarno u unutrašnjem smislu, poziv za politiku za koji su vjerovali da imaju u sebi. Bolje bi bili učinili da su njegovali bratstvo jednostavno u međuljudskim odnosima i da su čisto objektivno obavljali svoj dnevni posao.

Politika znači snažno, lagano bušenje tvrdih dasaka sa strašću i mjerom istovremeno. Posve je točno, a to potvrđuje cjelokupno povijesno iskustvo, da čovjek ono moguće ne postiže kada se ne bi u svijetu uvijek iznova posezalo za onim nemogućim. Ali onaj tko to

Vlast i politika

može činiti mora biti vođa, i ne samo to, nego i - u posve jednostavnom smislu riječi - i junak. A i oni, koji nisu ni jedno od toga moraju se naoružati, već sada, čvrstinom srca koja je dorasla do poraza svih nada, inače neće moći ostvariti ni ono stoje danas moguće. Samo onaj tko je siguran da se neće polomiti zbog toga što je svijet, sa njegovog stanovišta, previše glup ili previše prost za ono što mu on želi ponuditi, samo onaj koji svemu tome može reći: "Ipak"!, samo on ima "poziv" za politiku.

KAZALO POJMOVA

A

ager publicus 81
 agitacija 185
agora 8
akozmizam 204
 anarhija 66,162
 aparat 62,104,110, 119, 137,141, 157,
 159,165,166,168,174,175,179,
 185, 186, 189, 190, 197, 209,210
 političke zajednice 82
 prinude 70
 prisile 72
 stranački 197
 apropijacija 120, 121, 125, 127, 129,
 141
 apropijacija posjeda 73
 apsolutizam 172
 apstraktna legalnost 93
arbiter elegantiarum 54
 aristokracija 147, 165, 176, 184
auctoritas 60
 autoritet 51, 52, 53, 55, 73, 94, 96, 97,
 119, 122, 137, 163, 166, 168
 autokratski 102
 osobni 119
 autoritet poglavara 93
 autsajderi 182

B

beneficije 124
berseker 148
 birač 187
 birokracija 22, 64, 75, 115, 117, 118,
 119, 135, 139, 148
 moderna 130
 patrimonijalna 128
 birokratizacija 11,122 ^
 Bog 96
 boljševici 11,42

boljševizam 183
bona fides 196
boss 57, 170, 186, 193, 194
 bratstvo po oružju 70
 Bundesrat 198
business 56

C

Cahiers 178
Camorra 67
caput mortuum 149, 153
 carstvo 78, 79,102, 108,116,124, 128,
 130,131,133,134,135,136,138,
 139
caucus 189, 191, 198
celibateri 122
 centralizacija 157
 cenzori 122, 129
 ciljevi 201,202,206
Civil Service Reform 172,195
clerks 144
college 191
coloni 99
comes stabuli 111
commercium 81
commission 146
Common Pleas 114
Common-Law 114
commons 142
connétable 111
conservatores pacts 142
Consilia Evangelica 208
contenance 130
contubernium 156
coroner 123
county 188
custos rotulorum 145

Č

časť 75, 159, 164, 171, 193, 202
činovníci 156, 174, 195
čistoća krvi 153

D

Daimyos 122, 133
darivanje 116
decentralizacija 51, 118, 120, 133, 154
décernent 175
decision 56
decuriae 156
deklasiranost 199
demagog 163, 164, 178, 179, 191, 201
demagogija 45, 179, 189, 203
demagozi 38
demokracija 7, 9, 10, 11, 24, 31, 44, 59, 61, 174, 186, 194
antička 179
bez vođe 198
liberalna 8, 11
masovna 9
moderna 178
neposredna 8, 9, 10, 11, 60
plebiscitarna 186
predstavnička 9, 22
s vođom 198
suvremena 10
demos 179
deputati 165
despocija 166
Deus absconditus 207
diktator 190, 197, 198, 203
diktatura 191
dileantanti 9, 10, 11, 37, 38, 173, 175, 193, 195
diletantizam 172, 203
disciplina 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 179, 186, 197, 210
racionalna 147
religiozna 149

distanca 200, 208
djelatnost 161
djelovanje 200, 201, 205, 211, 213
individualno diferencirano 159
naredbodavno 147
političko 161, 182, 195, 201, 203, 211
stranačko 159
zajednice 159
zajedničko 160
dočasnici 156
domi 154
dominus 136
dostojanstvenici 120
dostojanstvo 116, 203
država 23, 24, 67, 76, 78, 86, 101, 103, 125, 136, 137, 138, 152, 159, 162, 163, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 181, 192, 194, 209
apsolutistička 178
birokratska 22, 24, 113, 152
blagostanja 23, 65, 131
državni rezon 179
feudalna 138
grad-država 177
kontinentalna 176
kopnena 138
kulturna 65, 98
liberalna 23
moći 23
moderna 136, 162, 166, 181
nacionalna 37, 43
najviši organi 173
patrimonijalna 112, 116, 119, 120, 138
patrimonijalno-birokratska 121
područja 162
poredak 165
pravna 65
racionalna 20, 24, 69, 177
razbojnička 65
revolucionarna 175
savezna 172

staleška 127
 teritorijalna 132
 ustavna 164, 179
 vatikanska 211
 vijeća 167, 173
 državnosocijalistička zajednica 85
duces 124
 dužnost 53, 109, 120, 145, 148, 149,
 163,205
 dvor 103

E

efori 154
 egzekutiva 191
eklezija 179
 eksproprijacija 166, 167
election agent 186,188
 elita 9, 38
Empire State 54
 entuzijazam 148
 etika 203, 205
 dekretom 207
 katolička 208
 nasilja 209
 odgovornosti 205,207,212
 religijska 207
 uvjerenja 205, 206, 207, 209, 212
 etnička pripadnost 89
Exchequer 114
exercitia spiritualia 149

F

familiaris (vladara) 112
 faraon 99
fee 56
 feudalizacija 129
 fizička sila 162, 166,206
frank-pledge 109
 funkcija 57,69,111,127,144,157,184,
 192
 funkcionar 58,61, 166, 174

G

gentlemen 130,144, 145, 184, 190, 191
gentry 142, 143, 144, 176
 geruzije 60
 gibellini 160
glebae adscriptio 82
 gospoda 118
 gospodar 62, 63, 93, 94, 96, 97, 98, 99,
 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109,
 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123,
 125, 129, 132, 133, 135, 139, 141,
 142, 153, 154, 156, 157, 162, 165,
 167
 grad-država 164
 građani 183, 184,211
 građanin 208
gremij 58, 59
 aristokratski 58
 grupe
 heterocefalne 107
 patrimonijalne 120
 gvelfi 160

H

han 135
 heloti 152
 heteronomna pravila 95
 historijska škola 19, 22, 23, 24, 25, 28
homo novus 187
 honorati 59, 60, 76, 77, 87, 96, 110,
 119, 129, 137, 140, 141, 142, 143,
 144, 145, 152
hopliti 150

I

idealni tipovi 28, 33, 34, 35
idia 127
 imperijalistička politika 85
 imperijalistički kapitalizam 82, 84, 85
 imperijalizam 77, 78
 institucija 66

Vlast i politika

intelektualac 92, 199
inteligencija 197
interes 202, 203
interesenti 170
ira et Studium 179
istina 205
ius spoli 120
izbori 185
 lažirani 171
 predsjednički 171
izborna kampanja 197

J

J.P. (Justice of the Peace) 190
javna kontrola 37
javna služba 56
javnost 7, 14, 15, 174, 178, 193
jednakost 58
junak 214

K

kabinet 173, 190
kadijska pravda 145
kandidat 184, 188
kažnjenici 149
kanonisti 177
kapitalističko poduzeće 50
kapitalizam 9
karijera 193, 199
karizma 20, 64, 69, 147, 148, 149, 163, 208
kaste 126, 128
kazna 72
kazuistika 51, 73, 169
King's Bench 114
klasa 86, 159, 160, 205
klasna borba 63
klasni položaj 63, 86
klijent 99
klijentela 123, 125, 129
klike 198
klub 159
kmetovi 99, 169

kneževina 153
kodeks časti 67
kompetencija 10, 56, 58, 94, 115, 117, 119, 120, 163
koncilijarizam 177
kondotijeri 154, 170
konstelacija interesa 51
kontrola 71, 140
konvencija 60, 131, 182
korupcija 171, 193
kraljevi 99
Kriegsschuldthese 41
kršćanska socijalna politika 146
kuće muškaraca 152, 153
kult heroja 209
kulturne cjeline 28
kupac službe 170
kurija 168
kvalifikacija 193
kvorum 146

L

Landesgemeinden 58
leader 188, 190, 193
leges 100
legislativa 68
legitimacija 93
legitimnost 63, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 163, 164, 165, 166, 202
lettre de justice 117
liber et hères esto 95
liberalizam 11, 12, 14, 37
liberi 95
lider 173
lit de justice 117
liturgija 80, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 126, 127, 144, 145
lohos Boeotia 150
Lombard! 79
lord lieutenant 142

U

ljubimci 165

M

M. P. (Member of Parliament) 190
machimoi 127
Machtpolitik *vidi* politika moći
Machtstaat *vidi* država moći
 mag 164
magistri militum 124
 makijavelizam 208
 malograđanstvo 184
 mašina 186, 187, 189, 190, 191, 193
 mašinerija 21, 22, 38
man of conscience 148, 151
man of honours 148
mancipium 94
 masa 15
 menjševici 42
 meritokracija 9
Miao-Tse 137
militia 106, 154
 milost 116
 ministar 170, 175, 186, 191
 ministarski poslanici 185
 ministrijali 112, 113
 mir 23, 42, 43, 71, 72, 75, 76, 83, 109,
 153, 204, 206, 211
misericordia 115
 misija 122
missi dominici 122
 mjera 199, 200
 moć 13, 16, 19, 20, 21, 22, 24, 37, 40,
 42, 43, 44, 50, 52, 55, 56, 57, 63,
 67, 68, 71, 74, 75, 76, 77, 85, 86,
 87, 96, 101, 104, 107, 110, 118,
 119, 121, 123, 124, 127, 129, 132,
 133, 136, 138, 140, 141, 143, 144,
 159, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
 168, 173, 174, 175, 176, 180, 181,
 183, 184, 191, 193, 194, 195, 196,
 197, 199, 200, 201, 203, 207, 210
 autoritarna 53, 55
 centralizacija 189
 demagoškog govora 190
 ekonomska 50

formalna 54
 heterocefalna 55
 politička 12, 106, 201
 službena 134
 socijalna 54
 stvarna 53
 tradicije 99
 tržišna 54
 vojna 107, 110
 zapovijedanje 57, 64
 moćnik 203
 moćnika 182
 monarh 102
 monarhija 79, 136, 139, 172, 194
 monarhomasi 177
monitores 156
 monopol 84, 131, 143, 164
 monopolističke grupe 72
 monopolistički položaj 51, 109

N

nacija 74, 87, 88, 89, 90, 91, 202
 ideja 92
 misija 91
 nacionalna svijest 66
 nacionalni osjećaj 91
 nacionalni ponos 75
 nacionalni romantizam 25
 nadležnost 113, 114, 115, 124, 130, 174
 nadzor 52
 namjesnik 132, 133
 naređenje 179
 nasilje 65, 74
 legitimno 68, 69, 72
national conventions 192
 neobjektivnost 201
 neodgovornost 201
 neprikosnovenost 93, 95
Nibelungentreue 40
Noblesse de Robe 177
 norma 64, 96, 115, 164
 sveta 93
 novinar 180, 181, 184, 196, 199

Vlast i politika

novokantovska škola 28
nulle terre sans seigneur 141

O

običaj 64,91,95,98,99, 101, 163, 164, 197
objektivnost 148, 203
obrazovanje 171
obveza 109, 110, 139, 155
odanost 116, 149
odgovornost 109, 179, 180, 181, 196, 199, 200, 203,210,211,212
odluka 162
odnosi razmjene 54
oikos 97, 101, 103, 125, 128, 153, 155
opera servilia 111, 151
organizacija 62,137
origo 127
osjećaj odgovornosti 199
otac zemlje 131
outsideri 194
ovisnost 181
ovlaštenja 141, 142

P

pandektisti 177
parija 180
parlament 8, 11, 13,37, 106, 117, 118, 164, 173, 178, 184, 186, 188, 191, 195, 197, 198
parlamentarci 167
parlamentarizam 196
parlamentarna frakcija 186
partijski poglavar 170
pasivni birači 183
patrijarhalizam 64,96, 101
patrijarhalna struktura vlasti 93
patrimonijalizam 93,103,117,118,119, 127, 131, 132, 136, 137
patrimonijalna grupa 96
patrimonijalna ovisnost 53
patrimonijalne domene 101
patrimonijalni odnosi 101

patrimonijalni vladar 103,105,106,107, 163
patrimonijum 165
patronat 143, 170, 171
peculium 98, 156
peer 184, 190
perijeci 152
piknik 152
plebejci 165
plemstvo 123, 128, 141, 176
 feudalno 142
plijen 210
podanik 72, 105, 106, 107, 108, 110, 112, 116, 122,124, 125, 126, 128, 131, 137, 140, 141, 146, 165
podčinjavanje 52, 56, 57, 72,76, 80, 96, 98, 100, 102, 104, 107, 110, 112, 115, 120, 131, 134, 137, 142
podložnik 72, 112, 123
podržavljenje 68
podređeni 55, 93, 102
poduzetnik 169, 170, 178, 183, 193
podvlašteni 112
počasne dužnosti 59
poglavar 74,98,99, 102
 kućanstva 95
poglavice 97
pokloni 116
pokoravanje 55, 93, 116
policija 68
političar 14, 15,44,164, 168, 178,179, 180, 181, 191, 192, 195, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 209
 bez imovine 170
 diletant 200
 etički nizak 179
 etika 194
po pozivu 167, 168, 169, 198
po sporednom pozivu 167
profesionalni 169,170,175,176,182, 183, 184, 185, 186, 188, 196, 199
rukovođeci 172
sile 206
uvjerenja 212

- živi za politiku 168, 169
- politička djelatnost 185
- politička indiferentnost 15
- politička organizacija 64, 161
- političke zajednice 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 75, 76, 78, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 160
- politički podanik 53, 105
- politički sistem 151
- politički spektakl 14, 15
- političko udruživanje 68, 71
- politika 7, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 31, 42, 43, 76, 83, 86, 127, 132, 145, 161, 167, 168, 174, 175, 178, 181, 184, 185, 189, 190, 199, 200, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213
- devizna 161
- diskontna 161
- države 161
- etos 202, 203
- komunalna 189
- moći 23
- mudre žene 161
- općinska 190
- poziv 161, 198, 210, 213, 214
- sindikata 161
- stranačka 189, 190
- školska 161
- uprave 161
- utjecaj 161
- vođenje 161
- položaj 56, 62, 79, 104, 105, 111, 113, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 127, 134, 141, 144, 159, 164, 168, 170, 173, 174, 179, 180, 186, 190, 191, 192, 193, 196, 199
- pomoćnik 167, 168
- poredak 68, 116, 124, 174, 204
 - birokratski državni 166
 - društveni 159
 - dvorski 100
 - kazuistički 68
 - normativni 57
 - obznanjeni 100
 - pravni 159
 - privredni 159
 - racionalni 159
 - racionalno kazuistički 67
 - službeni 100
 - staleški 75
 - tradicionalni 100
- poslanik 185, 186
- posluga 165
- poslušnost 51, 52, 53, 55, 57, 63, 64, 118, 147, 148, 162, 163, 164
- poštovanje 100, 116
- povijesna znanost 28
- povjerenici 167
- povjerljive osobe 185
- povlastice, privilegije 56, 121, 125, 127, 128, 139
 - legitimne 56
 - nelegitimne 56
 - posebne 119
 - prednosti 187
 - staleške 151, 164
- poziv 164, 168, 180, 200, 202, 208, 213
- praefeti praetorii* 124
- praesides* 124
- pravila 115, 163
- pravne norme 68
- pravo 57, 80, 100, 139, 162
 - arbitrarno 115
 - biračko 183
 - feudalno 141
 - iskonsko 153
 - izborno 197
 - kazneno 95
 - masovno biračko 186
 - materinsko 153
 - međunarodno 150
 - moderno 117
 - običajno 60
 - objektivno 121
 - osobno 113
 - prirodno 209
 - privatno 95
 - proporcionalno izborno 198

Vlast I politika

rimsko 177
sakralno 95
staleško 109
stečeno posebno 121
suvereno 113, 134
sveto 60
upravno 123
vlastito 165,210
pravosuđe 68
precarium 99
predanost 148
predstavnici 180
prestíž 59, 60, 63,74,75,76, 87, 91, ! 1, 104, 132, 144, 148, 163
primaries 192
princeps 135
Principe 208
prinudne grupe 109,110
pristalice 164
pristaša 164, 183, 187
privilegirane grupe 63
privilegirane osobe 63
privilegirani slojevi 63, 123
pro/also iudicio 109
profesija 181, 185
profesionalno-staleško zastupanje 1 5
professional 193, 194
proleter 178
proleterijat 184
prorok 163, 164
prosvijećeni apsolutizam 132
prvobitna vijeća 167
publicist 180
publika 180

Q

Quarter Sessions 145

R

racionalizam 131
racionalna pravila 64
racionalni interesi 52
racionalno udruživanje 147

racionalno uređeno djelovanje 62
radnik 169
rang 129
rasa 90
rasipništvo 193
rat 149, 151, 155, 165, 202, 203, 204, 206, 208, 209
ratio 108
ratnik 99
reakcija 205,212
referent 175
règlement 116
remonstrance 117
resentiment 187
revolucija 9,41,42, 166,171, 178, 197, 199,204,206,210,212
oktobarska 41
protiv poreznih zahtjeva 106
socijalistička 42
revolucionarna epoha 170
revolucionarni socijalizam 206
Ringebrecher 116
robovi 95,56, 98, 112, 135, 149, 156, 169
ropstvo 94
rukovoditelji 59, 111

S

samouprava 119
sarissenphalanx 150
savez muškaraca 70
savez ratnika 70
savjesnost 148, 149
savjetnik 143, 172, 173, 175
scientific managment 156
seigneures 177
sekretar 196
selfgovernment 109, 145, 176
senati 60
sexagenaries de ponte 60
Signoria 172
sine ira et studio 179
sinekura 165, 170, 171, 192,210

- sinekuristi 120
 sositija 152
 sljedbenik 164, 169, 175, 183, 210
 slobodni radnik 98
 služba 78, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 127, 129, 132, 135, 136, 140, 141, 144, 145, 146, 151, 153, 166, 168, 169, 170, 175, 176, 185, 191
 krunska 111
 lokalna 142
 patrimonijalna 111, 113
 službena tajna 62
 službena titula 115
 službenička vladavina 179
 službenik 63, 79, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 139, 140, 143, 162, 164, 165, 166, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 179, 182, 185, 189, 193, 195, 196
 sluge 113, 125, 126, 165
 skorojević 164
 socijalisti 195, 206
 socijalizam 12
 sociologija 17, 19
sordida munera 111
 specijalizacija 111, 113
spoil system 192, 195
spoils 164
 sposobnost 179
 staleška zajednica 67
 staleški poredak 63
 staleški prestiž 61
 staleški ugled 59, 61, 79
 stalež 86, 113, 116, 138, 153, 159, 160, 167, 172, 175, 178
Star chamber 143
 status 183
Statuta délia parte Guelfa 183
 stranka 9, 21, 61, 86, 159, 160, 164, 169, 170, 171, 174, 178, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 197
 antičke 160
 apstraktni program 187
 bez uvjerenja 192
 borbe 170
 centra 171, 196
 čelnici 159
 činovnik 199
 članovi 186
 građanska 180, 187, 197
 klasne 159
 liberalne 189
 manjinske 196
 moć 187
 odbori 183
 parlamentarne 185, 197
 pobjedničke 174
 poduzetnik 186
 političke 159, 163
 predanost 187
 pristaše 159, 187
 programi 192
 službenik 186, 187
 sljedbenici 186
 socijaldemokratska 180, 187, 196
 središnjica 185
 srednjovjekovne 160
 staleške 159
 stranački pluralizam 9
 tajnik 170
 tradicije 187
 uglednici 187, 188
 većinske 173
 vladajuće 174
 strast 199, 200
 stručna kvalifikacija 130
 stručno znanje 94, 119, 130
 struktura društva 202
superadditum 57
 suveren 175
 sveta tradicija 115, 120
 svetost tradicije 60, 64, 96, 113
 svjetonazor 196

Š

šef 175

štićenik 183

T

Tammany Hall 186, 194

taština 200

tehničko obrazovanje 93

tehnokracija 9

tejloristički sistem 183

teritorij 64, 65, 66, 67, 77, 78, 80, 81,
82, 87, 103, 129, 139

tiranija većine 9

tisak 180

tmila 124

totalitarizam 12

township 58

tradicija 64, 93, 95, 96, 104, 106, 107,
110, 115, 118, 120, 129, 147, 191

tradicionalni autoritet 96

tributi 85, 86

trinoda necessità 106, 109

Tschandra - guptas 208

U

ubicunque fuerimus in Anglia 122

učenik 164

udruženi ratnici 71

ugled 10, 20, 21, 22, 43, 96, 123, 134,
144, 147, 148, 164, 165

uglednik 184, 185, 186, 188, 191, 194,
196, 197, 198

uloga 140

uprava 11, 20, 21, 57, 58, 79, 80, 101,
108, 109, 110, 111, 114, 119, 121,
124, 128, 130, 132, 136, 140, 141,
145, 146, 162, 165, 172, 175, 194,
195, 196

aparat 166

birokratska 64, 103, 111, 115

centralna 123, 129, 146

civilna 123, 130

demokratska 57, 58, 61

diletantska 171, 195

financijska 123

funkcije 59

kadrovi 175

kolegijalna 173

lokalna 133, 140, 141, 176

masovna 61

neposredna 59, 133

odbor 175

patrimonijalna 102, 110, 117, 124,
132, 142, 145

patrimonij alno-birokratska 125

politička 111, 112, 113, 115, 166,
173

porezna 124

poslovi 59

povremena 115

radnik 166

stožer 164, 165

unutrašnja 174

vladarska 176

vlastelinska 140

vojna 68, 124

zadaci 61

usluge 113, 140, 193

ustav 101

usus modernus 177

Men 125

utjecaj 187, 188

uvježbavanje 148

uvjerenje 179, 198, 201

V

vazal 165, 176

vazalski odnos 99

vazalstvo 183

važenje 63

velike sile 74, 76, 87

vijeće staraca 60

Villicus 156

visible profitable property 110

viteštvo 203

- vitez 150, 172, 208
 vjera 201
 vjernost 1 16
 vladar 16, 20, 21, 56, 101, 103, 104,
 105, 106, 107, 112, 118, 123, 126,
 127, 128, 131, 132, 134, 135, 136,
 137, 139, 141, 147, 152, 153, 164,
 165, 166, 167, 170, 172, 173, 175,
 176, 177
 vlasnička struktura 50
 vlasnik 166
 vlast 7, 8, 9, 10, 14, 15, 20, 21, 24, 32,
 34, 42, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56,
 57, 61, 62, 63, 75, 85, 96, 101, 102,
 107, 113, 114, 115, 116, 120, 121,
 122, 123, 127, 131, 133, 134, 136,
 137, 138, 149, 152, 153, 154, 162,
 165, 166, 172, 174, 179, 181, 209,
 210
 autoritarna 52
 birokratska 21, 93
 centralna 121, 124, 128, 133, 137,
 138, 140
 centrifugalna lokalna 137
 državna 184
 feudalna 142
 honorata 96
 karizmatika 34, 164
 kućna 94, 95, 97, 98, 102, 107
 legalna 164
 lokalna 133, 138, 139
 nedominijalna 102
 neograničena 154
 nezavisna 121
 nositelj 182
 očeva 98
 osobna 111, 112, 118
 patrijahalna 34, 93, 96
 patrimonijalna 21, 97, 99, 103, 107,
 108, 129, 135, 137, 139, 140, 141,
 142
 podjela 191
 policijska 146
 politička 95, 102, 103, 113, 117, 119,
 139, 164
 privatna 132
 racionalna 34
 službena 56, 113, 115, 123, 132
 staleška 34
 sudska 102
 suverena 116, 118, 135
 tradicionalna 34, 164
 tržišna 55
 vlastela 99
 vlastelinstvo 50
 voda 148, 149, 160, 163, 167, 169, 173,
 175, 179, 180, 183, 184, 187, 190,
 195, 196, 197, 210, 214
 prirodni 10
 voditelj 173
 vodstvo 164
 vojna disciplina 147
 vojska 80, 81, 83, 104, 106, 123, 124,
 127, 128, 135, 136, 140, 141, 149,
 151, 154, 155, 165, 183
 masovno birokratska 81
 najamnička 105, 154
 narodno mobilizirana 155
 patrimonijalna 104, 105, 106, 110,
 153
 plaćenička 81
 potpuno disciplinirana 152
 profesionalna 105, 106, 131, 152, 155
 spasa 191
 stajaća 154
 vazalska 105
 vitezova 81
 vladareva 104, 106
 volja za moć (*Wille zur Macht*) 19
 vrijednosna neutralnost 32
 vrijednosna racionalnost 34

W

- Weistum* 101
Wertfreiheit vidi vrijednosna neutralnost
whip 188, 189
writ of certiorari 143

Y

yeomen 106

Z

zadaci 119, 142, 145, 161, 182

zahtjevi 182

zajednica 49, 159, 160

etnička 89

zajedničko djelovanje 147

zapovijed 51, 55, 56, 57, 93, 147, 179,
180

zasluge 116

zaštita 65

zavisne osobe 112

zavisnost 53, 106

BIBLIOTEKA REVJE ZA SOCIOLOGIJU

Izdavači

Naklada Jesenski i Turk (NJT)
Hrvatsko sociološko društvo (HSD)

Za izdavače

Mišo Nejašmić (NJT)
Vjekoslav Afrić (HSD)

Uredništvo Biblioteke Revje za sociologiju

Goran Batina (Glavni urednik Naklade Jesenski i Turk), *Saša Božić*, *Ivan Burla*,
s Kalan], *Vjeran Katunarić*, *Josip Kumpes*, *Slaven Letica*, *Silva Mežnarić*, *Mišo Nejaši*
(Glavni urednik Biblioteke Revje za sociologiju), *Josip Prgommet*, *Pavle Schramadei*,
Aleksandar Štulhofer

Urednik

Vjeran Katunarić

Prijevod

Senka i Ivan Burić

Prijevod latinskih i grčkih pojmova

Zlatko Šešelj

Prijevod ostalih pojmova

Vjeran Katunarić

Lektura

Iskra Devčić - Torbica

Kompjutorski slog

Mario Ostojić

Izrada omota

Tisak

ISBN 953-6483-37-8 (NJT), ISBN 953-6552-15-9 (HSD)

UDK 316.334.3

WEBER, Max

Vlast i politika / Max Weber ; uredio Vjeran Katunarić ; (prijevod Senka
Burić et al.). - Zagreb : Naklada Jesenski i Turk : Hrvatsko sociološko društvo,
1999. - 228 str. ; 21 cm. - (Biblioteka revje za sociologiju)

Prijevod djela : 1. Grundrisse der Sozialökonomik ; 2. Politik als Beruf. -
Kazalo.

ISBN 953-6483-37-8 (NJT). - ISBN 953-6552-15-9 (HSD)

Objavljivanje ove knjige pomogao je Institut Otvoreno društvo - Hrvatska

Copyright © Naklada Jesenski i Turk

Naklada Jesenski i Turk, Vlaška 10, Zagreb, tel/fax: 01 48 16 574;
e-mail: j-t@iridis.com, <http://www.iridis.com/j-t>